

AIGUA, INDÚSTRIA I TREBALL HISTÒRIA DE CAN LLANAS

Núria Sadurní Puigbò
Irene Llop Jordana

e-MUSEUdelTER

AIGUA, INDÚSTRIA I TREBALL **HISTÒRIA DE CAN LLANAS**

Núria Sadurní Puigbò
Irene Llop Jordana

Museu del Ter
MNACTEC

Ajuntament de Manlleu

Generalitat de Catalunya
**Departament
de Cultura**

Correcció: Consorci per a la Normalització Lingüística

Disseny: StudiDF

ISBN 978-84-09-55162-0

Febrer de 2025

Direcció editorial **e-MUSEUdelTER**: Carles García Hermosilla

Amb la col·laboració de

Museu Nacional
de la Ciència i la Tècnica
de Catalunya

SUMARI

4 INTRODUCCIÓ

6 CAN LLANAS ABANS DE CAN LLANAS

- 6 El molí de la Cavalleria
- 10 La destrucció de Manlleu

13 LA PRIMERA FÀBRICA DEL MOLÍ DE LA CAVALLERIA

- 13 El naixement de Can Llana
- 16 La família Llanas de Vic, fabricants de cotó
- 22 El projecte Llanas a Manlleu
- 22 Gabriel Llanas y Cía.
- 25 Llanas y sobrinos
- 35 Pericas, Llanas y Cía.
- 36 Pericas, Soler y Cía.
- 44 Pericas, Soler, Comella y Cía.

45 LA PRIMERA FÀBRICA DE CAN LLANAS

- 45 Salvans, Comas i Estrany
- 54 Comas y Estrany
- 55 Francisco Comas y sobrinos
- 61 P. y J. Comas

67 LA SEGONA VIDA DE LA FÀBRICA DE CAN LLANAS

- 67 Valentí Iglesias Arau un empresari modern
- 75 La família Jover. 60 anys fent fil a la Hilandera S.A.

98 EPÍLEG

- 98 La família Rovira, la renovació d'un projecte centenari

105 CAN LLANAS EN IMATGES

114 BIBLIOGRAFIA

120 ANNEXOS DOCUMENTAL

- 120 **Annex 1.** Llista dels propietaris de la fàbrica
- 121 **Annex 2.** Equivalència de monedes
- 122 **Annex 3.** Sol·licitud presentada per Gabriel Llanas a l'Ajuntament de Manlleu (1842)
- 123 **Annex 4:** Arbre genealògic de les famílies Llanas, Comella i Pericas
- 124 **Annex 5.** Previsió industrial feta per Josep Pericas, Ramon Capdevila i Antonio Fons a Josep Raguer, fabricant de xocolata (1870)
- 126 **Annex 6.** Subhasta de les fàbriques Dolcet i Llanas (1917)
- 133 **Annex 7.** Relació de treballadors de Valentí Iglesias (1923)
- 139 **Annex 8.** Reglament de la fàbrica Hilandera S.A. (1930)
- 140 **Annex 9.** Evolució del nombre de treballadors de Can Llanas (1845-1988)

141 NOTES

INTRODUCCIÓ

L'origen de Can Llanas es troba, com en el cas de moltes altres fàbriques de riu, en un molí hidràulic preexistent, les instal·lacions del qual van ser aprofitades per crear-hi una primera quadra tèxtil que, amb el temps, va anar guanyant importància fins a esdevenir una de les fàbriques de referència de la vila de Manlleu.

En el cas de Can Llanas, a més, hi ha la curiositat que aquest molí, conegut popularment amb el nom de la *Cavalleria* o *de Baix*, va seguir funcionant paral·lelament a la fàbrica fins als primers anys del segle XX.

No és aquesta l'única singularitat d'aquest establiment fabril, també ho és el fet que segueixi en ple funcionament, més de 180 anys després de la seva fundació. Contràriament al que ha passat amb moltes altres de les fàbriques que van donar riquesa i vida a les ribes del Ter i que ara han esdevingut estructures fantasmagòriques de passat a voltes desconegut i de futur incert, Can Llanas ha seguit treballant de forma pràcticament ininterrompuda, adaptant-se als canvis econòmics i socials i convertida avui, en ple segle XXI, en la seu de Mimcord, una de les empreses de referència en el sector de la fabricació de fils i cordes de paper.

Indubtablement no es pot explicar l'origen d'aquesta indústria de gran trajectòria sense fer esment al molí de la Cavalleria, estretament lligat a un dels episodis més coneguts de la història moderna manlleuena: l'enfrontament entre els veïns de Manlleu i els propietaris d'aquest molí, la família Regàs, pel monopoli de la molta de blat d'aquests darrers, i el posterior posicionament de la vila a favor de Felip V com a reacció al suport dels Regàs a l'arxiduc Carles. De fet, el protagonisme dels Regàs, com a propietaris del dret exclusiu d'instal·lar molins a les ribes del Ter al seu pas per Manlleu, també resulta de gran interès en aquest primer període d'incipient industrialització que, en part afecta la nostra recerca, però pensem que aquest és un capítol de la història manlleuena que mereixeria un treball en profunditat i que s'allunyaria del nostre objectiu: la fàbrica de Can Llanas.

Al llarg de la seva història, aquesta fàbrica ha estat vinculada amb algunes de les famílies més rellevants del procés d'industrialització de la conca mitjana del Ter, encara que aquestes relacions fossin, fins a cert punt, efímeres o temporals.¹ Tot i això, la recuperació de les diferents societats mercantils i raons socials que van centrar, en algun moment, la seva producció en aquest centre manlleuenc ens ha deixat reconstruir en part el llinatge d'alguns dels principals fabricants d'Osona, des de la segona meitat del segle XIX. En aquest sentit, per tal de facilitar la comprensió dels diferents canvis de propietat i les relacions de parentiu entre els diferents actors d'aquest relat, hem incorporat uns quadres que recullen la genealogia i els lligams entre alguns dels més destacats.

Hi havia ben poca cosa publicada sobre la qual construir aquest llibre, ja que no hi havia pràcticament res d'escrit sobre aquesta fàbrica, més enllà de la imprescindible recerca feta per Joaquim Albareda, que dona el tret de sortida a tots els treballs posteriors dedicats a la industrialització a la Plana de Vic. Tampoc s'ha localitzat cap fons dels antics propietaris de Can Llanas i eren notables els buits que hi havia sobre els noms de les diferents societats industrials que havien utilitzat aquest edifici per produir. Els nombrosos arxius públics i privats de gran valor que es conserven al nostre país han tingut un paper fonamental a l'hora de refer, a poc a poc i amb molta paciència, els diferents capítols de la història de l'establiment, tot i que no de forma exhaustiva. Malauradament, no sempre s'han conservat o hem localitzat la informació per poder aprofundir en diferents aspectes del funcionament de la fàbrica (plantilles, balanços...) o en algunes etapes més convulses o recents. Com que la documentació notarial conté moltes dades de caràcter personal, la llei n'impedeix la consulta pública fins al compliment de 100 anys de la seva producció. Així, la impossibilitat de consultar la documentació notarial posterior a l'any 1924, que tan útil ha resultat per a les etapes més reculades, ha dificultat seguir de forma més exhaustiva l'evolució de la fàbrica en els capítols més recents. La recerca a les hemeroteques ha possibilitat, en alguns casos, omplir-ne els buits.

Vista de Can Llanas. Fons
anònim – Museu del Ter

Per a les etapes més recents, hem comptat amb l'ajuda inestimable de Joan Rovira. Ell i la seva família, actuals propietaris de la fàbrica, han compartit generosament amb nosaltres documents, anècdotes i estones de conversa que ens han permès posar, negre sobre blanc, els darrers capítols d'aquesta història centenària.

El resultat d'aquesta recerca ha estat el llibre que teniu a les mans. Una monografia que tindrà forats i, com passa sempre inevitablement, algunes inconcrecions, però que pretén aportar el seu gra de sorra a millorar el coneixement del procés d'industrialització que va viure Manlleu des dels inicis del segle XIX, un capítol apassionant de la nostra història recent, del qual encara queda molt per descobrir i escriure.

CAN LLANAS ABANS DELS LLANAS

EL MOLÍ DE LA CAVALLERIA

Les primeres dècades del segle XIX el molí de la Cavalleria funcionava únicament com a molí. El 1829 el portava en Josep Ordeig, a qui li havien establert a canvi de 300 lliures barceloneses els amos del mas del mateix nom, hereus directes de la família Regàs: la Maria Núria Calm de Toralla de Busquets i de Regàs i el seu marit, en Francesc Calm i de Toralla. Els propietaris ni tan sols vivien ja a Manlleu, sinó a la parròquia de Santa Maria de Puigpardines, a la Garrotxa, d'on era fill en Francesc Calm.

Era un bon molí, amb una ubicació que li permetia captar una bona quantitat d'aigua del riu, i, a més, amb molt volum de feina, ja que servia a tots els veïns de Manlleu. Això sí, les condicions de la molta i el marge de guanys del moliner eren limitats i estaven estrictament assenyalats, en virtut de la concòrdia signada entre els veïns de Manlleu i la família Regàs l'any 1728, que havia posat el punt final a la disputa entre els dos bàndols sobre la moltura a la vila.

El monopoli de la molta de la família Regàs

El 18 de març de 1679 Josep de Regàs i de Cavalleria, propietari del molí de la Cavalleria, va obtenir de la Batllia Reial la facultat exclusiva de construir, edificar, reedificar i tenir molins fariners, drapers i d'altres classes al riu Ter al seu pas per Manlleu. La concessió especificava que aquests podien ser des de Rocacorba fins al Rocal del Vicenç de la Guàrdia.²

El 1698, el seu fill, Carles de Regàs, va comprar el segon molí de la vila, el de Miarons, a Andreu Vendrell i Miarons, pagès de Manlleu, i a la seva muller, Maria Miarons Vendrell. Aquesta adquisició pràcticament va convertir els

Regàs en els propietaris del monopoli de la molta -i, per extensió, de l'aprofitament hidràulic del riu- a Manlleu, cosa que perjudicava els veïns de la població, especialment a conseqüència de l'aturada del tercer molí de la vila, el del Fugurull, a partir del 1700.

Per tal de sortir del control d'aquesta família i evitar els preus abusius que imposaven a la molta, la Universitat de Manlleu (institució similar a l'Ajuntament actual) va demanar llicència a la Batllia General per construir un altre molí. La potestat, que li fou concedida el 1703 i marcà l'inici d'un dur enfrontament entre els Regàs i la universitat manlleuenca, i acabaria propiciant el suport de la vila a Felip V com a reacció a l'adhesió dels propietaris dels molins de Manlleu a la causa austriacista. Finalment, l'any 1728 els dos bàndols signaren una concòrdia que posaria fi a la disputa, d'acord amb la qual els Regàs es comprometien a mantenir els molins en funcionament i a donar servei a la vila, alhora que es fixava el preu de la molta.

A aquesta limitació dels guanys, s'hi afegia la duresa de la feina, sobretot pel que feia al manteniment dels aparells del molí (moles, rodets, agulles...), de la sèquia i la resclosa, una tasca que es complicava especialment després d'alguna de les periòdiques revingudes del Ter, quan calia buidar de fang el carcabà i l'obrador, netejar les moles, escurar el rec o refer la resclosa.

En aquell moment les infraestructures del molí de la Cavalleria només s'utilitzaven per fer anar les dues pedres i moldre el blat, contràriament al que passava a l'altre molí de Manlleu, el de Miarons,

Fragment de l'últim foli de la causa entre Carles Regàs i la Universitat de Manlleu. AMMA, Arxiu Regàs, caixa 2, lligall 1, doc. 4. 1704

també propietat de la família Regàs. Josep Mitjavila, moliner del de Miarons, ja hi tenia instal·lada una petita fàbrica moguda per l'aigua del riu el mateix any 1829.³

Aquesta primera instal·lació al segon molí de la vila, el de Miarons o de Dalt, és simptomàtica d'un procés de canvi que comença a documentar-se durant les primeres dècades del segle XIX, una tendència creixent a utilitzar l'aigua del Ter per a usos diferents als tradicionals. Són els primers fabricants que veuen en l'energia hidràulica una solució per moure les seves màquines i una alternativa al carbó, que havia alimentat el primer procés d'industrialització en altres territoris, però que resultava poc útil en el cas català, atesa la seva escassetat. Es tracta d'un procés generalitzat a la conca mitjana del Ter (Roda de Ter, Sant Hipòlit de Voltregà, Torelló...), ara bé, en el cas de Manlleu aquest interès topa directament amb els interessos i privilegis de la Casa Regàs.

Aquesta resistència, però, s'acaba solucionant a força de pactes amb els fabricants en virtut dels quals els hereus de Regàs, Francesc de Calm i de Toralla i Maria Núria Calm de Toralla de Busquets i de Regàs arrenden el dret d'ús de l'aigua, a canvi d'un cens anual. Una solució força més rendible que no pas apostar únicament pels molins, unes infraestructures sovint deficitàries i que requereixen reparacions constants.

De fet, les dificultats econòmiques són la clau per entendre aquest canvi d'actitud dels Regàs. Els deutes de la família en aquestes primeres dècades del segle XIX, que ha de respondre a les capbrevacions de les seves propietats,⁴ pagar impostos endarrerits, reparacions constants, sumades a la pressió de l'Ajuntament que, segons ells, els ha fet la vida impossible mirant d'acabar amb el seu privilegi, propiciarà una major flexibilitat sobre els drets d'ús de l'aigua que es comencen a cedir, a canvi d'un arrendament compensatori.⁵

Així, el 16 de gener de 1829 el propietari del molí de Miarons, Josep Mitjavila, ven a Domingo Feyner, pioner de la industrialització a Manlleu, a Josep Valls i a Josep Maria Valls Riu la fàbrica que té al seu molí.⁶ Segons el document de venda, constava d'una màquina de tres rengles de cardar, una altra de dos rengles, un batan (*diable*), la roda i el joc de l'aigua amb els seus canals i engranatges per donar moviment a la maquinària. El preu d'aquesta venda fou de mil lliures barceloneses pagades al comptat, i comportava el compromís del venedor de no donar aigua a ningú més, amb l'excepció de la que necessités per al molí, i el dels compradors de construir un nou edifici per traslladar-hi les màquines en el termini màxim de 4 mesos.⁷

Aquest no seria l'únic projecte industrial que es portarà a terme al municipi. Els primers anys de la dècada de 1830, Gaspar i Joan Pujol, pare i fill fabricants originaris de Sallent, però veïns de Manlleu, sol·licitaven autorització a la Batllia General de Catalunya per prendre aigua del Ter amb l'objectiu de moure les màquines de la

Portada d'un document notarial de 1910 en què es copia un document de 1832, conservat a l'Arxiu Regàs. AMMA, Arxiu Regàs, caixa 1, exp. 3, lligall 1, doc. 11

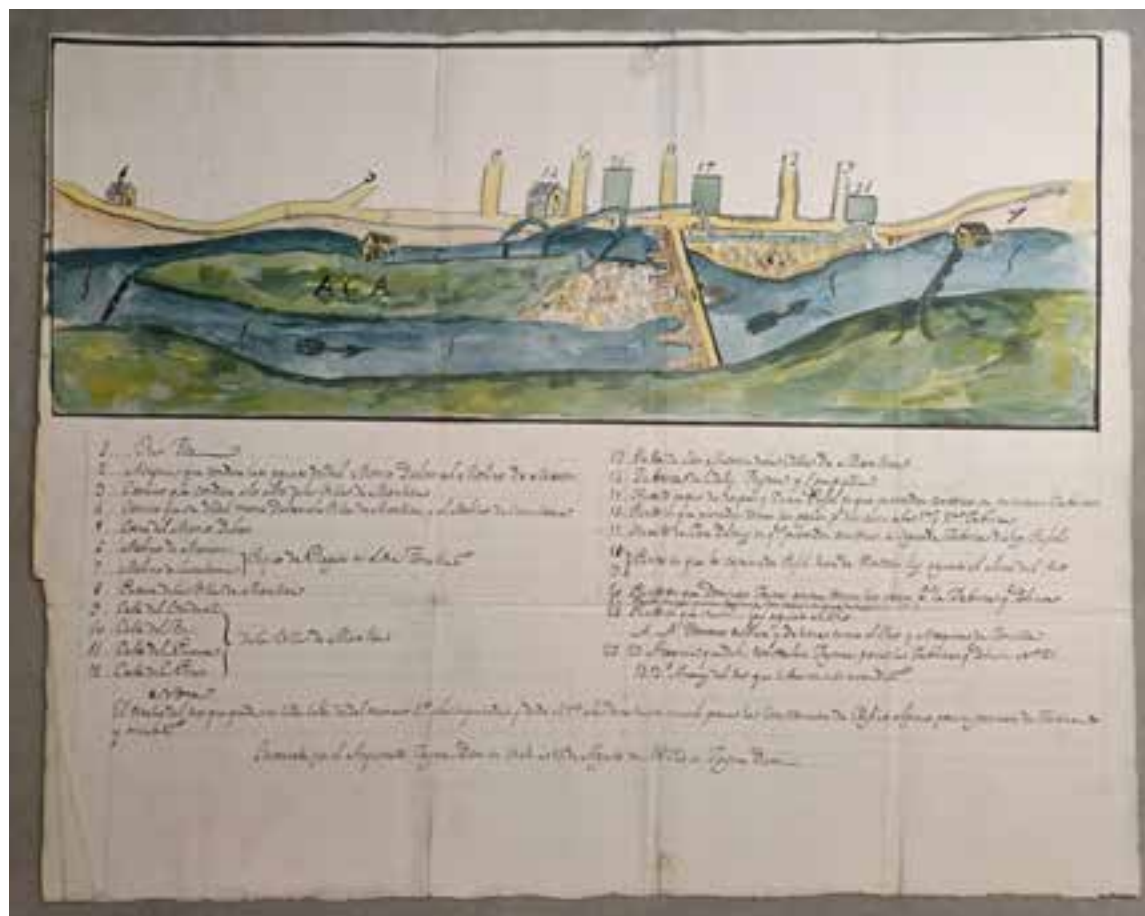
seva fàbrica de filatura i tissatge de cotó.⁸ Volien l'aigua, d'una banda per a una fàbrica de cardar i filar cotó que planificaven construir a l'hort d'en Josep Delmuns i, de l'altra, per una altra que volien fer a l'hort que tenien al corredor anomenat d'en Perot. En aquest mateix document hi ha referències a l'activitat dels Pujol, i si bé es parla majoritàriament del treball del cotó, hi ha un esment al treball de la llana. El seu projecte, lògicament, topà amb l'oposició de Francesc de Calm i de Toralla i la seva esposa Maria Núria Calm i de Toralla de Busquets i de Regàs, amb qui finalment acabaren pactant, el 8 de febrer de l'any 1832, un cens anual de 40 lliures barceloneses a canvi de l'ús de l'aigua del riu.

De mica en mica prendrien forma diferents fàbriques que anirien transformant el paisatge de Manlleu, algunes de les quals són encara força desconegudes. Josep Prat documenta els establiments fabrils de Maria Codina i Masgrau i Josefa Codina Font, pioneres de la indústria cotonera manlleuena, que estarien situats al final del carrer Vendrell. Després d'aquestes dues quadres tèxtils hi hauria la fàbrica de Can Barola, propietat també d'una dona, la Filomena Torrent, vídua de Codina i mestressa de la masia del Torrent de Roda.⁹

Aquesta creixent activitat i la necessitat de regular l'accés a l'aigua farà que el 1832 neixi una iniciativa que ha estat considerada la gènesi del canal industrial de Manlleu. Aquesta iniciativa pretenia aprofitar l'antiga sèquia del molí Miarons per a usos industrials i originàriament estava impulsada per tres fàbriques, la de la companyia Valls, Feyner i Cia. -establerta al costat del mateix molí des del 1829- i, precisament, les dues que volien edificar els fabricants Gaspar i Joan Pujol.

Totes tres apareixen perfectament reproduïdes en el plànol de la vila que publica el 13 d'agost d'aquell any, 1832, l'arquitecte vigatà Jaume Dam, al costat d'una altra fàbrica en projecte, impulsada pel mateix Domingo Feyner i que s'havia d'ubicar en el punt on actualment hi ha Can Sanglas. Aquest document permet intuir l'efervescència que

El plànol dibuix de Jaume Dam es pot veure a l'exposició permanent del Museu del Ter de Manlleu. Autor: Jaume Dam. Museu del Ter

començava a viure Manlleu gràcies a les possibilitats de l'energia hidràulica i té, sens dubte, un valor inestimable per entendre l'origen i l'evolució de la industrialització en aquesta població en un moment molt primerenc.

Només un any més tard, el 1833, s'hi afegia el projecte d'un nou establiment fabril arran de la concessió dels Regàs a Francesc i Martí Sanglas i Bonaventura Miàs.

Tot i l'embranchida inicial, la construcció d'aquest canal es va aturar arran dels efectes de la primera carlinada a la vila de Manlleu.¹⁰ Com també s'encallaria el projecte de Josep Tresserra de construir una fàbrica més enllà del Rocal del Vicenç de l'any 1834, que, finalment, no es portaria a terme fins a l'any 1852.

LA DESTRUCCIÓ DE MANLLEU

La mort del rei Ferran VII, el 29 de setembre de 1833, va desencadenar una lluita entre els partidaris de la seva filla, Isabel II -facultada per ocupar el tron del seu pare des del 31 de desembre de 1832 amb la derogació de la llei sàlica- i de la regent Maria Cristina de Borbó, i els del pretendent al tron, Carles Maria Isidre de Borbó, germà del monarca. Aquest enfrontament entre els dos bàndols, que es materialitzaria en les tres guerres carlines, va marcar la situació política, econòmica i social espanyola durant el segle XIX.¹¹ Aquestes lluites civils van tenir un fort impacte a Catalunya i no eren únicament la plasmació d'un enfrontament dinàstic, sinó també la personificació de la lluita entre dues formes polítiques totalment oposades com eren els conservadors (partidaris de la monarquia absoluta i l'antic règim) i els liberals (partidaris del liberalisme econòmic i de la monarquia parlamentària).

Retrat de Charles d'Espagnac.
Font: Viquipèdia

El primer d'aquests conflictes, que s'allargà durant 7 anys, del 1833 al 1840, va castigar durament la comarca d'Osona. I un dels episodis més negres d'aquesta primera carlinada va afectar directament la vila de Manlleu, una plaça ocupada pels partidaris d'Isabel, que va ser destruïda, pràcticament en la seva totalitat, per l'exèrcit carlí sota les ordres de Charles d'Espagnac, comte d'Espanya, la nit del 28 al 29 d'abril de 1839.

Manlleu tenia aleshores dos nuclis fortificats: la zona de Dalt Vila, més ben protegida, i la de Baix Vila, que arribava fins al riu. Aquesta darrera va ser la més afectada per l'acció carlina, que va arrasar els primers edificis industrials que s'havien anat construint a la riba.¹²

També els molins que hi havia al Ter, el de la Cavalleria i el de Miarons, tots dos propietat de la família Regàs, en van patir els efectes i quedaren reduïts a cendres, com recull l'inventari de béns dels de Calm de Toralla de l'any 1839.¹³

Manlleu en flames

Coneixem alguns detalls sobre com va desenvolupar-se l'atac carlí de la nit del 28 al 29 d'abril de 1839 a Manlleu gràcies a la causa instruïda, sis anys més tard, contra un comerciant d'aquesta vila, Jacint Munt, a qui es reclamava la quantitat de 10.989 rals i 22 maravedís per la venda que havia fet d'un gran nombre de butlles de diferents classes de la Santa Croada. Durant el judici, l'acusat es defensa explicant que tots els diners que tenia a casa seva procedents de la venda van ser robats o cremats durant aquell episodi.

Munt aporta també el testimoni de diferents veïns que expliquen com aquella nit la vila va rebre l'atac de 5.000 o 6.000 facciosos a les ordres del Comte d'Espanya. La guarnició que defensava Manlleu estava formada per 72 nacionals mòbils dirigits per Joan Pujol, Josep Sabatés, Jaume Serra i Jaume Russinyol, alguns miquelets procedents de Vic, a les ordres de Manuel Pont i Pont, i una companyia de veïns als quals s'havia obligat a prendre les armes, no va poder fer front a la fúria dels atacants i optà per replegar-se a la zona de Dalt Vila, que oferia majors garanties de protecció als soldats i als veïns. Munt explica que ell va córrer també a refugiar-s'hi i abandonà casa seva, però, com que es trobava justament davant de la fortificació, ell i els testimonis van poder veure com era saquejada, juntament amb la resta de cases d'aquell sector, pels carlins que hi van entrar per la part del darrere. Va ser aleshores quan, segons el testimoniatge d'aquests veïns,

per tal d'evitar que els atacants es fessin forts en aquesta línia propera a la fortificació, la guarnició va calar foc a les cases, entre les quals hi havia la del mateix Munt.

Les conseqüències de l'atac van ser funestes, encara que no hi ha documentats registres precisos sobre les pèrdues humanes i materials que va provocar. Alguns diaris de l'època recullen dades que, tot i ser clarament exagerades, permeten entreveure la magnitud d'aquest funest episodi. Així, *El Guirigay* explica en la seva edició del 14 de maig de 1839 que els carlins varen "apoderarse de todas las manufacturas y primeras materias que cargadas en acemilas enviaron a Berga; los víveres que encontraron en las casas los pasaron a su campamento. Luego pusieron fuego a las casas y fábricas asesinando vilmente a todos los habitantes sin distinción de sexo ni edad; así fue que ancianos, mugeres, niños, hasta los de pecho, todos perecieron victimas del incendio o del hierro. Manlleu ha desaparecido, sus moradores dejaron de existir, y de 700 edificios, los más de ellos destinados a fábricas de hilados y tejidos de algodón, sólo unos 25, quedan los demás fueron pasto de las llamas".

Sembla que Vic havia enviat un batalló de voluntaris, la Patuleia, per ajudar a defensar Manlleu, però van haver de passar per Roda per evitar les forces carlistes que es trobaven a la banda del mas Fugurull i, segons Torrent, aleshores en Pere Moret va fer valer la seva influència per evitar que les tropes anessin cap a Manlleu adduint que en aquesta vila ja estava tot perdut i que més valia que es quedessin a Roda, que segur que seria la propera destinació

dels carlins. Aquesta no fou, sembla, l'única estratègia utilitzada per aquest influent personatge per tal de protegir les seves nombroses propietats a Roda, ja que segons alguns diaris de l'època també va pagar generosament els carlins per convèncer-los de no acostar-se a aquesta població. Tres dies després de l'atac arribava a Roda, procedent d'Olot, el general Carbó amb 1.500 homes. L'objectiu era descansar una mica a la vila abans d'anar cap a Manlleu a foragitar els carlins, però, aquest cop Moret va fer servir la seva influència per apressar l'acció. Va amenaçar Carbó que si no atacaven immediatament les posicions del comte d'Espagnac el faria destituir. Carbó, conformat, es va llançar aleshores contra els carlins en un enfrontament prop del castell de Vilagelans i va aconseguir que s'allunyessin per fi de Manlleu.

En descriure la situació dels dos molins no s'esmenta cap possible instal·lació de tipus fabril, però sí que documenta el nom dels moliners que, aquell any, els tenien arrendats. Al molí de la Cavalleria hi ha en Josep Ordeig, a qui ja s'havia arrendat aquest molí deu anys abans, i al de Miarons hi continuava havent la família Mitjavila.²¹

El no funcionament dels molins suposava un problema per a tota la població ja que eren els dos únics molins que hi havia a Manlleu, i per això, des de l'Ajuntament de la vila es va demanar als propietaris que els reconstruïssin per tal de garantir l'abastament de farina als veïns. L'exigència es fonamentava en el pacte establert entre la universitat

de Manlleu i els Regàs l'any 1728, segons el qual el comú no construiria cap molí sempre que els propietaris de la Cavalleria i Miarons els tinguessin en funcionament. El propietari dels dos molins en aquell moment era Francesc de Calm i Toralla, vidu i hereu de Maria Núria de Calm de Toralla i de Regàs, que es va excusar de fer-ho a causa de les quantioses pèrdues que havia tingut amb la guerra. En aquest context, l'arrendatari del molí de Miarons, Francesc Mitjavila, oferí a Calm la possibilitat de reconstruir ell el molí a canvi de certes concessions per part del propietari. En primer lloc, li demanava que li facilités fusta per a la reconstrucció i que, un cop s'hagués reconstruït, li establís el molí, li'n cedís el domini útil.

Així el 5 de març de l'any 1840, un cop refet el molí de Miarons i després que Mitjavila hi hagués invertit la quantitat de 1.100 lliures catalanes, se'n va signar l'establiment a perpetuïtat.²²

El riu Ter al capvespre.
Fons Jaume Salarich Vila – Museu del Ter.

LA PRIMERA FÀBRICA DEL MOLÍ DE LA CAVALLERIA

EL NAIXEMENT DE CAN LLANAS

L'incendi de la zona de baix vila provocat pels carlins el 1839 va aturar de forma abrupta el procés d'industrialització que s'havia engegat amb força pocs anys abans. Un cop finalitzada la primera guerra carlina, molts dels manlleuencs que havien fugit arran de l'atac sofert per la vila van anar tornant.²³ Es van reedificar les cases que havien desaparegut sota les flames i es va reprendre la construcció de fàbriques a la vora del riu.²⁴

Algunes, que ja s'havien projectat als anys trenta, prenen forma definitiva en aquest moment. La fàbrica Sanglas s'inaugura el 1842 mentre que les dues quadres projectades per Gaspar i Joan Pujol s'acaben materialitzant en un únic projecte: Cal Blau. En Domingo Feyner va ser l'únic que abandonà el projecte previ per anar a establir-se a Torelló.²⁵

L'obra més destacada que s'inicia en aquest moment és el canal d'aprofitament hidràulic del Ter, una infraestructura clau per al desenvolupament de la vila i que contribuirà a convertir-la en la capital industrial de la conca mitjana del Ter.

La gènesi del canal és l'adquisició, l'any 1841, per part de Francesc Puget, del dret d'ús de l'aigua sobrant del molí de Miarons, que li estableix Francesc Mitjavila. L'objectiu és utilitzar-la per fer funcionar tres noves fàbriques que projecta construir, juntament amb els seus socis Antoni Vaixeras, comerciant de Vic, i Salvador Juncadella, fabricant de Barcelona, als solars d'unes cases properes a l'esmentat molí, que havien estat destruïdes per l'atac carlí del 1839. Entre el 1843 i el 1844 es posen en funcionament les Tres Fàbriques, un edifici constituït per tres fàbriques independents amb les infraestructures corresponents per a l'aprofitament hidràulic.²⁶ Un cop acabats els edificis, Salvador Juncadella va oferir per llogar la seva fàbrica en un anunci que apareix publicat al *Diario de Barcelona* de l'1 d'abril de 1844 i que inclou una descripció precisa de la fàbrica: "*En la villa de Manlleu hay para alquilar una fábrica de movimiento hidráulico con la fuerza aproximadamente de*

diez y seis caballos, nueva, y sólidamente construida: tiene de longitud 140 palmos y 63 de latitud, sin contar con la casa que tiene buenas habitaciones, despacho y almacén de suficiente capacidad, constan de tanto la fábrica como la casa unida a ella de tres pisos y el plan terreno".

Aquest primer tram del canal s'aniria eixamplant i allargant els anys posteriors per tal de cobrir les necessitats dels diferents establiments fabrils que s'anaven instal·lant a les ribes del Ter. El 1848 finalitza la construcció definitiva del canal manlleuenc amb la creació de la societat de propietaris del canal industrial del Ter, que agrupava els propietaris de les tres fàbriques originals, gènesi d'aquesta important obra hidràulica, juntament amb Josep Corominas, del comerç de Barcelona, Joan Pujol, propietari de Cal Blau, Antoni Alemany, llauner, i Agustí Serra, llauner, tots dos de Vic, i naixia amb l'objectiu d'explotar i mantenir conjuntament aquesta important infraestructura que impulsaria definitivament Manlleu.²⁷

Però aquest vigor econòmic a Manlleu no només es limita a l'àrea propera al canal. La capacitat hidràulica limitada d'aquesta construcció i la creixent manca de sòl edificable al centre de la vila propiciaran que comencin a crear-se fàbriques també a la zona de despoblat. Aquest serà el cas de Can Llanas, que esdevindrà la primera filatura hidràulica construïda fora del canal.²⁸

Després d'haver establert el molí de Miarons, i d'haver-ne cedit el domini a perpetuïtat a Mitjavila, va arribar el torn del molí de la Cavalleria, un altre emplaçament privilegiat per a l'aprofitament de l'aigua que va despertar l'interès, en aquest cas, d'una família d'emprenedors vigatans. El 21 d'abril de l'any 1841 Francesc de Calm de Toralla i de Regàs el ven a Gabriel Llanas i Tolosa, comerciant i veí de Vic.²⁹

La causa de la venda queda clarament explicitada en el document. Francisco Calm reconeix que sobre el patrimoni que ha heretat de la seva muller difunta, M. Núria Calm i de Regàs, hi ha nombrosos censos i

gravàmens que li reclamen els creditors i que, atès el poc rendiment que treu del molí de la Cavalleria, li resulta més avantatjós acceptar el tracte que li ofereix Llanas de comprar-li. Calm rep anualment, en concepte de lloguer del molí, 270 lliures però, tal com ell afirma, un cop tretes les contribucions i despeses generades per les obres de conservació i les actuacions extraordinàries que sovint s'hi han de portar a terme quan una avinguda del riu Ter destrueix i inhabilita la resclosa, suposa que, en ocasions, no n'obtingui cap guany.³⁰

El document de venda especifica tots els béns i drets que canvien de mans: el molí fariner, col·loquialment anomenat *de la Cavalleria*, amb tot l'ús d'aigua, les rescloses, els aqüeductes, les moles i altres dependències, i un tros de terra conreable, erm i cabana al voltant del mateix molí d'una quartera, tres quartans i tres mesurons d'extensió.³¹ S'estableix un preu de 12.000 lliures per les dues moles i un trull amb tots els seus aparells, la cabana, les rescloses, les sèquies, l'aqüeducte, les seves dependències i l'aprofitament de l'aigua, des que desguassa de la fàbrica de Martí Sanglas, on es fixarà una fita, fins al rocal anomenat del Vicenç de la Guàrdia. Mentrestant, el tros de terra cultivable que hi ha al costat, els límits de la qual es comprometen a fixar de comú acord, té un cost de 353 lliures i 10 sous.

La totalitat del preu que Llanas es compromet a pagar i que suma 12.353 lliures i 10 sous equival a la suma de la lluïció de tots els censals que pesen sobre el patrimoni Regàs, i que passaran a ser responsabilitat del comprador: un censal de 2.298 lliures de preu i de 68 lliures i 19 sous de pensió anual que deuen a la comunitat del rector i beneficiat de la vila de Manlleu; un censal de 1.500 lliures de preu i 45 lliures de pensió anual que deuen a la mateixa comunitat per a la celebració de les 40 hores; un censal de 2.750 lliures de preu i de 82 lliures i 10 sous de pensió anual que deuen a la priora i al convent de religioses de Santa Teresa de la ciutat de Vic; un censal de 1.505 lliures de preu i 45 lliures i 3 sous de pensió anual que deuen a la priora i convent de religioses de Santa Clara de Vic; un altre censal de 2.900 lliures de preu i

87 lliures de pensió anual que paguen al capítol de canonges de la Santa Església de la ciutat de Vic; un altre censal de 400 lliures de preu i 12 lliures de pensió anual que deuen a la priora i convent de les Religioses Carmelites de la ciutat de Vic, i, finalment, un altre censal de 1.000 lliures de preu i 30 lliures de pensió anual que es pagava al capbreuer major de la ciutat de Vic.³²

Les afrontacions dels béns continguts a la venda són: a l'est, part amb el rocal anomenat de Vicenç, de Sant Miquel de la Guàrdia,³³ i part amb una terra del venedor; al sud amb el riu Ter; a l'oest, part amb el torrent anomenat de Sant Martí, i part amb unes terres del mateix venedor, i, al nord, amb unes altres terres del venedor.

Arran de la transacció s'estableixen un seguit d'obligacions que el comprador es compromet a respectar:

1. El venedor es reserva el dret d'utilitzar l'aigua del molí per regar dues vessanes de terra de la devesa que posseeix al costat del molí.³⁴
2. S'estableix que aquest podrà fer a la devesa tot el que calgui per defensar-la de les crescudes del riu Ter.
3. Que si algun moment volgués el comprador arrancar o destruir la resclosa del molí, en Llanas haurà de deixar com a mínim deu canes de tram per tal que el venedor, assumint-ne el cost, pugui fer les reparacions o defenses que consideri convenients, entenent que les deu canes es deixaran a la part immediata de la devesa.³⁵
4. Que mentre subsisteixi el molí fariner de la Cavalleria el comprador haurà de moldre el gra que el venedor o el seu majordom necessitin per al consum, sense cap cost.

5. Que si el comprador considerés necessari augmentar el número de moles del molí, no s'oposarà al fet que l'amo de l'altre molí de Manlleu, l'anomenat molí de Miarons, també ho faci, d'acord amb el que havia establert el mateix Francisco Calm a l'establiment que havia fet d'aquest molí a Francesc Mitjavila.³⁶
6. El comprador no podrà anar per la vila de Manlleu a buscar els sacs de gra per moldre'ls, d'acord amb el compromís establert amb Francesc Mitjavila l'any 1840, tret que s'hi posi d'acord.
7. El comprador es farà càrrec de pagar totes les càrregues del molí, a excepció dels censos que es paguen pel mas de la Cavalleria.
8. El comprador es compromet a no causar cap perjudici a la finca anomenada de la devesa, propietat del venedor, ni als establiments que tenen atorgats de les aigües del riu Ter, que respectarà, com també ho farà amb la concòrdia que Carles i Josep de Regàs, pare i fill, van establir amb els regidors de la vila de Manlleu, davant del notari i escrivà de la Intendència General de Catalunya, Gerónimo Sastre i Pascual, el 23 de maig de l'any 1728, mentre aquests pactes estiguin vigents.

Poc temps després d'adquirir el molí, Gabriel Llanas, en compliment de l'establert, comença a assumir les seves obligacions amb els propietaris dels diferents censals. Entre el mes de maig de l'any 1841 i el mes de març del 1842, fa tots els reconeixements de crèdit pactats, i posa com a fiador el seu nebot Jacint Comella Llanas,³⁷ amb qui impulsarà, només tres anys després, la creació de la fàbrica de Can Llanas.

LA FAMÍLIA LLANAS DE VIC, FABRICANTS DE COTÓ

Gabriel Llanas i Tolosa, segon fill d'Albert Llanas Domènech i de Maria Bonaventura Tolosa, de Vic, el creador de la fàbrica de Manlleu que encara avui és coneguda popularment amb el seu nom, apareix als documents com a botiguer i comerciant més que no pas com a fabricant, tot i que des de la fundació de la fàbrica de Manlleu, aquesta serà la seva ocupació principal.³⁸

Els seus orígens professionals, però, es troben al comerç. Sembla que podríem incloure Gabriel Llanas i la seva família entre la comunitat mercantil de catalans, i més concretament d'osonencs que, des de la segona meitat del segle XVIII van començar a buscar oportunitats econòmiques al mercat interior espanyol.³⁹ Aquest corrent migratori s'aniria incrementant a mesura que es va consolidar la fabricació industrial a casa nostra, amb el consegüent augment de l'oferta de productes industrials i manufactures que podien oferir-se a la potencial clientela peninsular. El mercat interior oferia importants expectatives de negoci tant per a la col·locació d'aquests productes com també per al comerç dels excedents agropecuaris d'aquestes àrees cap a Catalunya.⁴⁰

Per entendre aquest moviment dels comerciants catalans cap a altres zones del país, cal tenir en compte les característiques del mercat espanyol en aquest període. Així, mentre a la indústria anglesa -i en alguns casos a altres països com Alemanya, França, Suïssa o Itàlia- els fabricants es desentenien totalment de la comercialització del que produïen, la qual depenia d'una àmplia xarxa de cases comercials que controlaven els diferents canals de distribució, a Catalunya, com en d'altres zones industrials del continent, els fabricants es veien obligats a desenvolupar un paper més actiu en la comercialització dels seus productes, atesa la inexistència d'una xarxa de distribució i de la irregular implementació de la indústria en el país. Aquest esforç comercial que porten a terme els fabricants catalans es tradueix en l'aparició

d'agents a comissió i de viatjants sobre els quals recaurà la distribució i venda de productes industrials catalans a Espanya.⁴¹ Aquest seria el cas de la família Llanas que iniciaria aquestes primeres aventures comercials, probablement amb l'objectiu de donar sortida als productes que elaboraven a la seva casa fàbrica de Vic.

El primer emprenedor del llinatge seria el pare d'en Gabriel, Albert Llanas Domènech, que, si bé signa el seu testament identificant-se com a mestre baster, apareix en nombrosos documents duent a terme tota mena de transaccions com a fabricant i com a comerciant.⁴²

Albert Llanas Domènech es va casar amb Maria Bonaventura Tolosa, l'any 1772, amb la qual va tenir vuit fills: Francesc, Gabriel, Joan, Margarida, Eulàlia, Alberta, Felip -que ingressaria a l'orde dels Carmelites Descalços- i Valentí -que esdevindria frare caputxí.

A la mateixa casa on vivia la família, situada a Vic, al carrer Nou amb un accés al carrer de Sant Antoni, Albert Llanas hi tenia també una quadra destinada a la filatura de cotó i una al tissatge. A més, tenia una altra fàbrica construïda dins les possessions del mas Fontanelles de les Masies de Roda.

A banda d'aquesta vessant de fabricant, Albert Llanas era també un comerciant. Sabem que posseïa una botiga a la plaça del Mercadal de Vic -actual plaça Major- de la qual nomenà responsable el seu fill Gabriel l'any 1814, potser amb l'objectiu de centrar-se en la fabricació de teixits que podria vendre directament en aquest establiment.⁴³ De fet, quan l'any 1818 contrau matrimoni amb Teresa Safont, filla de Josep Safont i Casarramona, el que rep i aporta el nuvi al matrimoni en concepte de llegítima són 1.500 lliures sobre el capital o fons de la botiga.

Gabriel Llanas Tolosa, el gendre Safont

El mes de maig de l'any 1818 el comerciant vigatà Gabriel Llanas i Tolosa va casar-se en primeres núpcies amb la jove Teresa Safont i Lluch, filla de Josep Safont i Casaramona (Vic, aprox. 1765- Madrid, 1841), comerciant i banquer establert, en aquell moment, a la ciutat de Barcelona, i de Rosa Lluch Marech. Aquest enllaç consolidava fermament l'ascens social de Llanas ja que li garantia l'ingrés en una de les famílies més influents de la comarca.

Josep Safont ja ha estat identificat pels historiadors com una de les peces clau en el moviment de capitals entre la Plana de Vic i Barcelona. Tot i que abans de traslladar-se a Barcelona cap el 1814, ja posseïa un negoci de cotó i diferents masies i terres a la comarca, va ser a la ciutat comtal on va prosperar en el camp del comerç, convertit en subministrador de l'exèrcit, de corporacions i de botiguers a la menuda. S'especialitzà, a més, en la importació de queviures mallorquins. L'èxit en els negocis li reportà un major poder econòmic, però també un ampli ventall de relacions que el motivaren a traslladar-se a Madrid a partir del 1830. Safont esdevingué aleshores un dels homes més influents de la villa y corte, gràcies a l'especulació i al seu instint per aprofitar la inestabilitat politicoeconòmica del país en benefici propi, però també arran de la seva amistat amb el polític Juan de Dios Álvarez Méndez, Mendizabal. Aquest vincle propicià que els Safont esdevinguessin els principals compradors de béns desamortitzats d'Espanya.

Entre els anys 1836 i 1866 hi va haver una casa de banca a Madrid, regentada primer per Josep Safont i Casaramona

i, després, pel seu fill i hereu Josep Safont i Lluch, que tenia una sucursal a Vic. Aquesta corresponsalia l'exercia, precisament, el seu gendre, Gabriel Llanas i Tolosa.

Encara que no s'ha trobat cap document que ho certifiqui, en aquella època l'activitat bancària (canvis, dipòsits, borsa...) no era encara prou important com per permetre una dedicació exclusiva als que l'exercien, de manera que no s'hauria de descartar que Llanas combinés aquestes activitats amb les pròpies del comerç.

Maria Teresa Safont va morir a l'entorn de l'any 1846 sense fills, després de prop de 27 anys de matrimoni. Poc després, el mes de febrer del 1848, el seu vidu Gabriel Llanas tornava a contraure matrimoni, en aquesta ocasió amb Bernardina Martí i Pinazo, soltera i domiciliada a Madrid, filla legítima i natural d'Armengol Martí i de Maria Pinazo, difunts. El casament es va fer per paraules a través d'un representant escollit per Llanas, Rafael Ruiz y Ordóñez, sotsdirector de les finques de l'Estat, domiciliat a la mateixa ciutat.

Segurament Bernardina pertanyia a la burgesia influent de la capital, malgrat la manca de notícies de les activitats del seu pare en aquesta ciutat. Més enllà de la possible conveniència econòmica i social de l'enllaç, però, hi havia la possibilitat que li donava la seva nova esposa de tenir descendència legítima que assegurés el seu llegat, una fita que no havia aconseguit en el seu primer enllaç. Fruit del matrimoni naixeria, a l'entorn de 1849, Vicenç Llanas i Martí que apareixerà com a soci de l'empresa tèxtil del seu pare després de la mort d'aquest, l'any 1854.

Aspecte actual de la plaça de Santa Cruz, de Madrid. A la banda dreta es pot veure la zona de botigues sota porxada, on hi havia l'establiment que van obrir els Llanas l'any 1819. Foto: Wikipedia.

Però Albert Llanas Domènech no va limitar el seu esperit empresarial a la botiga de la plaça de Vic. L'any 1819 va fundar, juntament amb els seus dos fills grans, en Francesc i en Gabriel, una societat per a la gestió d'una botiga -possiblement també dedicada a la venda de teixits- a la *villa y corte* de Madrid, i més concretament als cèntrics portals de Santa Cruz (actual plaça de Santa Cruz). La botiga seria administrada pel seu tercer fill, Joan Llanas que actuaria com a representant de l'empresa a la capital.⁵² Tal com era habitual a l'època, la iniciativa la van desenvolupar de forma col·lectiva creant una companyia de caràcter familiar.⁵³ Aquest projecte, però, no va acabar d'anar bé, ja que només un any més tard de la creació de la societat els Llanas van optar per dissoldre-la, atesa l'evident mala gestió del negoci que portava Joan Llanas com a administrador. L'escriptura de creació ja preveia la possibilitat de posar fi a l'empresa si hi havia alguna urgència o amenaça de ruïna, com sembla que va ser el cas.⁵⁴

L'1 de desembre de 1820 Albert Llanas Domènech i el seu fill gran, Francesc, donen llicència i plens poders al seu fill i germà, respectivament, Gabriel Llanas, per anar a Madrid a prendre possessió de tots els béns, beneficis i mercaderies de la societat o botiga, així com de la casa on es trobava i fer totes les gestions necessàries per dissoldre la societat. En el document se'l facultava per signar *finiquitos*, declaracions, pagarés i tot el que considerés necessari, podria exigir el pagament dels deutes a l'esmentat Joan i a totes aquelles persones que deguessin diners, crèdits o mercaderies a la societat, alhora que se li encomanava la missió de satisfer totes les possibles càrregues pendents que l'empresa pogués tenir.⁵⁵ D'aquesta manera posaven fi a l'alarma que amenaçava la reputació i la solvència de la família que quedava en mans d'en Gabriel, a qui, sens dubte, el seu pare considerava apte i preparat per salvar i protegir el negoci. Així, el 31 de maig del mateix 1821, davant del notari madrileny José Varela, Joan Llanas accepta dissoldre la societat, previ pagament d'una quantitat que no s'especifica en el document i d'algunes lletres de canvi.⁵⁶

Aquesta personalitat emprenedora i la inclinació pels negocis i per involucrar-se de ple en la incipient societat industrial, com a forma

d'enriquiment i projecció social, era força comú entre els membres de la família Llanas. Així, a banda del patriarca, Albert Llanas, que posseïa les esmentades fàbriques del carrer Nou i Fontanelles on, segurament, també treballava el seu fill primogènit Francesc, hereu dels béns del seu pare tal com consta en el testament d'aquest,⁵⁷ també eren fabricants Joan Llanas, que acabaria establint una fàbrica a Barcelona; el gendre Jacint Comella Sala, casat amb Eulàlia Llanas Tolosa, i els seus nebots Jacint i Gabriel Comella Llanas, fills d'aquests darrers, i Ramon Capdevila Llanas, fill de Margarida Llanas Tolosa i Joan Capdevila.⁵⁸

L'any 1826 Albert Llanas Domènech dicta testament segons el qual declara hereu universal el seu fill primogènit, Francesc. Quan el mes de juny de l'any 1827 mor, es dona la circumstància que també ho ha fet Francesc, casat amb Dominga Malats. Per aquesta raó, i en compliment d'una de les clàusules d'aquesta darrera voluntat, el llegat d'Albert Llanas s'acabarà dividint en cinc parts iguals entre els seus dos fills Gabriel i Joan i les seves tres filles, Margarida -casada amb Joan Capdevila-, Eulàlia -casada amb Jacint Comella- i Alberta -casada amb Jeroni Balmes.⁵⁹ Això sí, havent-ne retirat prèviament la part de la vídua de Francesc, Dominga Malats, a qui corresponien 1.000 lliures que havia aportat al matrimoni, 1.000 lliures que li concedia el seu sogre pels beneficis que li havia atorgat al llarg de la seva vida, un llit parat que ella podria escollir, una màrfega, matalàs, un edredó, un cobrellit, quatre llençols, quatre coixineres, dos coixins, unes cortines d'alcova, la Verge dels Dolors amb tots els seus vestits, dues corones i la capella on està col·locada, sis cadires a escollir, dues taules petites i un cobretaula.⁶⁰

Per tal de portar a terme el repartiment d'aquest llegat es fa un inventari minuciós de les propietats i els béns del difunt, que resulta de gran interès tant per constatar la situació acomodada de la família (és una relació àmplia de tota mena d'objectes) com la dedicació dels Llanas a la producció de cotó. Així, a la casa fàbrica del carrer Nou hi apareixen diferents objectes relacionats amb la filatura i el tissatge:

"Un taler de mitjer desmuntat
Varios guarniments de maquinas y telers dolents
(..)
Un llop⁶¹ de batre cotó
uns aspís
Un torn dolent de fer cordas
un retorsador
dos batadors
(...) Uns urdidors
Un banch de espatllerar dolent
dos peus de debaneras
tres torns de fer mollat
(...) Una pastera per mollar cotó
(...) Nou maquinas de cent vint puas
altre maquina de cent puas
dos maquinas de cinquanta puas corrents
tres maquinas de cuarenta puas, las dos corrents y la altra
desmontada
Dos aspís
Dos maquinas de cinquanta puas
Juntament amb una llarga relació de cotó de tota mena i
gruix, cardat, retort, fluix...".⁶²

Finalment l'heretat d'Albert Llanas es reparteix a principis de l'any 1841, però es venen algunes propietats per tal de poder assumir els llegats estipulats pel difunt patriarca de la família. En el moment de fer-se la distribució entre tots els cohereus, ja hi ha hagut canvis importants a la família. Han mort el gendre Joan Capdevila, traginer, i actua en nom dels interessos de la seva dona Margarida Capdevila i Llanas el seu fill Ramon Capdevila Llanas, fabricant de cotó. També han mort Alberta Balmes Llanas i el seu marit Jeroni Balmes, aluder, de manera que la seva part

recau en el jove Josep Balmes i Llanas. Joan Llanas, que viu a Barcelona, és representat pel seu procurador Esteve Vilademunt, mentre que la seva germana, Eulàlia Comella i Llanas i el seu cunyat Jacint Comella, fabricant de cotó, tampoc hi figuren i actua en el seu nom el seu fill, Jacint Comella Llanas. L'únic que gestiona en persona la seva part del repartiment és, doncs, el segon fill, Gabriel Llanas i Tolosa, el qual el 21 d'abril d'aquell mateix any compra el molí de la Cavalleria.⁶³

En Gabriel serà també el que, juntament amb el seu nebot Jacint Comella i Llanas, retindrà la propietat de la casa fàbrica del seu pare, situada al carrer Nou de Vic.

La societat de tots dos per a la fabricació de cotó i l'exploració de nous negocis sembla clara doncs, i més si recordem que aquest segon actua en els anys 1841 i 1842 com a fiador de les obligacions contretes per Gabriel Llanas amb els creditors de Francesc Calm i de Toralla, en el moment d'adquirir el molí de la Cavalleria.

Gabriel Llanas Tolosa i el robatori de 2.000 butlles

El nom de Gabriel Llanas apareix amb una relativa freqüència a la documentació de la primera meitat del segle XIX, tant en la notarial com, també, en la judicial. L'any 1840 se'l documenta involucrat en un cas de robatori que es denuncia davant la Cúria del Veguer de Vic, que evidencia la inseguretat que es vivia al territori en aquest moment a causa de la primera carlinada.

Llanas tenia el càrrec de *receptor veredero* de la Croada i compareix davant del Tribunal de la Santa Croada de la ciutat de Vic i el seu bisbat per respondre de la desaparició de les 2.000 butlles que havien d'haver-se lliurat a l'ordinari de Manresa. El valor d'aquests documents, que eximien els seus detentors d'haver de fer dejuni i abstinència, devia ser important sobretot tenint en compte el seu nombre.

El primer testimoni és Josep Balmes, nebot de Llanas al seu servei, que explica que el dia 3 de març de 1840 al matí va comptar, per ordre del seu amo, les 2.000 butlles a casa de l'amo –on ell també vivia com a criat– i que a la tarda les va portar a l'hostal anomenat de Fonoll, de Vic, i les va donar a Josep Calmet, ordinari de Manresa, al mateix temps que li lliurava una carta dirigida a Joaquim Sanmerti, *veredero* de la croada en aquella ciutat.

Calmet, d'acord amb la seva declaració, va parar-se, camí de Manresa, a l'hostal de Can Xarina de Collsuspina on va ser atacat per una colla de bandolers carlins, a les ordres de l'anomenat *Comandant Climent*, que li van prendre les butlles.

Les butlles anaven en un sol embalum d'uns dos pams d'alçada i poc més de llarg, embolicades amb una arpillera que van cosir amb fil d'empalomar, i Calmet les portava sobre el llom d'una de les seves dues mules.

Els bandolers van desfer el paquet i veient què era, s'ho van quedar. La carta no la van trobar perquè Calmet li havia donat a l'hostalera quan va veure entrar la quadrilla. Ell mateix explica que els carlins van amenaçar de quedar-se'l com a hostatge però que, al final, els hostalers i d'altres clients els van convèncer de no fer-ho.

Gabriel Llanas exposa a l'ajuntament de Manlleu el mal estat de la carretera que va al molí de la Cavalleria.

L'autèntica aposta d'aquest parell d'emprenedors no es trobarà a Vic, sinó a la veïna localitat de Manlleu i, més concretament, al costat del riu Ter, a l'antic molí de la Cavalleria on començaran una nova aventura empresarial a principis de la dècada de 1840.

Si bé la compra d'aquesta propietat i del dret d'ús d'aigua l'havia portat a terme Gabriel Llanas en solitari, tal com s'ha vist, en tots els censals que es compromet a assumir en nom dels venedors, acaba donant el nom del seu nebot Jacint Comella com a avalador, fet que posa de manifest el seu acord des dels inicis de la fàbrica.

El 27 d'octubre de l'any 1842 Gabriel Llanas presenta una queixa a l'Ajuntament de Manlleu, pel mal estat de la carretera que va al molí de la Cavalleria i planteja la necessitat de fer-ne una de nova per facilitar el transport i donar impuls al comerç i a la fabricació que, tal com ell afirma, cada dia augmenta més a la vila. Aquest document resulta

molt interessant perquè posa de manifest, indirectament, l'activitat frenètica que hi havia en aquell moment a les ribes del Ter, poc temps després de la destrucció de la vila per part dels carlins:

"hallándose cuasi inutilizada [la carretera] que conduce al molino llamado de la Caballeria, propia del exponente, a causa de los muchos edificios que para la fabricación han construido en la orilla del Río Ter, lo que hace que los carros hayan de meterse en el agua".⁶⁵

El que fa Llanas de desplaçar la seva producció cap a les ribes del Ter és el mateix que estan fent molts altres fabricants de Vic, que no es volen perdre els avantatges que ofereix l'ús de rodes hidràuliques per moure les màquines.

EL PROJECTE LLANAS A MANLLEU

GABRIEL LLANAS Y CÍA.

La primera fàbrica de Can Llanas data de l'any 1844.⁶⁶ Encara que no s'ha pogut localitzar el document de creació d'aquesta filatura hidràulica, una escriptura posterior en certifica el funcionament des dels primers mesos d'aquell any.⁶⁷ Així, el 6 de març de 1844, Llanas confessa deure 2.000 lliures a Mariano Viguer, de la ciutat de Barcelona, a qui diu que ha utilitzat aquests diners per comprar màquines i altres efectes per a la fàbrica que té construïda al molí de la Cavalleria de Manlleu.⁶⁸ En el document, en el qual Llanas es compromet a retornar el préstec en un termini màxim de tres anys, apareix novament com a fiador -o *fermansa*- el seu nebot Jacint Comella Llanas, fabricant de Vic.

La societat que regirà la producció a l'establiment fabril, Gabriel Llanas y Cía., la crearan entre tots dos, oncle i nebot, com a cosocis. El primer administrador en serà el mateix Gabriel Llanas, que exercirà el càrrec des de l'1 de maig de 1844.⁶⁹

Si bé tampoc disposem de dades concretes sobre com era el primer edifici de la fàbrica en aquests primers anys de funcionament, sí que sabem que va anar creixent i s'hi van anar fent obres per tal de millorar-ne el rendiment i rendibilitzar al màxim la inversió dels dos socis.

Així, l'any 1846, Martí Sanglas i el negociant Ramon Sans, de Manlleu, denuncien Gabriel Llanas per les obres que està fent al seu molí i fàbrica i que semblen indicar que ja en aquell moment l'establiment ha quedat petit i s'hi volen fer millores. Encara que, inicialment, els denunciants aconseguïen l'embargament dels treballs, sota pena de 50 ducats imputables tant al propietari com als operaris que ignorin la prohibició i continuïn les obres,⁷⁰ sembla que aquestes obres van acabar arribant a bon port perquè en els anys posteriors Gabriel Llanas sol·licita diverses quantitats a diferents prestadors que, amb tota probabilitat, servien per subvenir aquesta inversió.

Així, el 4 d'abril de 1847, Llanas demana un préstec de 4.000 lliures catalanes, a retornar en 4 anys, a Ramon Marquès, de Barcelona, amb la condició que aquest pugui gaudir lliurement de la botiga i el segon pis que Gabriel Llanas té en propietat a la plaça de Vic fins que li sigui retornat el deute. Hi podrà viure o llogar-ho a qui cregui convenient. El document resulta interessant perquè s'hi especifica com a garantia del préstec que la fàbrica que té a Manlleu està assegurada contra incendis, un dels enemics més temibles de la fàbriques dedicades al treball del cotó, a causa de l'alta inflamabilitat d'aquest material.⁷¹ Novament actua com a fiador del préstec Jacint Comella Llanas i, en aquesta ocasió, també Joan Llanas i Tolosa que signa el préstec com a procurador del seu germà.

Els diferents rebuts corresponents al pagament de les quantitats degudes, indiquen que Can Llanas era un negoci florent a finals de la dècada de 1840. Les dades d'operaris de la fàbrica corresponents als anys 1845 i 1850 també evidencien aquesta progressió ja que en cinc anys es passa de 22 treballadors a 44.⁷²

L'any 1849 l'empresa manlleuena compta amb un despatx al primer pis del número 19 del carrer del Carme de Barcelona. A la descripció que s'inclou al *Manual histórico-topográfico estadístico y administrativo*, una mena de guia general de Barcelona publicada aquell any, es fa constar que Gabriel Llanas y compañía ofereix: "*paquetes de algodón torcido y a un cabo desde el numero 27 hasta el 75 y se facilitaran también del número 80 si se piden en mayor cantidad. Estos hilados proceden de una fábrica de Manlleu propiedad de dicho señor que convencido de su buena calidad como por las pruebas que ha obtenido de los mismos fabricantes se atreve a competirlos sin ningun reparo con los extranjeros.*"⁷³

Més enllà de la interessant descripció dels productes que s'elaboren a Can Llanas en aquells primers anys de funcionament, crida l'atenció que ja apareix el nom de Gabriel Llanas y Cía., una denominació que s'oficialitzarà, sens dubte arran dels bons resultats obtinguts, a partir

del 6 de juny de l'any 1851, quan Gabriel Llanas i Jacint Comella decideixen formalitzar la seva relació comercial i creen la societat **Gabriel Llanas y Cía.**

No sembla que el nou acord comportés canvis gaire notables en el negoci que ambdós compartien des del 1844 sinó, més aviat, que la bona trajectòria d'aquesta empresa els va impulsar a formalitzar-lo de forma oficial, creant una societat. De fet, en el document Llanas i Comella afirmen que tenen establerta conjuntament una fabricació de filatura de cotó a la vila de Manlleu i que volen consignar els seus respectius drets i accions socials sobre aquesta empresa, atorgant una escriptura pública de societat.⁷⁴

En l'acta, que estableix una durada de tres anys comptadors des de l'1 de gener de 1851 fins al 31 de desembre del 1853, es remarca que la fàbrica i el salt d'aigua són propietat de Gabriel Llanas, per la qual cosa rebrà un arrendament anual a raó de cinc rals per pua tant de les màquines de filar com de la de tòrcer que treballen de dia, i 2,5 rals per pua de les que treballin de nit.

El capital social és de 44.871 lliures, 8 sous i 11 diners de moneda catalana, del qual 24.002 lliures, 7 sous i 1 diner corresponen a Gabriel Llanas, mentre que les restants 23.869 lliures, 1 sou i 10 diners pertanyen a Jacint Comella. Aquest capital correspon a la maquinària i al diner que tenen en circulació, d'acord amb l'inventari i l'estat de comptes aportats pels dos atorgants.

Cada final d'any es passaran comptes i balanços dels negocis comuns per tal de repartir en dues parts els guanys i pèrdues que en resultin. També es pacta que, si bé els dos socis tenen l'obligació de tenir el mateix capital a la societat, en cas de convenir-los poden treure alguna partida. Això, però, farà que el soci que tingui un major capital invertit cobri un premi d'un 6% anual. D'aquesta forma intenten mantenir aquesta base de capital social.

El càrrec d'administrador el seguirà ostentant Gabriel Llanas. Ell serà el responsable de portar els llibres i el comptes que Jacint Comella podrà examinar sempre que vulgui. Pel que fa a la direcció de la fàbrica es diu que continuarà anant a càrrec de Josep Comella, germà de Jacint, i Josep Pericas.⁷⁵ Desconeixem des de quin moment, doncs, exercien el càrrec aquests dos homes, però sens dubte es tractava de persones del cercle íntim i de confiança dels propietaris ja que el primer era el germà de Jacint Comella i el segon, Josep Pericas, que jugaria un paper decisiu en la història de la fàbrica en els anys posteriors, era així mateix, nebot dels esmentats Josep i Jacint.

D'altra banda, es pacta que el manteniment del motor de la fàbrica en òptimes condicions, així com les despeses que es generessin per reparar-lo o per les que s'hagin de fer a l'edifici i a la resclosa que porta l'aigua a la fàbrica, aniran a càrrec de Llanas, però la resta de despeses que afectin temes com la maquinària aniran a càrrec de la societat.

Finalment, estableixen que si sis mesos abans que s'acabin els tres anys cap dels dos socis ha dit el contrari, la societat es prorrogarà amb els mateixos pactes i condicions. Si arriba el cas d'haver-se de dissoldre, però, es farà una valoració a càrrec d'un pèrit de la maquinària i de tots els béns de la societat per tal de repartir-los entre Llanas i Comella en cas que cap dels dos se la vulgui quedar. Si, contràriament, tots dos hi estan interessats, se la quedarà el que millor preu ofereixi, atesa la valoració.

En aquell moment, la fàbrica tenia un motor de 30 cavalls de potència i era, juntament amb la fàbrica de Farran i Casas, de la qual no es disposa de més dades, la que més força motriu tenia a Manlleu, on el 1850 es documentaven 9 indústries tèxtils: Ramon Alsina, Fargas i Comas Cia., Farran i Casas, Isidre Llanas Germans, Gabriel Llanas i Cia., Francesc Puget, Ramon Pujol, Albert Salas i germà i Sanglas, Capdevila i Cia. A part, sabem per aquest autor, que la fàbrica de Can Llanas tenia 17 màquines de preparació del fil, 1920 pues de Mulejennies, 1920 fusos, 4 màquines de tòrcer, 200 fusos i 44 operaris.⁷⁶

El fet que una de les condicions de pagament de l'arrendament de la fàbrica impliqui una tarifa nocturna indica que, a més, la fàbrica de Gabriel Llanas i Jacint Comella tenia també un torn de nit. Corrobora, a més, que, molt abans de la implementació de l'electricitat, els fabricants ja miraven de rendibilitzar al màxim la força de l'aigua, evitant que les màquines no paressin en cap moment.⁷⁷

Jacint Comella (1811-1889), el soci capitalista de Can Llanas

Nascut l'any 1811, Jacint Comella era el fill gran dels vuit que van tenir Jacint Comella i Sala, fabricant de cotó de Vic, i Eulàlia Llanas i Tolosa. Es va casar a l'edat de 22 anys, el 1833, amb Eulàlia Colom i Pol, filla de Joan Colom, traginer de Vic –difunt– i de Maria Pol, casada en segones núpcies amb Francesc Castells, també traginer de Vic.

L'any 1841 va agafar la gestió de la casa fàbrica del seu avi matern, Albert Llanas Domènech, situada al carrer Nou de Vic, juntament amb el seu oncle Gabriel Llanas. Aquest serà l'inici d'una estreta associació comercial que mantindran tots dos fins a la mort de l'esmentat Gabriel l'any 1854, tot i que la seva relació no estarà exempta de tensions, relacionades sobretot amb el repartiment dels beneficis i drets derivats de la dissolució de les diferents societats que van compartir.

El millor exponent d'aquesta associació comercial, però, no serà la fàbrica de Vic, sinó la manlleuena de Can Llanas.

Encara que qui compra el molí a Francesc de Calm i de Toralla l'any 1841 serà en Gabriel Llanas, Jacint Comella intervindrà com a avalador d'aquest últim en l'adquisició i serà, a més, el soci del seu oncle en la creació de la societat Gabriel Llanas y Cía.

Fins al 1880 serà el soci capitalista de totes les societats que tindran la fàbrica del molí de la Cavalleria com a seu, encara que el seu cognom no apareixerà mai explícitament en cap d'aquestes societats mercantils, malgrat ser l'inversor majoritari de totes aquestes aventures empresarials. De fet, no serà fins a l'any 1885 amb la creació de Pericas, Soler, Comella y cía que el trobarem esmentat, coincidint amb el canvi d'emplaçament de la companyia, que deixa les instal·lacions de Can Llanas i es trasllada a Vic. Dos anys més tard hi ha una nova reforma de la societat en què el seu cognom prendrà encara més protagonisme: Comella, Soler y cia.

Si Llanas fou la cara visible de la fàbrica de Manlleu, a la de Vic, situada al Pla de Balenyà i coneguda popularment amb el nom de Can Mastrot, serà Jacint Comella. Aquest empresari esdevé peça clau no només de la nova indústria, sinó també de la vida política i cultural de la capital osonenca arribant a formar part en alguna ocasió del consistori municipal, i figurant com un dels 70 socis fundadors del Cercle Literari de Vic (1860-1902), institució que de seguida esdevingué l'espai de trobada de les elits vigatanes.

Alguns dels seus fills van tenir un paper també molt destacat en la política i la vida cultural vigatana de la primera meitat del segle XX. Així, Josep Comella Colom, comerciant i propietari, va ser membre de la junta directiva del Centre Tradicionalista de l'Alta Muntanya, vicepresident de la

delegació vigatana de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis i regidor entre els anys 1912 i 1916 del Partit Carlí a l'Ajuntament de Vic. Va impulsar la construcció de la cèlebre casa Comella de Vic, obra de l'arquitecte Gaietà Buigas Monravà. El seu germà Joan, propietari i industrial, va estar també molt vinculat al Partit Carlí. Va ser oficial de l'exèrcit carlí durant la tercera Guerra carlina (1873), entre els anys 1910 i 1914 va ser regidor per aquest partit a l'Ajuntament de Vic i alcalde de Vic durant la dictadura de Primo de Rivera (entre 1923 i 1930). Un altre germà, Jacint, prevere, doctor en dret i jurisconsult, tingué també una destacada carrera eclesiàstica.

LLANAS Y SOBRINOS

A mitjan 1853 Gabriel Llanas i el seu nebot, Jacint Comella, decideixen posar punt i final a la societat creada dos anys abans. Sembla més aviat una decisió tàctica per deixar entrar en el negoci a nous inversors que ja tenien un paper rellevant a l'empresa, i augmentar el capital social i la competitivitat de la mateixa.

Així, el 6 d'agost acorden la creació d'una nova societat de la qual formaran part, juntament amb ells dos, Joan Llanas, germà de Gabriel que actuava com a comissionista de Gabriel Llanas y Cia., i els fabricants de Vic Josep Comella (germà de Jacint) i Josep Pericas Comella que, d'acord amb el document de constitució de l'any 1851, ja feia temps que ocupaven el càrrec de directors de la fàbrica manlleuena.⁸⁰

La nova societat pren el nom i raó social de **Llanas y sobrinos** i s'estableix que començarà a funcionar a partir del 31 de desembre del 1853, un cop extingida la societat anterior. L'objecte de la nova societat mercantil, que tindrà una durada de cinc anys, seguirà sent la fabricació de filats de cotó que es portarà a terme a la mateixa fàbrica de Manlleu, propietat de Gabriel Llanas.⁸¹

L'escriptura recull que la signatura de la companyia la tindran exclusivament Josep Comella i Josep Pericas, els dos membres que, a jutjar pels documents anteriors, ja lideraven el projecte sobre el terreny.

El capital social serà de 60.000 duros de plata, dels quals 10.000 pertanyen a Gabriel Llanas, 10.000 a Joan Llanas, 20.000 a Jacint Comella, 10.000 a Josep Comella i 10.000 a Josep Pericas. En el cas de Gabriel Llanas i Jacint Comella se'ls reconeix la possibilitat d'aportar la seva part en maquinària, gènere i altres efectes que tinguin a la fàbrica en el moment d'iniciar-se l'empresa, previ peritatge del valor corresponent d'aquests actius. En cas que el valor que se'ls assigni sigui insuficient per cobrir la seva part hauran d'afegir el que falti en metàl·lic.

Mentre que si es dona el cas que aquesta taxació sigui superior al capital que haurien d'aportar, se'ls compensarà a partir del capital aportat pels altres socis.

Josep Comella exercirà com a soci administrador i caixer, en substitució de Gabriel Llanas, amb l'obligació de tenir el domicili a Barcelona i de portar els comptes de la societat. Ell portarà el control de les quantitats ingressades pels socis, el dels guanys resultants de les vendes de fil –de paquets, segons el document- i d'altres efectes que es fabriquin i serà el responsable de comprar el cotó necessari per al bon funcionament de la fàbrica. També serà qui pagarà les factures dels proveïdors i de la compra de maquinària, així com d'altres despeses de la societat.

El cotó en branca necessari per produir el fil l'haurà d'enviar al soci director, càrrec que recaurà en Josep Pericas, que serà també el responsable de disposar dels diners necessaris per atendre el pagament de jornals i altres conceptes. L'administrador haurà de portar, així mateix, els comptes de tot el que es cobri i es pagui i portarà al dia els llibres corresponents d'acord amb el que estableix el Codi de Comerç. Aquests llibres podran ser consultats i examinats en qualsevol moment per la resta de socis. Per raó d'aquestes atribucions, Josep Comella rebrà 400 duros anuals, cobradors per trimestre vençut.

Josep Pericas tindrà l'obligació de residir a la fàbrica i de dirigir totes les operacions que s'hi facin, nomenarà els majordoms i altres empleats per tal que tot funcioni, contractarà i acomiadarà operaris quan sigui necessari i pagarà els corresponents salaris i jornals. Com a director, s'haurà d'entendre amb el soci administrador caixer per a totes les necessitats que tingui (matèria prima, diners...). El seu sou com a soci director s'estableix en 1.500 duros de plata anuals, cobradors per trimestre vençut, per un termini de cinc anys, fins i tot en el cas que, per la raó que fos, la fàbrica deixés de treballar.

Es faculta Josep Comella i Josep Pericas per fer i practicar el que creguin convenient per tal d'augmentar la producció i millorar la fàbrica, amb independència de la resta de socis encara que s'estableixen també mecanismes per tal que aquests últims puguin, en certs casos, aportar el seu criteri i emetre el vot per aprovar o desestimar determinades accions. Aquest serà el cas de l'adquisició de noves màquines, de la venda o el canvi de les que hi ha a la fàbrica o, per exemple, de canvis en el motor. En aquestes circumstàncies caldrà sotmetre la decisió al vot de la majoria.

Joan Llanas tindrà el càrrec de soci comissionista i serà l'encarregat de la venda i el cobrament de tots els productes elaborats a la fàbrica. Percebrà anualment 500 duros de plata pagadors a trimestre vençut. Els beneficis, o les pèrdues en cas que n'hi hagi, de la societat es repartiran anualment en proporció al capital aportat.

El responsable de pagar el lloguer de la fàbrica i el molí a Gabriel Llanas d'acord amb el que es pacti, així com els salaris i retribucions pertinents, serà Josep Comella, el soci administrador. Tant ell com el director i el comissionista hauran de portar el compte estricte de totes les entrades i sortides dels gèneres i efectes i del diner que rebran. Els llibres en què es reculli aquest control estaran sempre a disposició de la resta de socis quan ho requereixin.

El document assenyalava també, entre altres punts, que la societat tindrà un llibre d'acords en el qual s'anotaran totes les resolucions que hauran de signar tots els socis, estiguin a favor o no del que s'aprovi. El que aparegui en el llibre esmentat, que serà sempre a la caixa social, tindrà el mateix valor que si figurés a l'escriptura de fundació.

Al final de cada any, o quan els membres de la societat ho estimin necessari, es farà un balanç general per repartir els guanys o les pèrdues entre els socis, en proporció del capital aportat.

Es decidirà si volen prorrogar o no la societat uns anys més, prèvia reunió dels socis integrants, un any abans del termini establert. Si decideixen seguir n'hi haurà prou de fer-ho constar al llibre d'actes. Si es canvia alguna condició caldrà fer una nova escriptura. En cas de dissolució es farà un balanç general de tot el que pertanyi a la societat –maquinària, materials, gènere...- un cop pagats els deutes, i se'n farà una valoració per dividir-ho en les cinc parts corresponents. Es pacta, així mateix, com es formalitzarà la liquidació i subhasta dels actius de la societat, previ inventari.

Finalment estableixen que, d'acord amb el Codi de Comerç, en cas de diferència o dubte entre els socis per causa de la societat es nomenaran uns àrbitres per tal que dirimeixin la millor forma de solucionar els problemes.

El mateix dia i davant del mateix notari Gabriel Llanas formalitza l'arrendament de la fàbrica i el molí a la raó social *Llanas y sobrinos*, de la qual ell mateix forma part. La durada de l'arrendament és també de cinc anys i anirà de l'1 de gener de 1854 fins al 31 de desembre de 1858. Pel que fa a l'objecte del lloguer inclou tots els edificis i el salt d'aigua situats al costat del riu Ter i un molí fariner amb dues moles i una porció de terra annexa. Aquesta propietat, coneguda com el molí de la Cavalleria i situada a Manlleu, que Llanas posseeix des de l'any 1841, afronta a l'est en part amb el rocal del Vicenç de Sant Miquel de la Guàrdia⁸² i en part amb terres de Francesc Calm de Toralla i de Regàs: al sud amb el riu Ter, a l'oest part amb el torrent de Sant Martí i part amb unes altres terres d'en Calm que posseeix també les que afronten al nord amb la fàbrica.

Els pactes que descriu aquest document de 1853 resulten molt interessants per conèixer diferents aspectes de l'establiment de Can Llanas en aquell moment. Així s'especifica que tot el cabal d'aigua que es recull del Ter és suficient per fer anar una o més turbines amb la velocitat necessària per moure els més de 12.000 fusos de filar i

retòrcer que es considera que pot tenir la fàbrica, poden ser la meitat contínues i la meitat selfactines, així com per moure el molí fariner.

Malauradament, la forma en què s'expressa el contracte no permet assegurar que hi haguessin a la fàbrica en aquell moment ni aquesta quantitat ni aquest tipus de màquines, encara que el fet d'esmentar-les ho pugui fer pensar. De fet, a les matrícules industrials conservades de la dècada de 1850 el nombre màxim de cardes que s'esmenta que hi ha a la fàbrica de Can Llanas és de 20 -ja el 1859- i el de pues, també en aquest any, és de 8.432.

Menys ambigües resulten les informacions que deriven de les obligacions de l'arrendatari. Llanas es compromet a posar una turbina de 40 cavalls de força -10 HP més dels que comptava- i un motor amb les corresponents politges per donar moviment a les màquines que es posin a les diferents peces que componen l'edifici. Tot haurà de quedar llest per funcionar, d'acord amb el vistiplau del director. Si aquesta turbina resultés insuficient la societat serà la responsable de posar-ne una altra, d'acord amb el propietari, per tal de fer funcionar totes les màquines que s'instal·lin. L'arrendador anirà compensant, posteriorment, la societat d'aquesta despesa. Si, un cop plantades les turbines, la força excedís a la que s'ha compromès a donar l'arrendador, el sobrant d'aigua el podrà utilitzar per als usos que consideri necessaris sense que això perjudiqui ni la fàbrica ni el molí. Si s'utilitza per a un altre enginy, haurà de deixar de funcionar quan comenci a faltar l'aigua ja que la fàbrica i el molí sempre tindran preferència.

Desafortunadament no s'han trobat més dades sobre aquesta turbina ni sobre la preexistent que havia de substituir, però és una informació de gran rellevància que certifica l'ús d'aquest tipus de ginyes hidràulics ja a mitjan segle XIX.⁸³

La societat es compromet a no fer res més a la sala dels retorcedors, a no ser que sigui una altra maquinària que pugui anar amb la mateixa força que aquests enginyos.

La lluita per l'aigua. Llanas vs. Rusiñol i Almeda

El 2 de març de l'any 1853 Francisco Fugurull i Puigsech, hisendat de Sant Julià de Vilamirosa, estableix a Jaume Rusiñol i Bosch, comerciant de Manlleu, resident a Barcelona, i a Ferran Almeda i Viñolas una part de la devesa anomenada del Fugurull, amb una extensió total de 4 quarteres, per tal que hi puguin construir la fàbrica que han planificat de fer-hi, un cop adquirit el dret d'aprofitament de l'aigua del riu Ter al govern de la província. Entre molts altres pactes (el preu mínim que s'invertirà en la construcció, el compromís de fer tres ponts per creuar el canal,...) s'hi fa constar que el punt de desguàs del canal que es construirà per a la fàbrica serà al lloc immediat a la roca anomenada de la Font de l'Arc. La proximitat d'aquest nou aprofitament de l'aigua del Ter respecte la fàbrica de Can Llanas motivarà que Gabriel Llanas s'oposi, inicialment, a aquest projecte que podria posar en perill la seva inversió al molí de la Cavalleria. Encara que la seva resistència acaba cedint pocs mesos després. Així el 9 de juny de 1853 s'estableix una concòrdia entre les dues parts en virtut de la qual Llanas farà saber al govern provincial la renúncia de la seva protesta.

Segons s'estableix a l'acord, la presa que construïran Rusiñol i Almeda mantindrà el nivell de l'aigua que té el desguàs de la fàbrica d'en Llanas, o fins i tot es farà una mica més baixa. Per tal de garantir-ho, com a mínim quinze dies abans de començar les obres de construcció de

la presa, Rusiñol i Almeda avisaran Llanas perquè pugui supervisar en persona, o a través d'un representant, que es respecta l'altura pactada. A part, es col·locarà una fita gravada per la cara superior que marcarà clarament l'altura a l'extrem del canal de sortida de Can Llanas. Si en algun moment sorgeix novament el desacord, s'escolliran dos pèrits perquè el solucionin i, en cas que no poguessin arribar a una entesa, es nomenarà un tercer pèrit per forçar el desempat.

Rusiñol i Almeda es comprometen a treure tots els obstacles que s'acumulin entre el punt d'on surt la seva presa i fins a la fàbrica del molí de la Cavalleria, a una distància de 500 pams, ja siguin pedregars, roques o altres objectes arrossegats pel riu que arribessin a formar una massa superior al nivell de la presa i que, per tant, poguessin produir que l'aigua sobreeixís. Per portar a terme aquesta neteja tindran un termini d'un mes comptador a partir de l'avís de Gabriel Llanas.

També pacten que en cas que convingués a les dues parts aprofundir el cabal del riu o bé netejar-lo, ho faran de mutu acord i es repartiran el cost d'aquesta intervenció.

Finalment, el mateix any 1853 es pot inaugurar la fàbrica de la qual participarà també com a soci Joan Güell, i que es convertirà en la primera a construir-se a l'altra banda del pont de Manlleu.

De Gabriel Llanas dependrà també la conservació i reparació de les parets exteriors dels edificis, les teulades i els terrenys, i també la conservació i reparació de la resclosa. La resta de despeses (sèquia, canal, comportes, moles, reparacions interiors...) les haurà d'assumir la societat que es compromet a deixar tant la fàbrica com el molí en el mateix estat interior que els haurà rebut.

Mentre duri l'arrendament la societat podrà treballar a la fàbrica i al molí tant de dia com de nit i de la forma que estimi convenient. En cas que les reparacions de la resclosa i l'edifici obliguessin a aturar la fabricació, a partir dels quinze dies es rebaixarà el prorratge anual en concepte d'arrendament. Si l'aturada es deu a la voluntat o conveniència de la societat, en canvi, no hi haurà cap modificació en el preu.

L'arrendador tampoc serà responsable de la major o menor quantitat d'aigua que baixi pel riu. El pagament de les impositcions que facin referència a la propietat les assumirà Gabriel Llanas, les que afectin a la indústria i a la fabricació, la societat.

Finalment els socis de Llanas y sobrinos es comprometen a complir els compromisos que l'arrendador té amb l'Ajuntament i els veïns de Manlleu respecte a la molta de grans al molí de la Cavalleria. Una obligació que havia adquirit el 1841 en esdevenir el nou propietari.

El preu de l'arrendament per cinc anys és de 308.000 rals de velló, a raó de 61.600 rals per any, pagadors a trimestre vençut a la casa o habitació de l'arrendador o de qui el representi legítimament.

Poques setmanes més tard d'aquesta signatura, el 24 de setembre, Joan Llanas fa constar que la part que ha aportat a la societat l'ha posada a mitges amb Joan Bernat Roca i Parés, de Sant Feliu de Torelló, a qui cedeix la meitat dels seus drets sobre l'esmentada societat.

Pocs mesos abans de la dissolució de Llanas y Cia., que havia de tenir lloc el 31 de desembre de 1853, es va fer pública una sentència arbitral que enfrontava els dos socis fundadors, Gabriel Llanas i Jacint Comella, per raó dels balanços i liquidacions de la societat que havien tingut fins al desembre de 1850.

El 19 de setembre de 1853 Gabriel Lluch, natural de Reus, i Francisco Vila, natural de Barcelona, tots dos veïns d'aquesta ciutat i escollits per Gabriel Llanas i Josep Maresch, natural i veí de Vic, i Francesc Tous, de Barcelona, com a àrbitres i amigables componedors escollits, en aquest cas, per Jacint Comella fan públic el seu veredict.

El motiu de la disputa eren essencialment les liquidacions i els balanços de la relació comercial dels dos socis des del 1844, moment en què van començar la fàbrica de Manlleu, tot i que també es discutia sobre el dret de Gabriel Llanas de seguir ocupant el càrrec d'administrador de la societat i el del seu germà de ser-ne comissionista de les vendes. Tant Comella com Llanas, a més, reclamaven el pagament de diferents quantitats que consideraven que els corresponien per raons tan diverses com les obres a la casa fàbrica, salaris endarrerits, la fiadoria dels censals que gravaven el molí de la Cavalleria o l'adquisició de maquinària per a la fàbrica.

Els àrbitres acaben dictaminant com es farà el repartiment entre Llanas i Comella. Es fa la revisió dels llibres de la societat i es dictamina que el seu capital en data de 31 de desembre de 1850, inclosos tots els seus valors, maquinària, mobiliari, gènere, efectius, etc., era de 41.308 lliures, 18 sous i 6 diners, dels quals 13.954 lliures, 7 sous i 9 diners corresponien a Gabriel Llanas i 27.354 lliures, 10 sous i 9 diners a Jacint Comella. Atès que aquest últim tenia un import superior a la societat, que ascendia a 13.400 lliures i 3 sous, i d'acord amb els pactes establerts pels dos socis, li corresponia també una major part dels beneficis. Així, un cop fet l'inventari de tot s'estima que el fons social és de 758.473 rals i 9 maravedís, dels quals pertocuen a Comella, en concepte de capital, beneficis i interessos per raó del 6% de la part excedent del seu

Inici del testament de Gabriel Llanas a la documentació notarial de l'ABEV.

capital, 427.768 rals i 22 maravedís, mentre que a Llanas li corresponen, per raó de capital i beneficis 330.504 rals i 21 maravedís. S'estableix, doncs, que Llanas entregui al seu nebot la quantitat de 135.988 rals i 25 maravedís per posar punt i final a l'enfrontament entre tots dos.

Malauradament, tota la documentació analitzada pels àrbitres en aquest procés amigable, i que tanta informació hauria donat sobre la fàbrica, les instal·lacions i la maquinària, no s'ha localitzat. Tot i això, sí que s'ha localitzat una breu descripció de Can Llanas datada només un any més tard, el 1854. No està, en aquest cas, vinculada a cap judici sinó a la mort, el 2 de setembre d'aquell any, del fundador de la fàbrica: Gabriel Llanas i Tolosa.⁸⁷

En el testament, signat a Manlleu el 31 d'agost del mateix any i redactat a la fàbrica "dita de Llanas", on en aquell moment resideix, estableix com a hereu universal Vicenç Llanas i Martí, fill seu i de la seva segona muller Bernardina Martí,⁸⁸ el qual, d'acord amb l'establert a les bases de la fundació de la societat, de l'any 1853, esdevé soci de ple dret.

La fàbrica apareix mínimament descrita a l'inventari que es fa a continuació del traspàs sota la direcció del seu germà Joan Llanas:

"Una casa fàbrica⁸⁹ de filats de cotó, ab son salt d'aigua i resclosa corresponent. Un molí fariner ab ses dues moles i demes a ella corresponents, vulgarment dit lo molí de la Cavalleria, contiguo a la fàbrica de filats més amunt designada y una porció de terreno a dits artificis annexa,

situat tot en lo terme de les Masies de la present vila de Manlleu (...) confronta to a solixent ab lo rocal vulgarment dit del Vicenç de la Guàrdia,⁹⁰ i part ab honors de Francisco Calm de Toralla i de Regàs, a migdia amb lo riu Ter, a ponent part ab un torrent dit de Sant Martí i part ab terres del mencionat senyor Calm de Toralla i de Regàs i a tramontana amb altres terres del senyor Calm de Toralla i de Regàs."⁹¹

No és aquesta, però, l'única fàbrica del finat ja que també hi figura la possessió de la casa fàbrica de Vic que havia estat del seu pare ja difunt, Albert Llanas Domènech, i que compartia amb el seu nebot Jacint Comella Llanas.

La mort del fundador de l'empresa no va aturar-ne el creixement, tal com mostra un anunci sobre la fàbrica manlleuena de Llanas y sobrinos, imprès al *Diario de Barcelona* del 4 d'abril del 1857.⁹² La publicació fa saber als fabricants de teixits i a tothom a qui pugui interessar que ha fet una sèrie de millores que han posat la factoria manlleuena a l'alçada de les més avançades d'Espanya. A més de la fabricació de paquets de filats i retorts de color blanc, en gruixos del número 15 al número 60, que feien fins a aquell moment, es recuperava l'elaboració de mostres a *un cabo con canetas para trama y a dos torcidos para urdimbre* (2 retorts per a ordit) en aquells colors i números més convenients per al consumidor. Els propietaris estan convençuts que aquesta nova gama de fils i retorts de colors, que tan nombroses aplicacions poden tenir, seran molt ben acollides entre els seus clients, com ja ho són els productes que fabriquen en color blanc.

L'anunci certifica que aquell any el càrrec de director el seguia ostentant en Josep Pericas i documenta on es trobaven les oficines de l'empresa a Barcelona, al número 9 del carrer de Barberà, al barri del Raval.⁹³

La ferma voluntat de donar impuls a la fàbrica manlleuena queda palesa en els dos préstecs que demanen aquest mateix any, el 1857, els seus propietaris. Així, el 26 d'abril d'aquell any, Josep Pericas i Jacint Comella signen un pagaré a favor de Joan Vilaró, Redorta, Riera i Codinacs, hisendat, de Manlleu, per la quantitat de 3.200 duros que els ha deixat. Al contracte, assumeixen que li pagaran un 6% anual en concepte d'interessos fins que li retornin el préstec, i com a garantia Jacint Comella obliga la casa que posseeix al carrer Sant Antoni, cantonada carrer Sant Sebastià de Vic, que va heretar del seu pare.⁹⁴

Pocs mesos més tard, el 27 de desembre de 1857, Josep Pericas, que actuava en nom de l'administrador de la fàbrica de filats i altres artefactes de cotó anomenada Llanas y sobrinos, demana un préstec de 4.100 lliures a Joan de Plandolit i Pons, natural de Sant Pere de Torelló,

i es compromet a retornar-lo en un sol pagament en el termini d'un any. En aquest cas, Jacint Comella apareix com a fiador del deute.⁹⁵

En tots dos casos es fa constar en el document notarial que els diners són "*para dar mayor ensanche a la fabricación y demás negocios de la referida sociedad de Llanas y sobrinos*" i també es diu que s'anota al llibre de comptes de la societat, un document que no s'ha localitzat i que seria d'un inqüestionable interès per conèixer amb més detall la gestió d'aquesta empresa.

El 17 de febrer de 1859 es crea una nova societat, renovada –com a mínim pel que fa als seus integrants–, però amb la mateixa denominació de **Llanas y sobrinos** i amb el mateix propòsit de produir filatura de cotó "*y otros artefactos de algodón*".⁹⁶

Els socis d'aquesta nova societat seran Joan Llanas i Tolosa, Jacint Comella i Llanas, Josep Pericas i Comella, Joan Bernat Roca i Parés, advocat natural de Sant Feliu de Torelló, que ja s'havia incorporat a la societat el setembre de 1853, Francisco Vilaró i Vila, hisendat natural de Manlleu, i el menor Vicenç Llanas i Martí, fill i hereu universal del difunt Gabriel Llanas.⁹⁷ Al document s'hi fa constar també que l'esmentat Joan Llanas i Joan D. Adjutori i Josep Vilaró, naturals de Manlleu, actuen com a tutors de Vicenç Llanas. També s'especifica que Jacint Comella i Josep Pericas assumeixen com a cohereus de Josep Comella, difunt, la seva part en l'anterior societat, previ acord amb la resta de beneficiaris de l'herència.

La societat s'estableix per un període de cinc anys, amb la reserva de poder-la prorrogar anualment, tantes vegades com es considerés oportú.⁹⁸ El capital social és de 110.000 duros de plata, dels quals 8.000 duros corresponen a Joan Llanas, 42.500 duros a Jacint Comella, 27.500 a Josep Pericas, 12.000 a Joan Bernat Roca, 10.000 a Francisco Vilaró i 10.000 al menor Vicenç Llanas.

Anunci del Diario de Barcelona, 1857.

Josep Pericas exercirà el càrrec de director de la fàbrica i d'administrador de la societat i serà l'únic soci amb dret a firma. A canvi de la seva feina rebrà un sou de 1.500 duros de plata anuals, pagadors per trimestre vençut.

El mateix dia de la creació de la nova societat es renova, també, el contracte de lloguer de la fàbrica del molí de la Cavalleria -tal com se la coneix popularment-, amb el salt d'aigua i el molí amb dues moles. El contracte, que signen els tutors en nom del propietari, el menor Vicenç Llanas i Martí, segueix les pautes del signat el 1853 per Gabriel Llanas, però aporta algunes informacions interessants sobre aquesta propietat industrial.

Així, s'hi documenta l'existència de dues turbines de les quals no es dona cap descripció precisa, però que certifiquen que la turbina que s'havia compromès a posar Gabriel Llanas el 1853 ja havia resultat insuficient per fer moure totes les màquines i se n'havia comprat una altra en aquest període.

Es manté la clàusula que autoritza la societat de fer treballar la fàbrica i el molí tant de dia com de nit, i els pactes establerts anteriorment sobre la conservació de l'edifici. Del propietari seguirà depenent la conservació i reparació de les parets exteriors dels edificis, les teulades i els terrenys, i també la conservació i reparació de la resclosa. Mentre que la resta de despeses (sèquia, canal, comportes, moles, reparacions interiors...) les haurà d'assumir la societat.

També es reproduïxen les clàusules que obliguen els arrendataris a complir els compromisos que el propietari té amb l'Ajuntament i els veïns de Manlleu respecte a la molta de grans al molí de la Cavalleria, i el repartiment de les obligacions contributives entre una i altra part.

Pel que fa al preu de l'arrendament per cinc anys, passa de 308.000 rals de velló -a raó de 61.600 rals per any- a 251.600 rals de velló -a raó de 51.000 rals anuals, una important devaluació.

Les dues singularitats més destacades del contracte de 1859, respecte del de 1853, són dues notícies inèdites sobre l'estat de l'edifici de Can Llanas en aquell moment. D'una banda, es dona llicència a la societat per acabar les obres de construcció d'un nou edifici que s'ha començat a construir al costat de la fàbrica, per tal que hi puguin col·locar nous aparells o màquines de la classe que els convingui, tenint en compte que ja no queda espai a la quadra original per posar noves màquines, aparells o enginys que permetrien als llogaters donar un gir a la producció.⁹⁹ Es confirma doncs una etapa de creixement i projecció de la fàbrica en aquest moment que en motiva la primera ampliació.

El segon punt curiós és la clàusula segons la qual els propietaris de la fàbrica es reserven la facultat d'utilitzar el bany construït al mateix edifici de la fàbrica, amb preferència sobre qualsevol altra persona, sempre que avisin amb 24 hores d'anticipació al director. Aquesta infraestructura, pròpia d'habitatges benestants, devia estar relacionada amb la part de la fàbrica on s'instal·là Gabriel Llanas al final de la seva vida. Recordem que el seu testament fou redactat, precisament, a l'habitació que tenia a la fàbrica de Can Llanas.¹⁰⁰

La renovació del projecte constata el bon funcionament de l'empresa, que apareix en la relació dels principals contribuents de la indústria fabril i manufacturera del país, als quals correspon escollir els dos vocals de la secció d'indústria, d'acord amb el reglament orgànic de les Junes provincials d'agricultura, indústria i comerç aprovat el 14 de desembre de 1859. Al llistat, que surt publicat al *Diari de Barcelona* el 17 d'octubre de 1861, el nom de Llanas y sobrinos apareix en el número set d'una llarga relació de més de 50 fàbriques de la província de Barcelona.¹⁰¹

El nom de Llanas y sobrinos també s'esmenta, poc temps després, el 30 de novembre de 1861, en una carta de protesta que es fa arribar a la reina Isabel II, al costat d'algunes de les empreses de filatura

més importants del país. El motiu de la queixa és la petició, per part dels industrials productors de teixits de mescla, que la monarquia deixi de gravar amb aranzels la importació de fils gruixuts de cotó, del 40 al 60. El principal argument amb què se sustentava la sol·licitud era que la indústria nacional només podia subministrar fils de fins al número 30 i ells en necessitaven de més gruixuts per a la producció. La resposta per part dels fabricants de filatura catalans es materialitzava en aquesta carta amb la petició a la reina que no modifiqués res ja que ells podien produir tota mena de fils i adduïen que, si no ho feien, era perquè no hi havia una demanda específica per a aquests fils que podien produir amb la mateixa professionalitat amb què fabricaven els altres. Encara que el *Diario de Barcelona*, on apareix publicada la carta el 8 de gener de 1862 no recull el nom de tots els signants, al text s'esmenten els noms d'alguns dels fabricants més destacats que corroboren aquestes afirmacions com Francisco Quer, Sardà, Segura y Cia., José Ferrer y Cía., La Industria Algodonera, la Algodonera, Bernardo Muntadas y Cañellas, Llanas y sobrinos, Molas, Graell y Cía. (Malars), Torrens, Fortuny y Rombouts i Alemany, Casacuberta y Gras.¹⁰² El text és també una reivindicació de la importància que la indústria de la filatura del cotó ja tenia a Catalunya en aquell moment tant pel que feia al perfeccionament de la seva tecnologia, com pel que feia als capitals, les instal·lacions, els beneficis i el volum de persones que ocupava.

El creixement de Can Llanas durant la dècada de 1850 es pot resseguir també a les matrícules industrials conservades a l'arxiu històric de Manlleu. El 1853 la fàbrica comptava amb 9 cardes i 4.579 fusos de filar i tòrcer, a més d'una petita ferreria. L'any següent es manté el número de fusos (2.976 de filar i 1.600 de tòrcer) i la ferreria, però s'hi afegeix una carda. El gran salt quantitatiu es dona el 1856 quan el nombre de cardes passa a 18 i el de fusos s'eleva fins a 6.816, aquest augment consolida Can Llanas com la fàbrica més destacada de la vila. L'any 1859 les cardes arriben a 20 i els fusos a 8.432, una

quantitat que mantindran durant la dècada de 1860, per la qual cosa seguirà sent la instal·lació fabril més important de Manlleu.¹⁰³

Com totes les fàbriques de filatura del país, l'empresa patirà també els durs efectes de l'anomenada *fam del cotó* que sacseja Catalunya des del 1861 al 1865. L'esclat de la Guerra de Secessió als Estats Units, màxim proveïdor de cotó de la indústria catalana, l'any 1861, suposarà el bloqueig de les exportacions dels estats productors de cotó del sud cap a Europa. Aquesta situació va tenir un fort impacte en l'economia catalana, ja que un altíssim percentatge de la producció depenia en aquell moment del cotó. N'arriba poc i el que arriba és molt car, una situació que els empresaris entomen parant la producció i despatxant els treballadors.

Aquesta és també la solució que adopten els Llanas. En un document del 10 de gener de l'any 1862 que recull l'estat de la seva fàbrica hi podem veure els efectes directes d'aquesta situació. Així, s'hi explica que hi ha dues turbines de 40 cavalls de potència dedicades a la fabricació de filats de cotó. Els treballadors de la fàbrica fan 12 hores diàries i produeixen 90 lliures de cotó per hora, però s'hi especifica que "*con motivo del elevado precio que hoy en día tiene la floca, y la grandísima dificultad en poder vender lo que se elabora, se han reducido a la mitad las horas de trabajo, con probabilidades de parar enteramente dentro [de] pocos días si la situación actual no cambia favorablemente su aspecto*".¹⁰⁴

L'informe recull, així mateix, l'existència d'una tercera turbina de 12 cavalls de força que mou les dues moles del molí de la Cavalleria que produeix cinc quarteres de farina per hora.

Portada d'una de les publicacions que recullen les anècdotes de la vida d'Albert Llanas. 1925.

Passi-ho bé, senyor Llanas! Albert Llanas i Castells (1841-1915), l'escriptor de la família

Encara que la major part dels membres de la família Llanas van destacar en el món dels negocis i la indústria, hi ha una notable excepció en el cas d'Albert Llanas i Castells, fill de Joan Llanas i Tolosa i de Teresa Castells i Gònima. Albert va néixer a Barcelona, ciutat d'on era la seva família materna i on estava instal·lat el seu pare, el 28 de desembre de l'any 1841. Encara que durant un període de temps va participar de la gestió dels negocis de la família, ben aviat deixà de banda aquesta dedicació per consagrar-se en cos i ànima a la seva vocació: l'escriptura. Encara que aquesta activitat no li proporcionà, ni de bon tros, gaire beneficis. De fet, s'arruïna arran de les empreses de teatre que va promoure tant a Barcelona com a Madrid.

Fou un destacat comediògraf i periodista que ha estat considerat com un dels pares de la premsa satírica catalana, i una de les personalitats més notables de la seva època. Es conserven els retrats que van fer-li Santiago Rusiñol i Ramon Casas, així com un ampli anecdotari de la seva vida. Destaquen els dos llibres *Vida anecdòtica de Albert Llanas. Recull d'acudits i facècies* (Ed. Millà, 1925) i *Coses de l'Albert Llanas* (Llibreria Verdaguier, 1934), escrit per la seva filla Josefa Llanas i Ribot.

En algun anecdotari s'afirma que va quedar orfe de ben petit, però en realitat tenia 21 anys quan va morir el seu pare, Joan Llanas. Com a curiositat en la *Vida anecdòtica*

de Albert Llanas, recull d'acudits i facècies, s'explica que era fill "d'un acabalat fabricant de cintes que havia guanyat molts diners folrant filferros per a fer mirinyacs", raó per la qual ell acostumava a dir: -El meu pare es feu ric fent coses que no es poden ensenyar!

D'entre la seva important producció com a comediògraf, tant en castellà com en català, destaquen *La noia gran* (1880), *Qui no té res que fer al gat pentina* (1889), *Don Gonçalo o l'orgull del gec* (1891), *Ves-te'n Anton* (1899) i *Perdiu per garsa* (1900). També va adaptar al català obres d'altres autors com Leandro Fernández de Moratín, Pedro Calderón de la Barca o William Shakespeare. Va ser autor, així mateix, del recull d'aforismes *Una grossa de pensaments en vers* (1895) i d'unes *Reglas gramaticales ilustradas propias para niños* amb dibuixos d'Antonio Utrillo (1907).

Com a periodista va ser creador i director de la revista *Un tros de paper* (1865-1866), on va publicar articles amb el pseudònim Robert Sanall (Llanas al revés) i fou també director, des de l'inici, del diari *Diario de la tarde*. Va col·laborar amb *La Veu de Catalunya* i fou el primer director de la revista de salons *Barcelona social*.

Va morir el 10 de desembre de 1915 a Barcelona, després d'estar-se vuit mesos al llit a conseqüència d'una caiguda. És molt recordada l'anècdota que explica que, en adonar-se que se n'anava d'aquest món, es va agafar les mans donant-se una ferma encaixada de comiat tot dient amb veu ferma i clara: "—Passi-ho bé, senyor Llanas!".

PERICAS, LLANAS Y CÍA.

El 30 de gener de l'any 1863 els propietaris de Can Llanas van fer una nova escriptura de societat que no modificava en res els estatuts de l'empresa, més enllà d'algun canvi en els membres titulars de la societat i de l'adopció d'una nova denominació comercial. Llanas y sobrinos se substitueix per Pericas, Llanas y compañía.¹¹⁰

Els socis propietaris de l'empresa eren, fins a aquell moment, Jacint Comella i Llanas, el seu nebot Josep Pericas i Comella, el seu cosí Vicenç Llanas i Martí (fill i hereu universal de Gabriel Llanas),¹¹¹ Francesc Vilaró i Joan Bernat Roca.¹¹² Al nou projecte s'hi suma el comerciant barceloní Ramon Soler i Noguera, fet que afavoreix l'increment del capital de la societat que passa de 110.000 a 112.000 duros.

En la relació de socis hi ha la baixa destacada de Joan Llanas i Tolosa, que ja no participa del Pericas, Llanas i Cía., possiblement perquè ja era mort.¹¹³ Fins aleshores aquest soci, resident a Barcelona, s'havia encarregat de vendre a comissió els productes de la fàbrica, un rol que, en la nova societat, assumirà Ramon Soler, comerciant de la ciutat comtal i protegit de Joan Bernat Roca.¹¹⁴

El mes de febrer de l'any 1864, els socis van reunir-se novament per acordar privadament la pròrroga de la societat un anys més, però amb un canvi important: la plaça de Joan Bernat Roca, mort feia poc, s'assignava al seu nebot i hereu, Joan Roca i Vilaseca.¹¹⁵

La substitució d'un dels participants de l'empresa en el moment de la seva defunció per part del seu hereu era habitual i no tenia per què portar problemes, però si bé aquesta màxima es va complir en el cas de Vicenç Llanas i Martí, no va ser així en el cas de Joan Roca.

El 26 de juliol del mateix any s'ha d'embargar la seva participació a la societat a causa d'un judici que té amb un concurs de creditors i que comprometia tots els seus béns. La causa principal d'aquest embargament preventiu havia estat que, després de la mort de Joan Bernat Roca, no s'havia fet cap tipus d'inventari.¹¹⁶

Per tal de garantir que aquesta situació no afectaria la societat, la resta de socis van decidir excloure Joan Roca el desembre del mateix any, poc abans de renovar la societat el mes de gener del 1865.

Quedava pendent el retorn de la seva participació a la raó social -que originàriament era d'11.000 duros.- juntament amb la part proporcional dels beneficis que poguessin correspondre-li. Atès que fins que es resolgués el plet amb els creditors no se li podien donar els 14.000 duros que es va calcular que li corresponien, es va acordar, juntament amb aquests creditors¹¹⁷, que el gerent de l'empresa Llanas, Josep Pericas, els retindria com a dipositari.¹¹⁸

Aquesta situació es va perllongar fins l'any 1867 quan, seguint el dictamen del tribunal que dirimia el concurs de creditors d'en Joan Roca, se li va ordenar fer el lliurament d'aquest dipòsit a la caixa sucursal de la província. Encara que, segons Roca, la quantitat que hi lliurà no es corresponia amb la que, a parer seu, li hauria pertocat.

D'aquesta forma comença una disputa sobre l'import de la liquidació que tindrà enfeinats durant força anys Josep Pericas, com a gerent de la societat, i l'hereu de Joan Bernat Roca.

Juan Llanas y Cía., el projecte industrial del germà d'en Gabriel

Arran de la disputa entre Pericas, Llanas y Cía. i Joan Roca Vilaseca, nebot i hereu de Joan Bernat Roca Parés, coneixem alguns detalls de l'aventura industrial de Joan Llanas a la ciutat comtal, ja que un dels punts que més emboliquen la discussió entre les dues parts és, precisament, un crèdit atorgat per la societat a l'empresa *Juan Llanas y Cía.*, que es declararà com a incobrable l'any 1868.

La fàbrica, dedicada a la producció mecànica de cordons i trenyelles, situada al número 46 del carrer de les Carretes de Barcelona, ja existia l'any 1857. Aquell any tenia el dipòsit comercial al mateix despatx de Barcelona que Gabriel Llanas y Cía., al número 9 del carrer de Barberà, també al barri del Raval.

Quan mor Joan Llanas, la fàbrica passa als seus dos fills Gabriel i Albert Llanas i Castells que, essent menors d'edat, es troben sota la tutela de Josep Pericas, Jacint Comella, Joan Vaixeras i Josep Balmes, d'acord amb la voluntat expressada pel seu pare en el darrer testament.

L'any 1867 Albert Llanas Castells renuncia a la seva part de l'empresa per seguir dedicant-se al periodisme i a l'escriptura, a canvi de 6.000 duros que rep del seu germà com a compensació. Aquest darrer, però, per tal de fer front a aquest pagament i als deutes acumulats de la fàbrica, l'any 1868 demana un préstec a dos dels seus tutors: Josep Pericas i Jacint Comella. Entre tots dos li deixen la quantitat de 8.750 duros que Gabriel Llanas Castells s'obliga a retornar i posa com a garantia tot el que té, amb l'excepció de la maquinària de la fàbrica, inclosa la màquina de vapor.

PERICAS, SOLER Y CÍA.

A principis de l'any 1867 es constitueix una nova societat, **Pericas, Soler y Cía.**, dedicada a la producció de fils de cotó a la fàbrica del molí de la Cavalleria, tal com apareix esmentada en els documents, en la qual participen els mateixos socis, amb la lògica exclusió de l'esmentat Joan Roca.¹²¹

La signatura notarial té lloc el 15 de febrer de 1867 a Barcelona, davant del notari Josep Pla i Soler¹²² i en formen part Jacint Comella Llanas de Vic, Josep Pericas Comella, de Manlleu, Francisco Vilaró i Vila, hisendat de les Masies de Sant Pere de Torelló,¹²³ Ramon Soler i Noguera, de Barcelona, i Vicenç Llanas i Martí, estudiant, fill i hereu del propietari de la fàbrica, el difunt Gabriel Llanas. Aquesta associació mercantil, que prendrà el nom de Pericas, Soler y Cía. es fa per una durada de 5 anys: des de l'1 de gener de 1867 fins al 31 de desembre de 1871.¹²⁴

El capital social és de 112.000 duros de plata dels quals 10.000 corresponen a Vicenç Llanas, 50.000 a Jacint Comella, 30.000 a Josep Pericas, 12.000 a Francisco Vilaró i 10.000 a Ramon Soler. Josep Pericas segueix desenvolupant el càrrec d'administrador i director de la societat amb una retribució de 1.500 duros de plata anuals, mentre que Ramon Soler s'encarregarà de la gestió dels negocis de la fàbrica que afectin la ciutat de Barcelona, tasca per la qual rebrà anualment 720 duros de plata.

En aquesta etapa, ni que sigui de forma puntual, la societat aposta com a mínim durant dos anys per incorporar el tissatge a la producció de la fàbrica de Can Llanas, tal com ho indica l'aparició de 36 telers mecànics en les contribucions de la fàbrica relatives als anys 1870-1871 i 1871-1872. Aquesta línia, però, no devia tenir continuïtat a jutjar per la resta de matrícules documentades en què no es torna a esmentar cap altra màquina de teixir cotó.¹²⁵

Josep Pericas, perfil d'un fabricant (1824-1886)

Josep Pericas és un personatge clau en la història de Can Llanas, però també serà l'artífex, al costat de Ramon Boixeda i Rifà, de la creació de la fàbrica i colònia de la Coromina de Torelló i de la productora d'energia elèctrica que explotará un salt d'aigua a Sant Quirze de Besora.¹²⁶

Nascut a l'entorn del 1824¹²⁷, Josep Pericas era fill de Josep Pericas Quinquer, teixidor de cotó de la vila de Santpedor (Bages) i de Teresa Comella Llanas, germana de Jacint Comella Llanas i neboda, com ell, de Gabriel Llanas Tolosa.¹²⁸ Segons els documents localitzats, sembla que el matrimoni només va tenir dos fills, en Josep i la Dolors.

La seva carrera com a fabricant va començar al costat del seu oncle, Jacint Comella Llanas, i de l'oncle de l'oncle, Gabriel Llanas i Tolosa, a la fàbrica de Can Llanas, on ocupà, com a mínim des del 1851, el càrrec de director.¹²⁹

El seu reconegut instint per als negocis va fer que el seu pare li encomanés la gestió del capital comú (havien unit el d'ambdós el mes de gener de l'any 1855), que ascendia a 12.500 pesos fuertes, és a dir 100.000 rals castellans, amb l'objectiu que el fes créixer, no només a través de la societat en què ocupava el càrrec de soci director de can Llanas, sinó també en totes les altres empreses que decidís iniciar.¹³⁰

L'any 1862 Pericas contrau matrimoni amb Maria Carme Morros, natural del poble de Tous i veïna d'Igualada, filla legítima i natural d'Agustí Morros i d'Ignàsia Gomis.¹³¹ El

matrimoni va tenir onze fills, dels quals només quatre van arribar a l'edat adulta: Montserrat (1864), Joaquim (1869), Lluís (1873) i Josep Maria (1881).¹³² Aquest darrer es faria un nom com a arquitecte, encara que destacà també en les facetes d'historiador i arqueòleg.

Pericas va participar de la vida política local, com a regidor de Manlleu (1861-1863) i, posteriorment, primer tinent d'alcalde (1863-1865).¹³³

Josep Pericas Comella estaria al capdavant de la fàbrica de Can Llanas, tot i els canvis freqüents en el nom de la societat i en el conjunt de socis que la integraven, fins als inicis de la dècada del 1880. Durant aquest període, de fet, esdevingué un dels industrials més respectats i influents, tant de Manlleu com de tota la comarca.

L'any 1864 el trobem al costat de Joan Vilaró i Ferran Almeda formant part d'una comissió de seguiment de la construcció de la carretera entre Manlleu i Vic, una infraestructura que interessava molt tota la vila i que els empresaris havien lluitat molt per desencallar. Només tres anys més tard, el 1867 el documentem invertint en una nova societat que s'instal·la en una de les dues fàbriques Ricart de Roda, concretament la situada al molí d'en Sanglas. En aquesta ocasió s'associarà en un primer moment amb Josep Roca i Noguer per crear la societat José Roca y Cía., tot i que en els anys posteriors s'afegiran a la companyia d'altres industrials amb qui acaba establint una estreta amistat, com serà el cas de Ramon Soler i Ramon Boixeda.¹³⁵

Retrat de la família Pericas. Arxiu Pericas.
Publicat a Catasús, Josep Maria Pericas i
Morros, arquitecte noucentista, p. 16.

Aquesta dilatada experiència en el món de les fàbriques de filats sembla la causa per la qual l'any 1870 el documentem formant part del grup de fabricants experts a qui Josep Raguer, fabricant de xocolata de Ripoll, demana consell sobre la rendibilitat d'una fàbrica de filats amb motor hidràulic.¹³⁶

A la dècada de 1880 la societat Pericas, Soler i Companyia abandona les instal·lacions de Can Llanas i es trasllada a Vic.¹³⁷ Hi edificuen una nova fàbrica a la qual traslladaran tot l'equip industrial de Manlleu i que faran funcionar amb una màquina de vapor de 150 cavalls adquirida a Alexander Germans.¹³⁸

L'any 1883 Pericas inicia un nou projecte que el portarà cap a la vall del Ges, i més concretament a Torelló, on fundarà, al costat del seu amic Ramon Boixeda, la fàbrica i colònia de la Coromina. Morirà només tres anys després, el 1886.¹³⁹

La personalitat i la manera de fer de Pericas sens dubte definirà el funcionament de la fàbrica en aquest període. Es tracta d'una persona experimentada, un emprenedor amb iniciativa i visió de negoci, respectat i amb una important influència entre el grup dels industrials, però també d'un amo rígid i, a voltes implacable, amb els seus treballadors. Almenys així sembla indicar-ho la carta publicada l'any 1870 al número del 29 de maig de *La federación: órgano del Centro Federal de las Sociedades Obreras*¹⁴⁰ amb motiu d'una queixa presentada pels obrers de la fàbrica de Can Llanas.

Segons aquest escrit de l'any 1870 Pericas, després d'obligar els obrers a treballar 13 hores i mitja cada dia, quan arribava el dissabte retenia una certa quantitat a cada operari per tal de pagar la cera de les espelmes que es compraven amb motiu de la celebració del mes de Maria. La notícia diu que Pericas contestava a les queixes dels treballadors tot dient: "*El que no se conforme que me lo diga a solas!*". Una opció que, segons es relata, els treballadors desestimaren per por a represàlies. "*Oh, miseria a lo que obligas!*", escriu el redactor de la revista *La Federación* que es refereix a Pericas com un home estúpid i fanàtic que fins i tot ha prohibit portar barba als seus obrers. L'objectiu de l'article és mostrar les arbitrietats comeses pel director de Can Llanas que, en nom de la religió i del capital, "*explota y oprime a los honrados artesanos*", i utilitzar-les per mostrar als lectors la necessitat d'associar-se i de lluitar units contra els abusos d'amos com Josep Pericas.

La publicació és un document molt interessant que permet entreveure alguns aspectes de la feina a la fàbrica i dels costums imperants a l'època, una informació que podem complementar amb la que ens dona la resposta que publica la mateixa revista el 14 d'agost del mateix any, i que ve signada per una àmplia representació dels treballadors de la fàbrica.¹⁴¹

En aquesta lletra dels obrers de Pericas, Soler y Cía., que escriu en representació dels seus companys Bonaventura Soler i que apareix a la mateixa publicació, es defensa l'honradesa de Pericas i es deixa constància del seu agraïment pel fet que el director s'ofereixi com a dipositori de la quantitat que modestament ofereixen lliurement els obrers com a ofrena a la Verge durant el mes de maig. A part, destaquen que són lliures de deixar les aportacions quan vulguin, encara que cap obrer ha fet mai ús d'aquesta prerrogativa. Defensa també que si la religiositat d'en Pericas el fa susceptible de ser catalogat com a estúpid i fanàtic, que els apel·latius s'haurien de fer extensibles a la major part dels obrers de Manlleu ja que la majoria són catòlics.

Pel que fa a l'horari abusi de 13 hores i mitja, els signants afirmen que el director de Can Llanas no ha passat mai de demanar 13 hores com a màxim als seus obrers, complint el conveni amistós que es va fer entre els fabricants de filats i els obrers l'any 1854, en el qual també es van fixar els preus pels diferents tipus de fil que es produeixen.¹⁴² Segons ells, el conveni ha estat respectat per tots els fabricants de Manlleu i volen remarcar que en Pericas no és un explotador com s'afirma a l'article, sinó que en alguns casos ha augmentat el preu d'alguns tipus de fil per considerar-ho just. Una pràctica que, segons ells, també ha portat a Roda on, segons quines classes de fil, es paguen més d'ençà que en Pericas és soci d'una de les fàbriques de la població.¹⁴³

En resum, consideren l'article una injúria vil i miserable i una difamació indigna, per la qual cosa han de sortir en defensa del seu amo. Finalment, remarquen que Josep Pericas és un home honorable que mai s'ha ficat

en si porten o no barba, essent com és un director paternal que es preocupa pels seus treballadors i a qui ells estimen i aprecien molt.

La carta està signada per 44 homes i 1 dona que signa en representació de les dobladores, les obreres del torn i les del jornal. És una llàstima no disposar de més dades sobre el tant per cent que representen aquests signants respecte a la totalitat de la plantilla, però sens dubte darrere del nom de l'única dona hi hauria un important nombre de treballadores a les quals representa, atesa la importància d'aquest col·lectiu a les fàbriques del Ter.

Aquestes són les signatures que apareixen a la carta: Isidro Castells, Juan Plans, Miguel Bonet, Juan Pous, Jaime Font, Juan Ribas, Jaime Bach, Jaime Farres, Gerónimo Pradell, Ramon Altesa, Ramon Pradell, José Ausiró, Fortián Font, Hipólito Miralpeix, Antonio Ausiró, Luciano Roma, Isidro Odena, Martin Soler, Pablo Subirals, Benito Torrens, Bonaventura Obiols, Juan Grau, José Escudé, José Euras, Juan Punsich, Juan Grané, Salvador Grané, Julio Grané, Joaquin Genestet, Antonio Riera, Juan Prat, Cayetano Colom, Juan Mimó, Martin Roure, Estevan Biñolas, Segismundo Oms, Juan Vilá, José Pla, Juan Sanjaume, José Santané, Luís Cullell, Juan Torra, Julian Salles, José Curbatera, Luís Cullell, Juan Torra, Julian Salles, José Curbatera, i Teresa Galobardes "*por todas las dobladoras, las de los tornos y las del jornal*".

La carta abrindada d'aquests treballadors, però, no sembla aconseguir l'efecte desitjat ja que en el mateix número en què es publica, hi escriu el redactor per constatar, un cop llegida la missiva, fins a quin punt el personal de Can Llanas està subjugat i controlat pel seu director:

"Según pueden ver nuestros lectores, los obreros firmantes de la comunicación que acabamos de transcribir confiesan ser cierto cuanto digimos en nuestro número 43 respecto del señor Pericas."

Reconocen su fanatismo idolátrico, voluntario, al dedicar ofrendas a la Virgen de palo que el cura ecónomo será el primero en aprovecharse en tanto solo trabajan trece "horas" diarias.

Se comprende que estos obreros, alentados por una fe ciega en los goces de otra vida, no sientan sobre sus carnes el peso de las trece horas de trabajo; pero nosotros, que no vivimos de ilusiones ni conocemos otra vida que la material y tangible, ni mucho menos estamos dotados de la segunda, que nos hagan ver lo que no existe, nos duele en el alma este continuado martirio de nuestros hermanos de trabajo, que permite al señor Pericas y a cuantos se hallan en su caso vivir en un verdadero paraíso aquí.

Dicho esto, nos parece que no hay injuria en los hechos que hemos citado, puesto que de la comunicación resultan ser ciertos y muy ciertos. No queremos pues, devolver a los firmantes las palabras inconvenientes que nos dedican con motivo de nuestra denuncia que, repetimos, estuvo en su lugar.

Restanos decir que en la fábrica que tiene en Manlleu el señor Pericas, según se nos asegura por persona muy allegada suya, las mujeres está ordenado salgan media hora antes que los hombres; y en ella no se admite a ninguna mujer casada, siendo despididas en cuanto se casan.

La primera medida huele a católico furibundo a la legua.

La segunda a explotador a secas.

Pero todas son peores".¹⁴⁴

Encara que aquesta picabaralla a la premsa no ens permet definir de forma categòrica el tipus de direcció que exercia Josep Pericas, podem intuir-la millor a partir d'un curiós document en el qual fixa, amb la col·laboració de dos fabricants més, les bases per al bon funcionament d'una fàbrica de filats moguda per un motor hidràulic, a instància d'un empresari de Ripoll.¹⁴⁵

El 28 de setembre de 1870 compareixen davant de notari Josep Pericas i Comellas, fabricant, casat, de 46 anys i veí de Manlleu; Ramon Capdevila i Camps, fabricant, casat, de 35 anys, veí de Vic, i Antoni Font i Fàbregas, fabricant, casat, de 37 anys i de Ripoll, els quals examinen, calculen i decideixen, responent a la sol·licitud que els ha fet Josep Raguer i Graugés, fabricant de xocolata, casat, de 29 anys, de Ripoll, quina seria la producció d'una fàbrica de filats i retorts de cotó, moguda per un motor hidràulic. Els càlculs es fan a partir d'un horari laboral de sis dies, a tretze hores diàries de jornal -horari que coincidiria amb el que diuen que fan els treballadors de Manlleu- en una fàbrica amb 8 cardes, 800 fusos de filar i 400 fusos de tòrcer (total 1.200 fusos), i fan una estimació en un període que aniria de finals del mes de juny del 1869 fins a mitjan de febrer de 1870.

Per tal d'avaluar el benefici líquid, es fa una relació de les despeses tenint en compte específicament els treballadors necessaris i el sou que se'ls hauria de pagar setmanalment per produir 800 lliures catalanes de fil del número 24. El document, no cal dir-ho, és extraordinari i ens dona una informació valuósíssima sobre incomputables aspectes de la gestió d'una fàbrica de filatura.

Un majordom amb un salari setmanal de 80 rals	80 rals
Un dependent per al despatx. 40 rals	40 rals
Un operari pel batan, 26 rals	26 rals
Un operari per a les cardes, 30 rals	30 rals
Un noi per al canal, 10 rals	10 rals
Dues operàries per a manuars, a 22 rals cadascuna	44 rals
Una operària per a la metxera en gruixut, 28 rals	28 rals
Dues operàries per a la metxera en fi a 28 rals cadascuna	56 rals
Tres noies ajudantes de metxera, a 10 rals cadascuna	30 rals
Quatre operàries filadores, a 26 rals per cap	104 rals
Tres ajudantes o ponederes de metxa, a 9 rals cadascuna	27 rals
Per doblar les 800 lliures igual a 30 arrobes, vint lliures a tres rals	92 rals
Dues operàries per als torcedors, a 26 rals cadascuna	52 rals
Per a la resta de despeses de desmèrit de maquinària, de manyà (cerrajero), fuster, llauner (?), cubridos? De cilindres, corretges, cordes, oli, portes, contribució, lloguer i altres despeses imprevistes	240 rals
Total:	859 rals

A partir del càlcul del cost del cotó, de les despeses de producció i del preu que es pot obtenir per la venda, a partir d'una quantitat estimada de 800 lliures de fil, del número 24, els fabricants conclouen que es podria obtenir un benefici líquid setmanal de 264 rals i 73 cèntims.

Més enllà d'aquesta dada, de gran valor, el document mostra altres aspectes destacats sobre el funcionament d'una quadra tèxtil a la dècada de 1870. D'una banda cal destacar el nombre de dones que integrarien la plantilla d'aquesta hipotètica fàbrica, que és molt superior al d'homes i que corroboraria la importància de la mà d'obra femenina en aquestes quadres de riu. Els cinc homes que s'esmenten (sense comptar els operaris de manteniment com poden ser el fuster, el manyà...) ocupen els llocs de responsabilitat i més qualificats (majordom i encarregat del despatx), les màquines que requereixen més força física (cardes i batans) i el manteniment del canal. La resta de màquines necessàries per fabricar el fil (manuar, metxera, possiblement contínua -encara que no es diu el tipus de màquina- i dobladores) són feines complexes que desenvolupen dones. Potser és precisament per la dificultat d'aquests processos que el sou que s'estima per als obrers d'un i altre sexe no canvia excessivament, hi ha diferència però és mínima. De fet, sembla que els salaris es calculen en aquest document tenint més en compte la feina i les habilitats necessàries per portar-la a terme, que no pas el perfil o el gènere de qui la farà.

Així, la feina més ben pagada a la fàbrica, després de la de majordom (80 rals) i responsable del despatx (40 rals), és la de les cardes (30 rals). La segueixen la feina a les metxeres (28 rals) i la de les filadores i el batan (26 rals). A continuació vindria la feina als manuars (22 rals) i els qui menys sou percebrien serien el noi responsable del canal (10 rals) i les ajudantes de metxera (10 i 9 rals).

Encara que no disposem de cap balanç econòmic ni inventari de la societat Pericas, Soler y Cía., devia resultar sens dubte rendible per als seus membres ja que el 5 de febrer de l'any 1872, un cop exhaurits els pactes establerts el 1867, tots decideixen prorrogar-los per un termini de deu anys i mig, fins al 30 de juny de l'any 1882, però van fer constar algunes esmenes en els pactes originals.¹⁴⁶

Una de les modificacions introduïa la possibilitat de fer fora un soci en cas que es considerés que perillava l'harmonia de la societat. Sens dubte, cal buscar la raó principal d'aquest canvi en els problemes que va tenir la societat i que, de fet, va continuar patint fins al 1880, per l'expulsió de Joan Roca.

Una altra modificació destacada és la del capital social, que augmenta a 170.000 duros, o sigui 850.000 pessetes, de les quals 11.000 duros són de Vicenç Llanas, 75.000 duros de Jacint Comella, 45.000 duros de Josep Pericas, 19.000 duros de Francisco Vilaró i 20.000 duros de Ramon Soler. Una altra modificació és l'augment de l'assignació a Ramon Soler, que passa de 720 duros anuals a 1.000.

Tot i l'increment de capital, Comella i Pericas continuen sent els principals accionistes de la societat. Són també els màxims responsables de la gestió de l'empresa, ja que a la signatura social que des del 1867 tenien Josep Pericas i Ramon Soler s'hi afegeix a partir del 1872 la de Jacint Comella, amb l'objectiu que Pericas pugui conciliar les seves obligacions amb la societat i pugui continuar funcionant amb normalitat. El fet és que Josep Pericas, en aquest moment, sembla tenir molts fronts oberts, tant en l'àmbit particular, com és la participació en l'empresa rodenc *José Roca y Cía.*, com també com a màxim representant de l'empresa manlleuena.

A la pròrroga del 1872 continua com a administrador i director, però se'l faculta a més, de forma explícita, per comprar edificis, terres, drets d'aigua i tot el que pugui convenir a la societat. Sembla que s'apunta, doncs, una etapa de creixement i de diversificació del negoci que corroboren alguns documents recuperats, com el nomenament d'un procurador per gestionar unes cases que la societat ha adquirit a la ciutat de Manresa, l'autorització donada a Ramon Soler per comprar en nom de la societat una màquina de vapor¹⁴⁷ que pertanyia a l'empresa de cordons i trenyelles que Gabriel Llanas Castells, fill de Joan Llanas Tolosa, tenia al carrer de les Carretes, número 46 de Barcelona o, sobretot, l'adquisició de dues propietats a Vic, els anys 1870 i 1871, en les quals acaben edificant una nova fàbrica.

La primera porció de terreny que es va comprar el 5 d'agost de 1870 tenia una superfície de prop de 3.800 metres quadrats, amb 15 solars edificables, i estava situada a la zona anomenada Horta d'en Xandri, a prop del carrer de Gurb. La segona, que afrontava al nord amb la primera finca, tenia una extensió de 1.856 metres quadrats, estava integrada per deu solars edificables i estava situada entre els carrers de Gurb i de Manlleu, al punt anomenat la Coromina.

En aquest punt, al carrer del Pla de Balenyà de Vic, decideixen edificar aquest nou establiment fabril que serà conegut popularment amb el nom de Can Mastrot, on es produïrien, entre altres coses i gràcies a l'ús d'una màquina de vapor de 150 HP, panes de cotó tenyides i acabades que es distribuïen amb la marca *Ausa*.¹⁴⁸

El metge vigatà Joaquim Salarich en documenta la construcció al llibre *Estudio topográfico médico del Llano de Vich*, de l'any 1871, quan diu que s'ha iniciat la construcció a Vic d'una "*gran fábrica para panas que ocupará muchos brazos*".¹⁴⁹

Aquest edifici pateix un incendi l'any 1874 arran d'un atac de les forces carlines dirigides per Rafael Tristany a la capital osonenca. Així ho recull el diari *La Imprenta* quan, enmig d'una detallada descripció de la irrupció carlina a la ciutat el 8 de gener d'aquell any, esmenta un principi d'incendi a la fàbrica de Pericas, Soler y Cía.:

"Los carlistas colocaron un cañón en Santa Clara y los de Vich un Krupp frente de dicho convento, siendo dicho punto el que más sufrió de la ciudad, y el que, al parecer, querían atacar los carlistas; entretanto se declaró un principio de incendio en la fábrica de los señores Pericas, Soler y compañía que fue pronto dominado".¹⁵⁰

En els anys posteriors la societat no deixa d'apostar per l'establiment vigatà. De fet, l'any 1879, Josep Pericas, com a representant de la societat, compra tot el dret d'aigua de la finca de Llagostera de Munt, que Jacint Comella posseïa al terme de Santa Eugènia de Berga, amb l'objectiu d'aprofitar aquest recurs per a la fàbrica de Vic.¹⁵¹ L'aigua de la font havia estat conduïda anys enrere per la mateixa societat fins a la ciutat, però ara la relació entre la societat i el propietari es normalitza registrant l'escriptura de traspàs pertinent.¹⁵² D'acord amb el que diu el document, la societat adquireix, per un preu de 5.000 pessetes, totes les aigües que manen i manaran de l'esmentada font de Llagostera de Munt, així com totes les aigües que puguin aparèixer al mas, que té més de 123 quarteres de terra, a excepció de l'aigua procedent de la font del Juncar, que es troba al mateix mas i que Comella es reserva per a ús personal. Tot i que, en cas que el cabal d'aquesta font arribés mai a excedir les 4 plomes d'aigua, l'excedent passaria a Pericas, Soler y Cía. La societat també es

compromet a posar a disposició del venedor dues plomes d'aigua potable de l'esmentada font.

En els anys posteriors la societat adquireix noves terres a l'entorn de la fàbrica de Vic. El 20 d'agost de l'any 1881, compren a Josefa Safont i Quiroga, neboda i única hereva de Josep Safont i Lluch, una porció de terreny de conreu de secà d'una superfície de 1.993 metres quadrats, entre els carrers del Nord i el de Manlleu, que afronta al sud amb la paret de la fàbrica.¹⁵³ Poc temps després, el 22 d'octubre del mateix any compren a Mariana Traveria, com a apoderada de Rosa i Pere Elías Mas, una porció de dos solars edificables, d'uns 446 metres quadrats al carrer del Nord, que es troba al costat d'aquesta terra, al sud de la fàbrica.¹⁵⁴

Aquesta nova fàbrica vigatana es convertirà en la seu de Pericas, Soler y Cía. a l'entorn del 1880, any en què el propietari de Can Llanas, Vicenç Llanas, decideix vendre la fàbrica de Manlleu a Francisco Comas i Domingo. Salvans.¹⁵⁵ Per això, quan l'any 1885 es posa fi a aquesta societat, els seus integrants creen una nova raó social, que naixerà amb un capital social de gairebé 800.000 pessetes i que ja tindrà la seu a Vic.

El riu Ter prop de Can Llanas. Fons
Rierola - Museu del Ter

Pericas, Soler, Comella y Cía., una nova aventura industrial

Cap a l'any 1885 fineix la raó social *Pericas, Soler y compañía*, que des de 1880 ja s'havia desvinculat de la fàbrica de Can Llanas per traslladar-se a Vic. El líquid de la companyia, que puja a 795.000 pessetes, s'ha de repartir aleshores entre tots els integrants de la societat. El primer a retirar la part que li correspon és Vicenç Llanas, que rep una carta de pagament pel valor de les 53.000 pessetes que tenia a l'empresa. També Jacint Comella demana la devolució en metàl·lic de 20.000 pessetes del seu capital. Un cop fetes les liquidacions es considera que el capital social és de 775.000 pessetes a dividir entre Josep Pericas, Ramon Soler, Jacint Comella i Maria Matas i Joan Vilaró, com a substituïts del soci difunt, Francisco Vilaró, els quals, però, decideixen traspasar íntegrament aquest capital a una nova societat que prendrà

el nom de *Pericas, Soler, Comella y Cía.* que tindrà domicili a Vic, sucursal a Barcelona i es dedicarà a la fabricació i venda de filats, retorts i teixits de cotó. S'accepta l'entrada d'un nou soci a l'empresa, Joan Comella i Colom, fill de Jacint Comella, de qui es diu que té uns coneixements especials sobre el món de la fabricació.

L'oficialització d'aquesta nova associació mercantil tindrà lloc el 26 de setembre de 1885, en presència del notari Ermenegild Pedrals i Cisternas, per un període de 20 anys. Jacint Comella es manté com el soci amb més participació, amb una aportació 355.000 pessetes, seguit de Josep Pericas (225.000 pessetes), Ramon Soler (100.000 pessetes), Maria Matas i Joan Vilaró (95.000 pessetes) i Josep Comella (20.000 pessetes).

Entre d'altres acords es pacta que el gerent de la nova societat serà Ramon Soler - que ja ho era de la desapareguda *Pericas, Soler y Cía.* - i que el càrrec de director l'exercirà Joan Comella Colom. Tots dos percebran 5.000 pessetes anuals com a remuneració i tindran dret a una habitació franca al mateix lloc o a prop de la seu comercial de Barcelona, en el cas del primer, i a la mateixa fàbrica en el cas del segon. Encara que s'especifica que si en el cas de Comella no són capaços d'habilitar-n'hi una o la que fan no li convé se'l compensarà amb l'abonament de 500 pessetes més l'any.

Aquesta nova societat, que només dos anys més tard, el 1887, es reconstituirà amb el nom de *Comella, Soler i Cia*, marcarà el final del projecte de la fàbrica del molí de la Cavalleria que havien començat 40 anys abans Comella i Llanas i que havia mantingut viva la relació d'aquestes famílies vigitanes amb Manlleu.

LA PRIMERA FÀBRICA DE CAN LLANAS

SALVANS, COMAS I ESTRANY

El 6 de maig de l'any 1880 Vicenç Llanas i Martí, fill i hereu de Gabriel Llanas, decideix vendre la fàbrica i el molí de la Cavalleria. En aquell moment la producció de la societat ja s'hauria traslladat a Vic. Aquest fet, la poca vinculació personal que mantenia Llanas, que es va fer religiós i vivia a Barcelona, amb aquest territori i, probablement, la necessitat d'eixugar els deutes que encara gravaven la propietat, molts dels quals derivats de la compra feta pel seu pare Gabriel Llanas i Tolosa, podrien ser algunes de les raons de pes que van motivar-ne la venda.¹⁶¹

La transacció es fa a través del seu representant Narcís Vilarrassa, prevere, natural i veí de Vic, a favor de Francisco Comas i Rusiñol i de Domingo Salvans i Treserra, fabricants, naturals i veïns de la vila de Manlleu, tots dos vidus, i inclou el molí de la Cavalleria juntament amb l'edifici de la fàbrica al qual està unit, el dret d'ús de l'aigua, la resclosa i les conduccions i el tros de terra unida a l'edifici d'aproximadament quatre quarteres.

Francisco Comas era el propietari també, en aquell moment, de la meitat d'una altra fàbrica de Manlleu, la del Dolcet, que havia adquirit, juntament amb Joan Pujol i Font, l'any 1877.¹⁶²

EL Dolcet, l'altra aposta fabril de Francisco Comas i Rusiñol

La fàbrica de Can Llanas no va ser l'única aposta de Francisco Comas i Rusiñol. De fet, en el moment d'embrancar-se en la societat Salvans, Comas i Estrany, l'any 1880, ja era el propietari del 50% d'una altra fàbrica de riu a Manlleu, concretament de la instal·lada en terrenys del Mas Dolcet, coneguda popularment amb aquest mateix nom.

Inici del document de la compravenda de 1880.

El 5 de desembre de l'any 1877 Comas, juntament amb Joan Pujol Font, van comprar la fàbrica del Dolcet a Francisco Espauella i Serinanell, que es reservà la propietat d'un petit tros de terra annex a aquest establiment fabril. Espauella posseïa la fàbrica per la donació que li havia fet el seu pare Josep Espauella i Dolcet, el 4 d'octubre de 1862. Tot i vendre-la a Francisco Comas, però, no se'n desentendrà del tot perquè decidirà participar de la societat que explotará la fàbrica, invertint-hi la quantitat de 13.089 pessetes i 75 cèntims.

Amb la mort d'Espauella, el 25 de juliol de l'any 1882, aquesta inversió passarà a la seva vídua, Cecília Pujol i Coll que, fent ús de la facultat que li havia concedit el seu marit al testament, va decidir retirar-la i recuperar el capital, amb el vistiplau dels marmessors de les últimes voluntats de Francisco Espauella. Els diners els va rebre de Francisco Comas en qualitat de liquidador de la societat Pujol, Comas i Batalla.¹⁶³

A partir de l'any 1890 Comas va esdevenir l'únic propietari de la societat després de comprar la part del seu soci, Joan Pujol, a la seva vídua, Emília Artés i Salabert,¹⁶⁴ que li va vendre amb el consentiment de les seves filles, Neus, Montserrat, Joana, Emília, Pilar i Rosario Pujol i Artés.¹⁶⁵ Comas els havia demanat prèviament que si no li volien comprar la seva part de l'edifici fàbrica situat a Sant Esteve de Vilacetrú, al terme de Manlleu, li venguessin la d'elles. La propietat incloïa tant l'edifici com el dret d'ús de l'aigua com a força motriu de la fàbrica, les rescloses, portes, canals, motor amb accessoris i

transmissions, la casa per al majordom i altres annexos juntament amb el terreny contigu, tot plegat amb una extensió de 4 quarteres poc més o menys.

El setembre de 1891, Comas va comprar també a Cecília Pujol la porció de terreny que s'havia reservat el seu difunt marit a la fàbrica del Dolcet. Com a únic amo, Comas volia adquirir l'única part de la propietat que encara no li pertanyia.

L'any 1901, arran del repartiment de l'herència de Francesc Comas, mort el 1900, es fa una descripció força acurada de la fàbrica del Dolcet i les seves instal·lacions. Era una fàbrica de teixits i de filats de cotó, amb el dret d'aprofitament de l'aigua que mou la fàbrica, la resclosa, els canals, la comporta, el motor amb tots els accessoris i transmissions, una casa per al majordom, i altres annexos dependents de la mateixa fàbrica, juntament amb el terreny en el qual està construïda i que té una superfície de quatre quarteres, o sigui, 145 àrees i 8 centiàrees, que està envoltada de tàpies, que formen una muralla. Tot això era part del mas Dolcet, situat al paratge de Sant Esteve de Vilacetrú, en el punt conegut com la vinya, del terme municipal de Manlleu, juntament amb una porció de terreny rocal situat a la part de llevant de la vinya. Aquest terreny mesura 90 metres de llarg i d'ample des del migdia al nord, i tot el que contingui des del camí veïnal, així com dues casetes, una cotxera amb les seves transmissions, calderes, tot això forma part d'una sola finca. Arran d'aquest acord de repartiment, el nou propietari del Dolcet passarà a ser Pere Comas i Estrany.

Plànol industrial i comercial de Manlleu, 1883. Autor: J. Calvet. Museu del Ter.

El document de compra de la fàbrica de Vicenç Llanas inclou informacions interessants sobre la propietat, com que el molí està integrat a la fàbrica en una sola construcció d'una superfície de 1.322 m i 46 centímetres quadrats. Tornen a constar-hi els límits de la finca, que no han patit cap canvi, ja que els únics propietaris amb els quals afrontava la fàbrica eren -i continuen sent en aquest moment- els hereus d'en Francesc Calm. També s'hi especifiquen detalls sobre les infraestructures de l'edifici que permeten intuir una mica l'aspecte que tindria la fàbrica en aquest moment. Així, es parla de les dues turbines del molí de la Cavalleria, però també de les dues que té la fàbrica amb una força de 40 cavalls cadascuna, que era el doble de la força que havia tingut la fàbrica a la dècada de 1850, i es fa una extensa relació dels diferents arbres i engranatges que mouen les màquines de l'establiment fabril:

"Un arbre vertical amb tres rodes, bigues i suports tot de ferro.

Un altre arbre vertical amb dues rodes per transmetre força a la primera sala, embarrat amb dues rodes i suports.

Un altre arbre vertical amb una roda i suports per transmetre la força a la segona sala. L'embarrat amb una roda i suports.

Un altre arbre vertical per transmetre la força a la tercera sala amb una roda i suports. Embarrat amb una roda i suports. Embarrats i engranatges per transmetre la força al segon departament de la fàbrica."¹⁶⁶

Aquestes turbines serien substituïdes pels nous propietaris que adquiriren una nova turbina de la marca Planas, Flaquer y Cía., amb una potència de 120 cavalls.¹⁶⁷

El preu final de la venda de la fàbrica és de 200.000 pessetes, una part de les quals retindran els compradors per poder portar a terme la remissió i pagament dels deutes que té pendents la propietat i que es detallen al document. La part restant l'aniran pagant a terminis al venedor durant un màxim de 15 anys a un interès del 4,5% anual.

L'herència enverinada de Gabriel Llanas

Gabriel Llanas va instituir el seu fill Vicenç Llanas i Martí com a hereu universal dels seus béns però amb la condició que, si es moria sense descendència o sense que els seus hereus tinguessin edat de testar, només podria disposar d'una vuitena part del seu llegat. La resta es repartiria entre el seu germà Joan Llanas i Tolosa, els seus nebots i diferents causes pies. Atès que Vicenç Llanas acaba optant per la carrera eclesiàstica, no tenia la plena propietat del molí i la fàbrica de Manlleu en el moment de vendre-ho a Francisco Comas i Rusiñol i a Domènec Salvans i Tresserra, l'any 1880.

Així, uns anys més tard, el 23 de juliol de 1885, el mateix Vicenç Llanas va intentar reparar aquest error, comprant al seu cosí Albert Llanas i Castells, que actuà en nom propi i com a representant dels altres nebots, la part que els corresponia de l'herència. Tot i això, els germans Albert i Gabriel Llanas i Castells podien reclamar encara drets sobre aquest llegat, com a hereus de la part del seu pare Joan Llanas i Tolosa. Per aquesta raó, el 7 d'agost de 1902, més de vint anys més tard de la venda realitzada per Vicenç Llanas, van vendre a Jaume Comas i Estrany, aleshores propietari de la fàbrica i el molí manlleuencs, els drets que els poguessin correspondre sobre l'herència del seu oncle difunt, Gabriel Llanas, a canvi de 10.000 pessetes.

Els nous propietaris comencen la producció de filatura de cotó a la fàbrica que, des d'aquell moment, comença a aparèixer esmentada als documents com "la d'en Llanas". Un nom que esdevé popular, curiosament, a partir del moment en què deixa de tenir relació amb aquesta família.

Durant els dos primers anys de funcionament Francisco Comas i Domingo Salvans treballen sense formalitzar la seva aliança -"dichos señores tenían ya formada verbalmente y de buena fe una sociedad colectiva para dedicarse a la fabricación de hilados de algodón", tal com expliquen en el document que signen davant del notari de Manlleu Josep Ignasi Torrent el 22 de juliol de l'any 1882, quan es decideixen a oficialitzar la seva societat mercantil a la qual, però, sumaran un nou soci.¹⁷⁰

Donant resposta a la petició de sumar-se a la societat que els havia fet en Joaquim Estrany i Vintró, fabricant, natural i veí de Sant Andreu de Palomar, casat i de 39 anys, el 8 d'abril d'aquell mateix any, decideixen acceptar-lo i estableixen les bases de la nova companyia que prendrà el nom de **Salvans, Comas y Estrany**.

Entre altres acords s'estableix que la societat tindrà una durada de cinc anys- fins a l'any 1887- que s'entendran com a prorrogats per cinc anys més si cap dels socis no manifesta la seva voluntat de posar fi a la relació comercial. En Francisco Comas i Rusiñol tindrà el càrrec de director, però els tres socis tindran dret a signatura i a representar l'empresa.

El capital de la societat es fixa en 240.000 pessetes, de les quals 90.000 corresponen a Domingo Salvans i Traserra, 90.000 a Francisco Comas i Rusiñol i les restants 60.000 a Joaquim Estrany i Vintró.

Detall del Plànol industrial i comercial de Manlleu de 1883 que correspon a la fàbrica de Salvans, Comas i Estrany. Autor: J. Calvet. Museu del Ter.

Com a curiositat, el notari fa constar al document que ha advertit els tres socis que la fàbrica anomenada *de Llanas*, on operarà la societat, té unes mides que no es corresponen amb les que ells fan constar i que haurien de fer-les repassar, però ho acaben desestimant ateses les dificultats i les despeses que això comportaria.

L'any 1883 l'empresa Salvans, Comas y Estrany ja apareix publicitada com a fàbrica de filats i retorts, moguda per vapor i per força hidràulica, al plànol industrial i comercial de Manlleu que publica J. Calvet. Més enllà de la innegable voluntat de donar a conèixer el nou projecte, destaquem el fet que un dels primers canvis adoptats pels socis és l'adquisició d'una màquina de vapor -que no apareixia a l'inventari del 1880- i que garantiria el ple funcionament de la producció i evitaria l'excessiva dependència de l'aigua del riu.

Els nous propietaris van projectar també una ampliació de la fàbrica, amb la construcció d'un nou edifici a l'altre cantó del camí veïnal que anava de Manlleu a Roda. Aquesta reforma va implicar que el mes de desembre del 1883 Domingo Salvans i Francisco Comas sol·licitessin permís a l'Ajuntament de Manlleu per instal·lar un cable que transmetés la força motriu des de la fàbrica de Can Llanas a aquest nou edifici. A la petició s'especificava que el cable passaria a una alçada de cinc o sis metres i que la corda aniria posada dins d'una caixa de fusta. A la mateixa petició es comunicava al consistori que s'hauria de construir un arc en forma de pont per tal de tenir comunicació entre la fàbrica i l'edifici que projectaven i que es faria a l'altra banda del camí veïnal que duia a Roda.¹⁷¹

Arran d'aquesta ampliació el camí passaria pel mig de la fàbrica, una situació que canviaria poc abans de l'esclat de la Guerra Civil, quan es tancà aquest accés i es desvià el camí ral per sobre de la instal·lació fabril, seguint el mateix traçat que encara avui manté.

Si bé la fàbrica estava en ple funcionament,¹⁷² sembla que aquest no era el cas del molí de la Cavalleria, integrat dins de la mateixa finca, que havia deixat de treballar, tal com denunciaven els veïns ja l'any 1884.¹⁷³

Possiblement el trasllat de la fàbrica a Vic i el canvi de propietat van contribuir a l'abandonament del molí que, segons els veïns, havia deixat de moldre els grans dels manlleuencs incomplint el pacte establert entre la universitat de Manlleu i la família Regàs de l'any 1728.

El mes de febrer de l'any 1887 es documenta l'assassinat del majordom de Can Llanas. Els diaris recullen la notícia de la detenció del presumpte homicida, però no donen detalls sobre les possibles causes del succés ni cap tipus de dades personals de la víctima o l'agressor.¹⁷⁸ Podria ben ser, però, que fos conseqüència dels enfrontaments entre amos de les fàbriques de Can Llanas i el Dolcet -en totes dues hi participava en Francisco Comas-, i els seus treballadors que havien tingut lloc mesos enrere i que havien motivat la vaga dels operaris. Segons recull el diari arran de la resolució d'aquests enfrontaments, en aquell moment les dues indústries manlleuenques donaven feina a més de 600 treballadors.¹⁷⁹

Tot i la finalització de la vaga la situació distava molt d'estar calmada a Manlleu. El 10 de juny del mateix any, 1887, es publica al diari *La Publicidad* una carta signada amb les inicials I.S.T. en què es fa saber que la vila de Manlleu es troba en un estat de preocupant crisi econòmica. Segons l'autor de l'escrit, a la població havien tancat les fàbriques de Roig i Arnau i la de Salvans, Comas i Estrany (Can Llanas) i faltava ben poc perquè ho fes també la de Comas i Batalla, amos de la gegantina fàbrica del Dolcet. I continuava dient que la vila osonenca, que fins aleshores havia estat rica i pròspera amenaçava de convertir-se en una de les més miserables del país per culpa, segons qui escriu, de les pèssimes polítiques dels governs que, en comptes de fomentar i protegir la riquesa nacional, havien establert funestos tractats de comerç que ensorraven la indústria i l'agricultura, i la portaven a un punt de decadència "*que no tiene ejemplo desde las épocas nefastas de los Austria*".¹⁸⁰

La decadència del molí de la Cavalleria. Per Sant Martí ja no mol el molí

El 20 de novembre de l'any 1884, 530 veïns de Manlleu -7 dels quals, dones- efectuen una reclamació a l'Ajuntament per tal que intercedeixi davant dels amos del molí de la Cavalleria i els obligui a tornar-lo a posar en funcionament.¹⁷⁴

La paralització d'aquesta infraestructura es devia, sobretot, al fet que els nous propietaris, Francisco Comas i Domingo Salvans, havien sol·licitat permís per fer unes reformes a l'edifici que comportaven l'aturada del molí. A part, també calia treure del local uns telers que hi havia, propietat de la raó social Homs i Llagostera. Aquest fet hauria estat el detonant de la protesta que es materialitza amb la demanda veïnal que es tornin a posar les pedres de moldre del molí de la Cavalleria -que en aquell moment es coneix com de Llanas o de Baix- que havien estat destruïdes.

La petició no devia pas complir-se de forma immediata perquè el 10 de novembre de 1887, la comissió designada per gestionar la reposició de les pedres denuncia que s'estan fent moviments per instal·lar-les en un lloc diferent de l'habitual, opció que els veïns no veuen amb bons ulls. Per aquesta raó presenten una nova instància a l'Ajuntament en què demanen que es tornin a posar al lloc just on eren i que siguin mogudes amb motors iguals, en compliment dels drets de la vila. La carta va signada, en aquesta ocasió, per 92 manlleuencs.¹⁷⁵

El molí devia reprendre, finalment, l'activitat, però no pas de forma satisfactòria per als veïns que el 19 de setembre de 1892 presenten una nova queixa a l'Ajuntament per denunciar-ne el mal funcionament i exigir novament que les moles es tornin al lloc habitual, tot i que el propietari demostra que disposa del permís necessari de l'Ajuntament per justificar aquest canvi d'ubicació.¹⁷⁶

Per donar nova força a la seva reivindicació, els signants recorden la concòrdia signada el 23 de maig de l'any 1728 entre Carles i Francesc de Regàs, pare i fill, propietaris del molí, i els habitants de Manlleu, en virtut del qual els propietaris s'obligaven a moldre els grans dels veïns de Manlleu d'acord amb un preu i unes condicions acceptades pels dos bàndols. Ara, però, 164 anys després d'aquesta concòrdia, els manlleuencs denuncien que els amos de la Cavalleria han deixat de respectar el pacte i demanen a l'alcalde que hi intercedeixi perquè compleixin amb l'obligació de moldre els grans dels habitants de Manlleu, i que estableixin de forma fixa un encarregat o moliner que faci les moltes en el temps i d'acord amb els costums que s'apliquen a la resta de molins de la comarca.¹⁷⁷

Pocs dies més tard, però, la notícia del tancament de Salvans, Comas i Estrany és desmentida. Al mateix diari es fa saber que la notícia era errònia i que de les diferents quadres amb què compta la fàbrica, només deixaria de funcionar la secció dels teixits perquè la traslladaven a una altra comarca.¹⁸¹

Atemptat contra Comas, Salvans i Estrany

El malestar entre amos i treballadors que es vivia a les fàbriques propietat de Comas, Salvans i Estrany es va traduir el dissabte 26 de novembre de l'any 1887 en un ensurt que va afectar els interessos de la societat i més concretament a la fàbrica de teixits que tenia a Barcelona.

Aquesta instal·lació fabril, situada al carrer de Rocafort, va ser objecte d'un atemptat amb dinamita. Cap a les 6 de la tarda, algú va col·locar, segons deien les cròniques publicades a la premsa, un tub de coure de 45 centímetres per 20 en una de les reixes de la fàbrica i el va fer esclatar amb una metxa. L'explosió no va provocar danys personals, únicament el trencament de diversos vidres de l'edifici i algun altre desperfecte de menys valor. I encara que un dels propietaris que es trobava dins de l'edifici va sortir ràpidament per mirar d'enxampar l'autor de l'atac a qui va veure com fugia corrents, no arribarien a localitzar-lo.¹⁸²

Mostra de la voluntat dels socis de seguir amb el negoci és la renovació de la societat que té lloc el 20 d'agost de l'any 1888 amb l'objectiu de fer diferents esmenes al contracte social atorgat el 1882, i es redacta una nova escriptura que deixarà sense efecte l'original.¹⁸³ El mateix dia i davant del mateix notari barceloní se signa una nova escriptura de la societat que manté inalterables pràcticament la totalitat dels capítols -el nom de la societat, els socis propietaris, la durada de 5 anys prorrogable, la producció a la fàbrica de Manlleu...- tret del capital social que queda sensiblement reduït respecte al de l'any 1882. Així, passa de

240.000 pessetes a 146.285 pessetes i 63 cèntims (un 39% inferior). D'aquesta quantitat, 77.546 pessetes i 54 cèntims corresponen a Domingo Salvans, que esdevé el principal capitalista de la societat, 10.949 pessetes i 58 cèntims a Francisco Comas, que és qui menys diners aporta en aquest moment, i, finalment, les 37.789 pessetes amb 51 cèntims restants corresponen a Joaquim Estrany.

L'altra modificació destacable és l'estat civil de Francisco Comas i Rusiñol que l'any 1882 constava com a vidu i el 1888 com a casat amb Maria Estrany i Vintró, germana del seu soci Joaquim Estrany i Vintró.¹⁸⁴ El que no s'esmenta en el document, però, és que Maria Estrany també era vídua, en aquest cas del germà difunt del seu nou marit, Martí Comas i Rusiñol.¹⁸⁵

El mateix dia i davant del mateix notari té lloc, encara, un altre canvi important: la meitat de la finca de Can Llanas deixa de pertànyer a Domingo Salvans. La transacció, però, no afecta el bon funcionament de la societat, perquè passa directament a l'esmentada Maria Estrany i Vintró.

El document del 1888 inclou una descripció de la finca, molt similar a la que apareixia a la venda del 1880. Les dimensions de la finca són les mateixes (per tant segueixen sense esmenar l'error del qual els havia advertit el notari en el moment de l'anterior venda) i les afrontacions tampoc presenten variacions, però en el cas de la maquinària hi ha canvis destacats. Si en el moment d'adquirir la finca de mans de Vicenç Llanas es descrivien dues turbines al molí i dues a la fàbrica, en aquesta ocasió es parla de tres turbines i una màquina auxiliar de vapor amb la seva caldera, amb els arbres verticals i horitzontals, els suports i les rodes corresponents, per fer moure la fàbrica i totes les seves dependències. Més enllà de la constatació de l'existència d'una màquina de vapor, crida l'atenció l'increment de turbines a la fàbrica i la desaparició de les que hi havia antigament al molí que, malgrat les peticions ciutadanes, encara no s'hauria tornat a posar en funcionament.¹⁸⁶

L'acta de creació de la societat inclou també la relació de tots els censals que graven la finca. El preu de la venda és de 58.935 pessetes i 12 cèntims, a raó de 20.200 pel molí fàbrica, l'ús d'aigua, la represa, els canals i les terres, i les restants 38.735 i 12 cèntims per a tota la maquinària descrita al document.

El 31 d'octubre de l'any 1888, a les 4 de la tarda, documentem un incendi a la fàbrica de Salvans, Comas i Estrany, que va afectar notablement el cotó en branca, la mescla i el parador. L'import estimat dels danys es va establir entre les 10.000 i les 12.500 pessetes. I encara que, segons el diari, s'ignoraven les causes del desastre, es fa constar que el foc va estar actiu més de 8 hores i que no es va donar per controlat fins als volts de la mitjanit.

Aquest tipus d'incident era força habitual a les fàbriques de teixits atesa l'alta inflamabilitat del cotó, i per aquesta raó la majoria d'empreses tenien contractada una assegurança contra incendis. En aquest cas l'empresa manlleuena no era una excepció ja que comptava amb una pòlissa d'assegurança contractada amb la companyia La Paternal. És en compliment de les clàusules generals d'aquest contracte que el gerent de l'empresa, Domingo Salvans, sol·licitava a l'Ajuntament, l'endemà mateix del sinistre, una certificació de l'alcalde que confirmés l'incendi per tal de poder sol·licitar la compensació pertinent.¹⁸⁷

Francisco Comas va ser un dels membres destacats de l'Asociación de Fabricantes de Manlleu y comarca, fundada a l'entorn de 1891 per Albert Rusiñol i Vicenç Casacuberta, en la qual ocupà càrrecs importants com el de tresorer.

En el període comprès entre el 1890 i es primers anys del segle XX, aquesta associació tindria un especial protagonisme sota la presidència d'Albert Rusiñol, coincidint amb un període convuls i d'intenses protestes obreres arreu de la conca del Ter. Fins a aquell moment, les vagues i reclamacions dels treballadors solien

quedar circumscrites únicament a l'àmbit de cada fàbrica però, a mitjan segle XIX i, sobretot, a partir dels darrers anys d'aquell segle, els obrers de Manlleu ja comencen a organitzar-se per fer front als abusos dels propietaris i defensar, col·lectivament, els seus interessos.¹⁸⁸ Així, el maig de 1890 trobem notícies d'una vaga dels obrers de Manlleu que, si bé s'havien compromès a no sumar-se a la convocatòria de vaga general que hi havia per al dia 1 de maig i a romandre neutrals, acaben afegint-se a les protestes aturant la feina durant diversos dies del mes de maig.¹⁸⁹ Són només una petita mostra del malestar existent entre patrons i obrers que tornarà a cristal·litzar en importants protestes l'octubre de 1891. El detonant és, en aquest cas, l'acomiadament de cinc obreres encarregades de les metxeres a la fàbrica de Jacint Rifà.

En realitat, aquest fet era només un pretext que va donar ales per a l'enfrontament obert entre els obrers i els propietaris de les fàbriques per la creixent substitució dels filadors qualificats de selfactina per personal no especialitzat i mal pagat, majoritàriament dones i infants. El moviment pretenia trencar els usos i costums de treball en aquesta àrea per tal de donar un major benefici als fabricants, atesa la gran diferència que hi havia entre el sou dels filadors especialitzats i el dels obrers no qualificats.

La protesta, que es va estendre ràpidament per tota la població, va ser contestada pels tretze fabricants de Manlleu, que optaren per tancar les fàbriques i el 8 d'octubre mateix es van donar de baixa de la matrícula industrial.¹⁹⁰ La seva intenció era debilitar la protesta amb un locaut generalitzat, és a dir, amb el tancament temporal de les fàbriques per part dels amos, la qual cosa empenyia els treballadors a la misèria. Però el suport de les classes mitjanes, els pagesos i petits industrials del territori va permetre als obrers mantenir la protesta i forçar els fabricants a acceptar les condicions de treball tradicionals, així com a readmetre les cinc metxeres de Can Rifà, sense represàlies.¹⁹¹

Imatge d'un home i un ase banyant-se al Ter, davant de Can Sanglas. La fàbrica del fons és Can Llanas. Fons Jacint Rifà.

La confrontació entre els dos bàndols es va allargar durant dies. Les posicions estaven molt enrocades i semblava que el conflicte no s'acabaria de solucionar mai, tot i els esforços del tinent coronel de la Guàrdia Civil que mirava infructuosament d'acostar posicions. Mentrestant la Guàrdia Civil i els Mossos d'Esquadra doblaven el esforços per tal de mantenir l'ordre públic.

El conflicte va finalitzar les primeres setmanes de desembre d'aquell mateix any. El dia 13 d'aquell mes *La Vanguardia* recull una reunió de la comissió dels obrers, amb l'alcalde de la vila i els representants de l'Asociación de Fabricantes de Manlleu y comarca amb el president Albert Rusiñol i el seu advocat Francisco Salvans-, amb la presència del tinent coronel de la Guàrdia Civil, el senyor Carpintero, amb l'objectiu de formalitzar el final de la protesta.¹⁹² El tresorer de l'associació, Francisco Comas, amo de Can Llanas i del Dolcet, i el secretari, Vicenç Casacuberta, assumien a la mateixa reunió la responsabilitat de fer arribar al governador provincial notícia dels acords definitius. En aquesta ocasió els filadors van guanyar la partida, encara que no trigarien a sorgir nous motius de desacord.

En els mesos següents la societats Salvans, Comas i Estrany viurà un nou canvi. El 30 de desembre de l'any 1892 es dissol i s'estableix que Francisco Comas i Joaquim Estrany es queden com a amos exclusius de tot el que pertanyia a la societat a canvi d'una suma de 170.638 pessetes que pagaran a Domingo Salvans, una part en metàl·lic i l'altra part mitjançant una sèrie de pagarés pactats, per la seva part i per la participació a la societat.¹⁹³ A canvi d'aquesta quantitat, Salvans es compromet a no reclamar res més a Comas i Estrany.

El mateix dia i davant del mateix notari es crea la nova societat que regirà les fàbriques de Can Llanas i el Dolcet i que prendrà el nom de **Comas i Estrany**.

El riu Ter nevat a la resclosa de Can Llanas; al fons s'intueix Can Sanglas. Autor: Joan Roma. Fons Museu del Ter

COMAS I ESTRANY

El 30 de desembre de 1892 neix la societat Comas i Estrany dedicada a la fabricació i venda de filats i retorts de cotó.¹⁹⁴ Es crea per un termini de cinc anys, prorrogables, i s'estableix a la fàbrica coneguda per d'*en Llanas* propietat de Francisco Comas i de la seva dona, Maria Estrany i Vintró, que l'arrenden a la companyia per un preu de 15.000 pessetes anuals.

Tots els crèdits actius i passius de l'antiga societat Salvans, Comas i Estrany que els dos socis havien adquirit els aporten a la nova societat i se'ls dona un valor líquid de 100.000 pessetes, que constituirà el capital social.

Dels fons de la societat es pagaran les contribucions, el lloguer de la fàbrica i les botigues que tingui, el salari dels treballadors i totes les altres despeses (menjar, carruatge per als socis que hagin de viatjar...) i, especialment, les 5.000 pessetes anuals que rebrà el soci Joaquim Estrany com a gerent.

El mes de juliol de l'any 1893 es documenta un nou incendi a la fàbrica manlleuana, en aquest cas al magatzem. El foc devia ser força devastador segons el que es publica a la premsa. Així, segons el diari barceloní *La Dinastia*, els danys ocasionats entre els diferents gèneres que es van destruir es podien fixar en 100.000 pessetes. Una quantitat elevadíssima si tenim en compte que aquest era, precisament, el capital social de Comas i Estrany.¹⁹⁵

Segons les matrícules industrials d'aquest període, a les dues fàbriques propietat de Francisco Comas es feia filatura, però a la del Dolcet, durant uns anys, també hi havia 160 telers mecànics, tot i que van tenir molt poca continuïtat. Al contrari que la secció de tint que també s'establí en aquesta fàbrica i que es mantingué durant molts més anys. Quant a fusos, la fàbrica de Can Llanas en tenia més, en un primer moment 7.910 fusos respecte als 5.440 del Dolcet, però en els anys posteriors el nombre de la primera s'estancà, mentre que en el cas de la segona,

no va deixar de créixer fins als 8.960 fusos. La matrícula corresponent a l'exercici del 1898-1899 també recull que a totes dues quadres es feia electricitat. La del Dolcet disposava de 60 KW per a ús intern, i la de Llanas 63 KW.¹⁹⁶

A finals de l'any 1894 mor Maria Estrany i Vintró i, en compliment de les seves darreres voluntats, els seus béns i, sobretot, la meitat de la fàbrica de Can Llanas, passen als seus fills, fruit del primer matrimoni amb Martí Comas Rusiñol, ja que no va arribar a tenir descendència amb el segon marit, Francisco Comas Rusiñol.¹⁹⁷

La participació de dos dels nebots de Francisco Comas en el negoci familiar, concretament dels dos més grans, en Pere i en Jaume, es formalitzà cinc anys més tard amb la creació de la **Societat Francisco Comas y sobrinos**, el 29 de maig de 1897.¹⁹⁸ La nova societat assumirà els crèdits actius i passius de la dissolta Comas i Estrany a través de la cessió d'un dels seus socis, Francisco Comas.¹⁹⁹

FRANCISCO COMAS Y SOBRINOS

Aquesta nova firma, en la qual ja no participava Joaquim Estrany, naixia amb l'interès que en Pere i en Jaume, que portaven temps ajudant el seu oncle, tinguessin una participació directa en el negoci.²⁰⁰ D'entrada es determinà una durada de deu anys prorrogables i un capital social de 100.000 pessetes, de les quals 50.000 corresponien a Francisco Comas i 25.000 a cadascun dels seus dos nebots. Encara que la gerència de la societat seria compartida a parts iguals, pel que feia a la gestió i de cara a prendre decisions, Francisco Comas disposaria d'un vot i en Pere i en Jaume, conjuntament, d'un altre. Al document de fundació s'hi feien constar, també, les assignacions anuals que corresponien a cada soci: 5.000 pessetes per a Francisco Comas i 3.600 per a Pere i Jaume Comas i Estrany. La nova societat va assumir els actius i passius de la dissolta Comas i Estrany.²⁰¹

Unes setmanes més tard, el 9 de juny del mateix any 1897, Francisco Comas ven als seus nebots Pere, Jaume i Martí Comas i Estrany, hereus de la seva mare difunta i propietaris de la meitat de Can Llanas, la meitat restant de l'establiment fabril i el molí de la Cavalleria.²⁰² El preu de la venda s'estipula en 50.000 pessetes, de les quals 20.000 corresponen al molí i les altres 30.000 a la fàbrica, al dret d'ús d'aigua, a la resclosa, les canalitzacions, etc.²⁰³

Aquell mateix any Francisco Comas es casa novament, en aquesta ocasió amb la manlleuena Rosa Comermena i Llagostera.²⁰⁴

Esquela de Francisco Comas Rusiñol publicada a la revista El Ter de Manlleu.

Es busca hereu. La importància de perpetuar el llegat

Els detentors de grans patrimonis solen coincidir en una preocupació: la necessitat de deixar uns hereus capaços de validar i mantenir el fruit del seu esforç i, alhora, de fer-lo créixer perpetuant el seu llegat en el temps. Aquesta fou, sens dubte, una inquietud per al fabricant Francisco Comas i Rusiñol que arribà a tenir tres mullers amb l'objectiu de poder transferir la fortuna familiar a un descendent directe, tot i que, al final, no va poder complir aquest desig i la seva herència va acabar passant als seus nebots.

Francisco Comas no va tenir descendència amb la seva primera muller, per això torna a casar-se, en segones núpcies, amb la vídua del seu germà Martí Comas i Rusiñol, la Maria Estrany i Vintró, que era germana del seu soci Joaquim Estrany i esdevingué propietària de la meitat de Can Llanas, després de comprar a Domingo Salvans la seva part. La Maria ja tenia quatre fills del seu anterior matrimoni: en Pere, en Jaume, en Joan i en Martí Comas i Estrany.

Després de la mort de la Maria, el 31 de desembre de 1894, en Francisco va fer encara un darrer intent d'aconseguir un descendent, casant-se amb la Rosa Comeromena i Llagostera el 19 de juliol de 1897.

Encara que la núvia, natural i veïna de Manlleu, ja tenia una certa edat, 44 anys, els capítols acordats amb motiu del matrimoni evidencien la voluntat prioritària de Comas. D'una banda, el dot de la núvia (15.000 pessetes) l'aportà

el germà del nuvi, el prevere Pere Comas i Rusiñol, el qual el passà directament al seu germà, en concepte de dot. En Francisco garantia, per la seva banda, una quantitat igual a Rosa Comeromena en concepte d'esponsalici i augment amb l'aclariment que ell esperava que aquesta quantitat passés directament als fills que poguessin tenir. En cas de no haver-hi descendència, la seva muller en podria gaudir en usdefruit fins al dia de la seva mort quan l'esponsalici tornaria al donador o als seus successors.

Amb l'anàlisi dels capítols queda clar qui té més desavantatge en els acords. Rosa Comeromena declina el dret d'exigir una hipoteca al seu futur marit com a garantia del dot i l'esponsalici, alhora que renuncia, explícitament, a qualsevol dret sobre l'heretat de Francisco Comas, en una mena d'acord prematrimonial que garanteix la protecció del patrimoni de Comas. De fet, haver rebut un dot pel matrimoni suposa que no pugui aspirar a res automàticament, ja que la llei protegia les vídues pobres i sense dot de la misèria atorgant-los drets sobre els béns del seu difunt marit. Lliurar-li un dot previ al casament -encara que vingues del mateix marit- els eximia d'haver de respondre d'aquesta obligació i, d'altra banda, no suposava cap pèrdua econòmica per als Comas, que n'acabarien disposant fins a la mort de la dona.

El 1899 en Francisco Comas fa testament i llega tots els seus béns als possibles fills que tingui amb la nova muller, amb una clàusula que estableix que, en cas de morir sense descendència, tots els seus béns passarien al seu germà, el prevere Pere Comas i Rusiñol, amb el benentès que si renunciés a l'herència, el llegat passaria als seus nebots Pere, Jaume i Martí.²⁰⁵

L'1 d'agost del 1900, tal com consta en una anotació del seu testament, mor Francisco Comas i Rusiñol, a l'edat de 63 anys, a conseqüència d'una llarga malaltia.²⁰⁶ En senyal de dol van tancar les fàbriques del Dolcet i Can Llanas, però els treballadors van rebre el jornal que els hauria correspost si haguessin treballat aquell dia, un gest que va ser lloat per la premsa de la vila.

Pocs dies més tard, el 7 d'agost, el seu germà i hereu en absència de descendents, Pere Comas Rusiñol, renuncia a l'herència a favor dels seus nebots,²⁰⁷ que accepten l'herència el 1901 i es divideixen les propietats del difunt Francisco Comas de la forma següent: Pere Comas i Estrany es converteix en l'únic propietari de la fàbrica del Dolcet. Jaume Comas Estrany n'esdevé de la fàbrica de Can Llanas i el germà petit, Martí Comas Estrany, es queda amb una casa de tres cossos situada al carrer del Pont de Manlleu, que havia estat del difunt.²⁰⁸

El mateix dia del repartiment, el germà més petit fa un préstec de 22.000 duros, és a dir 110.000 pessetes, a cadascun dels seus dos germans, que es comprometen a retornar-li aquesta quantitat en el termini d'un any i posen com a garantia del préstec les seves respectives fàbriques.²⁰⁹

La idea, sens dubte, devia ser donar-los l'impuls necessari per actualitzar-les i potenciar-ne el rendiment, però el context no era el més adient. De fet, a l'entorn del 1900, la indústria catalana basada sobretot en el tèxtil, i més concretament en el sector cotoner, vivia un període de forta crisi a causa de, fonamentalment, la pèrdua del mercat de colònia, l'encariment de la importació de cotó i les limitacions d'un mercat tan migrat com era el peninsular. Aquesta situació de crisi, lògicament, afectà també els treballadors i contribuï a l'increment de la tensió social, també a la conca mitjana del Ter. De fet, en aquest punt va tenir lloc un episodi de gran virulència i una guerra oberta entre obrers i patrons que s'allargà durant mesos i que tindria importants conseqüències a tota la comarca.

A Manlleu es documenta una primera mobilització important a principis de l'any 1899, quan els treballadors de la vila es declaren en vaga i paralitzen catorze fàbriques, dos tallers de fundició i dues tintoreries de la vila, així com dues fàbriques properes al terme de les Masies de Voltregà. El detonant, segons el diari local, va ser el fet que els amos de la fàbrica de Can Blau, aleshores arrendada a Forcada i Puget, haguessin obligat els seus assalariats a treballar el dimarts de Carnestoltes a la nit i el dimecres de cendra. La vaga, a la qual es sumaren, segons el diari, prop de 3.000 obrers va acabar pocs dies després gràcies a la mediació de l'alcalde de la població, Josep Casacuberta, que tot i ser fabricant va poder assumir amb èxit el paper de mediador entre els amos i els treballadors.²¹⁰

Aquest fou només un primer esclat de les contínues mobilitzacions i enfrontaments entre els dos bàndols que s'anirien repetint en mesos posteriors. Així, a finals del mateix any 1899, es va convocar una nova vaga d'obers a la conca del Ter que fou contundentment contestada pels amos de les fàbriques amb un locaut de prop de 7 setmanes que acabà forçant els treballadors a claudicar. Els amos van represaliar durament els vaguistes. Més de 800 treballadors van ser acomiadats i obligats a buscar feina en altres àrees ja que, arran del pacte de la fam que establiren els propietaris, ja no podien aspirar a trobar-ne a la conca mitjana del Ter.²¹¹

En els mesos següents l'estira i arronsa entre amos i obrers segueix actiu. L'11 d'octubre de 1900 *La Vanguardia* recollia que a Manlleu estava parada la fàbrica de Fills de Casacuberta per reparacions, i per diferències entre patrons i obrers la d'en Forcada i Puget, la de Can Llanas i el Dolcet (propietat de P. i J. Comas) havien reduït la feina a la meitat com també ho havien fet a Vídua de Vilaseca i fills. Tampoc treballaven de forma regular a Sucrores de Fortián Moreta. Una situació que s'escampava a les poblacions veïnes de Torelló i Sant Quirze.²¹²

La derrota obrera a la vaga del 1899, però, no tindrà únicament com a conseqüència la inestabilitat a les fàbriques, sinó que contribuirà, també, a radicalitzar, encara més, les posicions de la patronal que accelera el procés de substitució dels obrers especialitzats de les contínues per treballadors sense especialitzar, majoritàriament dones, com una fórmula per abaratir costos, d'una banda, i de foragitar els homes més reivindicatius que segueixen a les fàbriques, de l'altra.²¹³

El pacte de la fam

Una de les mesures que adoptaren els fabricants en aquest context de crisi econòmica fou l'aplicació de l'anomenat pacte de la fam en virtut del qual s'acomiadaven els treballadors més reivindicatius i que més s'havien significat en les protestes obreres, i se'ls negava la possibilitat de tornar a treballar a les seves fàbriques. Els terribles efectes d'aquesta estratègia sobre la població, en un moment en què la seva subsistència depenia plenament del treball a les fàbriques, es veuen clarament a la carta que prop d'una cinquantena d'obrers, acomiadats de les fàbriques de Manlleu, van dirigir a l'alcalde de la població el mes de febrer de l'any 1901.

“Privados los recurrentes del producto del jornal que venían ganando en las fábricas de donde fueron despedidos y careciendo todos de otros medios y recursos con que poder atender a su subsistencia y a las de sus familias, dejan a la fina consideración y buenos sentimientos de esas autoridades, la situación aflitiva, necesitada y

hasta desconsoladora en que se encuentran por falta de la alimentación más indispensable, y en su consecuencia se ven los propios recurrentes en la precisa obligación y absoluta necesidad de acudir ante esta corporación municipal de su digna presidencia suplicando su protección a cuyo fin esperan que por cuantos medios estén a su alcance se dignarán a acordar y poner en práctica las necesarias gestiones a fin de que cese el deplorable estado en que se encuentran los recurrentes y sus familias, volviendo a la mayor brevedad posible cada uno a sus respectivos trabajos.

No somos criminales, no hemos delinuido ante ninguna ley, muy al contrario todos nuestros actos han sido siempre ajustados a las leyes del Estado y de la más noble humanidad.

De esa corporación municipal y de su muy digno señor presidente esperamos el apoyo moral y material que el caso requiere convencidos de que sabrán imponerse por la razón y la justicia, haciendo que cese de una vez el presente estado de cosas, por el que ha de renacer la tranquilidad en nuestros hogares restableciendo la calma en nuestro espíritu evitando así muchas lágrimas muchas miserias y tal vez manifestaciones que solo el hambre y la miseria explicar pueden.

*Es gracia que con la mayor urgencia esperan merecer de la magnanimidad y recto juicio de ese magnífico ayuntamiento. Febrero 1901”.*²¹⁴

La situació, lluny de solucionar-se, es complicaria fins a desencadenar els terribles fets de març de l'any 1901.

Postal de la fàbrica de P. i J. Comas.
Autor: C.O.T. Fons Cal Pastor.

A principis del mes de març de 1901 els obrers de Roda impulsaren una nova aturada com a reacció a la iniciativa patronal, a la qual els amos van respondre amb un nou locaut. Ben aviat, el 3 de març, es van sumar a la vaga els obrers de Vic, Sant Hipòlit de Voltregà, les Masies de Roda i Sant Quirze, que van organitzar-se per ajudar materialment els companys afectats pel tancament i van recollir signatures per tal que se'ls readmetés. Els obrers de Manlleu també es van afegir a la vaga a partir de l'11 de març. La reacció dels empresaris fou un locaut que s'estengué a totes les fàbriques de la comarca, des de Roda a Camprodon, pel Ter, i de Ripoll a Ribes, pel Freser. La situació va afectar 15.000 treballadors i va portar el tancament de 69 fàbriques.²¹⁵

Aquesta difícil situació acabaria per desencadenar forts disturbis a tota la conca mitjana del Ter, especialment a Manlleu on van assaltar i cremar les cases de diferents empresaris.²¹⁶ A Ripoll i a Torelló van morir-hi dos obrers.

Els incidents van començar el dia 9 de març al vespre, quan uns treballadors van apedregar la casa del propietari (i alcalde) Casacuberta.

L'endemà, van haver de suspendre l'ofici perquè els assistents a la missa van ser escridassats. Al vespre va pujar el to de crispació, i uns obrers van anar al Casino de Can Regàs, on es reunien els fabricants, a escridassar-los i a fer algunes destrosses, amb trets inclosos. El secretari de l'Ajuntament va saltar per una finestra i el van ferir. Tot seguit van assaltar i cremar dues tartanes de la casa de l'alcalde, i van incendiar la casa de Jacint Rifà:

"Finalmente, en otra casa, en que habita el Sr. Comas, fabricante también, los alborotadores, después de apedrear balcones y ventanas, hicieron un auto de fe con los muebles, incluso (con) un piano que antes destrozaron por completo".²¹⁷

Quan els bombers van intentar apagar el foc, grups d'obers ho van impedir. A Manlleu no hi havia ni Guàrdia Civil ni Mossos d'Esquadra, i les tropes no van sortir cap a Manlleu fins el dilluns 11. Molts fabricants de Manlleu i dels pobles del voltant van fugir, i molts acabaren establint-se a Barcelona (Sanglas, Moret, Dolcet, Casacuberta, Cavalleria...).

La magnitud de la revolta és tal que, fins i tot, se'n fan ressò mitjans internacionals. Per exemple, el diari *Santa Fe. New Mexican* dels Estats Units recull en un breu l'alçament dels obrers a Manlleu -*Riots in Spain*-remarcant que s'han cremat dues fàbriques, que hi ha molts ferits -entre els quals l'alcalde- i que com a conseqüència dels aldarulls, moren dues persones.²¹⁸ Unes informacions que, no cal dir, van arribar a una mica distorsionades a l'altra banda de l'Atlàntic.

Segell de l'enquesta de Can Llanas de 1904.

Després de dues setmanes d'incidents, es va pactar un acord el 25 de març de 1901 clarament favorable als propietaris, encara que pal·liava les mesures repressives que havien portat a terme els amos a partir de la vaga del 1900. D'acord amb l'acord les fàbriques reobririen amb els mateixos treballadors que hi havia abans de començar el conflicte, s'aixecava la prohibició d'admetre als repressaliats per la vaga del 1900 i es reconeixia el dret dels empresaris a contractar per a les contínues tant homes com dones.²¹⁹ En darrer lloc, els amos cedien i acceptaven la creació de jurats mixtos, formats per obrers i empresaris, en les qüestions de desacords laborals (punt al qual fins aleshores s'havien oposat frontalment) i es validava la creació de germandats de socors mutu (*montepíos*) per finançar les pensions per als obrers vells a partir dels diners tant dels obrers com dels amos.²²⁰

Tot i que en un primer moment s'obtingué un compromís després dels primers intents de la patronal de reestructurar les condicions de treball, un cop les tropes es van retirar i es va aixecar l'estat de guerra, la repressió va ser selectiva i les condicions laborals es van endurir: jornades més llargues, sense augment de sou, i molts empresaris no van complir els acords. L'ofensiva patronal havia sigut unitària i duríssima, i els empresaris van consolidar una estreta col·laboració amb les autoritats municipals.²²¹

La situació de crisi, però, estava lluny de solucionar-se. En un qüestionari sobre la fàbrica contestat el mes de juliol del 1904, quan Can Llanas encara operava amb el nom de **Francisco Comas y sobrinos**, es donen interessants detalls sobre el funcionament de l'empresa, però també sobre les dificultats generades per la pèrdua del mercat exterior.

D'acord amb el document, en aquell moment a Can Llanas treballaven cotó en branca procedent d'Amèrica i Àsia que es transformava mecànicament gràcies a la força hidràulica, tot i que comptaven amb un motor de vapor auxiliar per quan no era suficient. En condicions normals afirmaven treballar aproximadament uns 466.000 quilos de cotó i produir aproximadament 420.000 quilos de cotó filat i torçat. Pel que fa al cotó que els sobrava el revenien per fer filatures de números més gruixuts i d'inferior qualitat. A les respostes també es deixa clar que el preu de la matèria primera varia en funció del tipus de cotó i de les oscil·lacions del mercat, però que en el moment de respondre es mou entre les 100 i les 130 pessetes per cada 50 quilos. Pel que fa al preu de l'energia hidràulica, a Manlleu es calcula de 100 a 150 pessetes anuals per cavall. Resulta especialment interessant la constatació que es fa en el qüestionari que la producció és molt superior a la demanda, fet que origina la crisi que, en aquell moment, viu la indústria tèxtil a causa de la important davallada de l'exportació. La fàbrica té 170 operaris, formats a Manlleu mateix ("*recibiendo instrucción industrial en la misma localidad*") i són tots espanyols. Finalment, en resposta a les possibles solucions que podrien adoptar-se per millorar la situació de l'empresa s'apunta a l'obertura de nous mercats per a l'exportació i que l'estat doni facilitats perquè es puguin vendre a l'estranger tota mena de gèneres.²²²

P. Y J. COMAS

El 24 de desembre de 1904 els germans Pere i Jaume Comas i Estrany, domiciliats al carrer Bailén, número 19 i al carrer del Bruc, número 41 de Barcelona, respectivament, creen una societat mercantil regular col·lectiva que prendrà el nom de **P. y J. Comas**. El domicili social de la nova empresa serà a Barcelona i ambdós germans n'ostentaran la gerència. L'objecte de la companyia seguirà sent la fabricació i el comerç de filats, torçats i teixits de cotó i altres indústries similars, que es portarà a terme a les fàbriques del Dolcet (propietat de Pere Comas) i de Can Llanas (propietat de Jaume Comas), d'acord amb el repartiment de l'herència del difunt Francisco Comas. La durada de la nova societat serà indefinida i tindrà un capital inicial de 50.000 pessetes que aporten els dos socis a parts iguals.²²³

El mateix desembre de 1904 es va registrar la baixa de la contribució industrial a l'Ajuntament de Manlleu de Francisco Comas y sobrinos, amb 7.460 fusos de filar i tòrker, manyeria d'ús propi de força d'1 cavall, 15 KW de producció diària d'enllumenat elèctric d'ús propi i 400 fusos de tòrker.²²⁴ Aquests 7.460 fusos són la suma dels 1.000 fusos de filar i tòrker declarats el 1900 i el 1901, més els 6.460 de l'ampliació de l'any 1902.²²⁵

D'acord amb la matrícula industrial d'aquell any, entre les dues fàbriques sumaven 15.780 fusos de filar i tòrker, molt lluny dels 2.000 fusos que declaraven l'any 1902, poc després de convertir-se en els nous amos de les dues fàbriques.²²⁶ Aquesta quantitat convertia l'empresa P. y J. Comas en la segona més important de la vila pel que feia al número de fusos, just per darrere de la fàbrica dels Germans Rusiñol, que en declaraven 19.336.²²⁷

El 25 de novembre de 1905, la fàbrica de Can Llanas pateix un nou incendi, que apareix recollit al diari *El Diluvio* del 29 del mateix mes. La crònica remarca que el foc va iniciar-se el dissabte a la tarda, justament quan dins la fàbrica no hi havia ningú treballant, i que va destruir una part de l'edifici amb gran violència. La resta de les instal·lacions es van

salvar gràcies a l'esforç dels bombers i a l'ajuda dels veïns. Encara que la notícia no quantifica de forma precisa les pèrdues, diu que són de molta consideració i que els 300 obrers que en aquell moment treballaven a l'empresa es quedaren sense feina.²²⁸

A jutjar per les matrícules industrials, la fàbrica de Can Llanas trigaria a tornar-se a posar en funcionament. Desapareix d'aquesta documentació fins l'any 1908 en què la societat P. y J. Comas torna a declarar dues indústries: una, amb 5.860 fusos, probablement el Dolcet, i una altra amb 2.000, Can Llanas.

El 2 de gener de l'any 1909, però, mor Jaume Comas i Estrany, prematurament, a l'edat de 38 anys i, tot i que en el seu testament el més petit dels dos germans instituïa com a hereus dels seus béns a parts iguals la seva dona Dolores Vallès González i els seus dos fills, Martí i Lluís Comas i Vallès,²²⁹ sembla que aquest decés va marcar una nova etapa de decadència a l'empresa familiar que comptava, en aquell moment, amb 209 treballadors al Dolcet i 155 a Can Llanas.²³⁰

Les dues fàbriques de Manlleu propietat de la societat es lloguen, a l'entorn del 1910, a l'empresa Bonaventura Comas e hijos de Isidro, de Granollers,²³¹ una primera mesura que indica l'inici de la davallada definitiva de la Societat P. y J. Comas.

El mes de febrer de l'any 1911 l'empresa va sol·licitar la suspensió de pagaments, atesa la seva incapacitat per pagar tots els deutes que tenia amb els creditors. En principi l'empresa disposava de suficients actius, però no de prou liquiditat. Segons el balanç que van presentar els responsables per fer front a aquesta situació, la societat disposava d'un actiu de 1.722.153,54 pessetes, contra un passiu de 1.017.733,19 pessetes, quantitats que deixaven un sobrant a favor de l'empresa de 704.420,35 pessetes. La proposta dels socis consistia a pagar als creditors, en metàl·lic, l'import total dels crèdits en un termini màxim

de 3 anys, o fins i tot abans, si aconseguïen vendre les fàbriques i la maquinària que tenien a Manlleu -el Dolcet i Can Llanas.²³²

Aquest intent de salvar la societat, però, no va reeixir i pocs mesos després, el 3 d'abril de 1911, la Societat P. y J. Comas, que en aquell moment tenia com a socis col·lectius Pere Comas i Estrany i els hereus de Jaume Comas i Estrany (la seva dona Dolors Vallès i González i els seus fills Martí, Lluís, Xavier, Jaume, Antoni, Maria i Dolors Comas i Valles) va ser declarada en estat legal de fallida pel jutjat de primera instància de la Llotja.²³³

S'iniciava un llarg procés judicial durant el qual les dues fàbriques de Manlleu van seguir llogades a la societat Bonaventura e hijos de Isidro Comas. D'aquests primers anys de la dècada de 1910 es conserven, precisament, un parell de reglaments que regien el funcionament del Dolcet i de Can Llanas.

Segons aquestes normatives, que pacten l'any 1912 i el 1913 els amos de la fàbrica amb diferents representants dels treballadors, la fàbrica estava regida per un director i diferents encarregats supeditats a les ordres del primer. No s'admetia cap treballador a la fàbrica que no tingués l'edat que assenyalava la llei. De manera que tot obrer menor de 23 anys havia de presentar una llibreta d'admissió a la feina, degudament inscrita. Les hores i condicions de treball eren les inscrites en el reglament de la Llei de reformes socials. L'obrer tenia l'obligació de tenir cura de la màquina que se li encarregués i no podia tocar per res les dels altres treballadors. Quedava prohibit netejar cap màquina ni treure caixes o altres aparells *salva accidents* mentre estiguessin en funcionament. Quedava totalment prohibit fumar en els llocs en què hi hagués perill de foc. També es castigaven els atacs a la religió catòlica, la moral i les blasfèmies, així com les faltes de respecte entre obrers i encarregats que comportarien l'acomiadament immediat de qui les hagués comès. Així mateix es feia fora a tot obrer que, conscientment, hagués perjudicat els interessos de la casa. L'empresa exigia que tots els

treballadors fessin bé la seva feina i en fessin tanta com humanament poguessin i, en cas d'haver-los d'avisar més de tres vegades, pertocava als encarregats prendre les mesures correctives que consideressin. Si es donava algun cas que no estigués recollit en els esmentats estatuts, s'establia que l'hauria de resoldre el director segons la seva consciència, sense que l'obrer tingués dret a cap mena de reclamació.²³⁴

Mentre els responsables de Bonaventura e hijos de Isidro Comas intentaven aplicar aquestes normatives, l'execució contra el patrimoni de P. y J. Comas seguia el seu curs. Així, el febrer de 1913 apareix publicat a la *Gazeta Montanyesa* que, segons alguns rumors, les dues fàbriques de Can Llanas i el Dolcet s'haurien venut finalment en subhasta pública i tornarien a treballar.²³⁵ El corresponsal sembla desconèixer que en aquell moment tots dos centres fabrils estaven en funcionament, però, en canvi, ens aporta informació sobre un possible primer intent de vendre les dues fàbriques manlleuenques per saldar els deutes dels seus propietaris. Podria tractar-se, sens dubte, d'una brama infundada, però ja assenyalaria el camí que, tard o d'hora, s'hauria d'emprendre per posar punt i final a la difícil situació de l'empresa dels germans Comas.

Així el 9 de setembre de l'any 1917, un cop mort també Pere Comas i Estrany, apareix publicada la subhasta pública de les dues fàbriques de Manlleu, en compliment de l'ordre emesa pel jutge responsable del cas.²³⁶

Aquest anunci publicat a la *Gaceta de Madrid* ofereix una completa i minuciosa descripció de les dues fàbriques, que es venen com a dos lots separats, amb les instal·lacions i la maquinària, alhora que permet veure l'estat en què es trobaven en aquell moment.

El primer lot, valorat en 599.474 pessetes, correspon a la fàbrica del Dolcet. Inclou tot l'edifici fabril amb la casa del majordom -amb baixos i dos pisos-, les quadres de preparació, filatura, l'habitable de

les comportes, la manyeria, la fusteria, la xemeneia de vapor, els patis i annexes, la resclosa, els canals i totes les obres hidràuliques que, tal com s'especifica, es troben en molt bones condicions. Comprèn també dos grups de cases de baixos i primer pis utilitzades com a habitatge i un cobert que dona a la carretera, així com una casa de pagès petita, de baixos i primer pis, amb cobert, que s'utilitza per a tasques agrícoles. Entre moltes altres dades, s'especifica que la fàbrica disposa de dues turbines que tenen, habitualment, uns 100 cavalls de potència i es fa una àmplia relació de la maquinària i els diferents elements que hi ha en el conjunt fabril (motors, màquines, instal·lació elèctrica, eines dels diferents tallers...).²³⁷

És en el segon lot, però, on hi ha la descripció exhaustiva de l'estat en què es troba la fàbrica de Can Llanas l'any 1917. El primer aspecte que cal destacar, en aquest cas, és que el preu de sortida, ja que d'acord amb el criteri dels pèrits, és notablement més baix: 450.007 pessetes (gairebé un 25% inferior). La principal raó d'aquesta diferència és la mida de les fàbriques, però també, l'estat de conservació ja que mentre en el cas del Dolcet es remarcava l'òptima conservació de les infraestructures i el seu bon funcionament, en el cas de Llanas, en canvi, hi ha diferents esments al mal estat en què es troba.

Segons es descriu a la subhasta, la fàbrica consta d'una casa molí fariner (coneguda vulgarment com *de la Cavalleria*) juntament amb l'edifici fàbrica que hi està unit i que forma una sola finca de 1.222 metres i 45 cm. La construcció inclou totes les infraestructures necessàries per conduir l'aigua del riu i aprofitar-la (resclosa, canal...) i les terres del costat de la fàbrica que ocupen unes quatre quarteres. Resulta especialment interessant el matís que explica que hi ha dos grups principals, separats pel camí que travessa la finca, conseqüència de l'ampliació que havien portat a terme Francisco Comas i Domingo Salvans l'any 1883. A la part de baix del camí que parteix la propietat hi hauria: *"edificios de bajos y dos pisos, bajos y primer piso, cobertizos, muros y patios cercados y anexos*

varios destinados y usados para la industria y depósitos y parte de habitaciones", dels quals s'aclareix que es troben amb molt mal estat de conservació amb *"varios detalles ruinosos"*.²³⁸ A la part alta del camí hi ha un altre grup d'edificis amb coberts, el principal dels quals és més nou i, tot i ser de construcció senzilla, es fa servir per a la filatura. Les màquines es mouen a través d'una corretja que travessa el camí, fruit també de la reforma del 1883 de Comas i Salvans. Aquesta nau té una superfície aproximada de 1.555 m i és, segons la descripció publicada a *La Gaceta de Madrid*, l'únic espai mitjanament apte per desenvolupar-hi activitats industrials encara que també té degoters a la teulada. La resta de coberts que hi ha al costat són més antics, tenen poca alçada i són defectuosos.

Al costat de les construccions de la part inferior del camí hi ha les comportes, la sala de turbines, el canal de conducció d'aigües, la resclosa i altres obres hidràuliques. De la resclosa es destaca que està feta amb fustes unides i reforçades amb tornapunts, que és una construcció defectuosa, mal conservada i que té in comptables filtracions que fan que es deixi d'aprofitar una gran quantitat d'aigua.

Una altra dada interessant és que segons el document Can Llanas pot disposar d'un cabal de 4.500 litres per segon i té un salt útil de 1,90 metres. Aquestes dades haurien de permetre aconseguir una força igual o similar a la que té el salt del Dolcet que, segons es publica, té unes característiques molt semblants, però les nombroses deficiències que presenten les infraestructures de la fàbrica ho impossibiliten.²³⁹

Pel que fa a l'inventari de màquines, mobles i altres utilitats que hi ha a la fàbrica, són molts menys que els que es descriuen al Dolcet, una fàbrica més gran, són més vells i, en molts casos, estan en desús. Les dues fàbriques tenen taller de manyeria i fusteria, però en el cas del Dolcet la instal·lació és molt més completa i completa, també, amb una foneria. Totes dues instal·lacions fabrils es dediquen

Sala de les turbines velles.
Fons Cal Pastor.

a la filatura i compten amb una instal·lació elèctrica de làmpades d'incandescència, tot i que n'hi ha moltes més al Dolcet que a Can Llanas (250 versus 120).

A l'anunci de la subhasta es fa constar que els possibles nous propietaris hauran de respectar els contractes de lloguer vigents a totes dues fàbriques, que s'acaben el 30 de setembre, en el cas del Dolcet, i el 31 de desembre, en el cas de Can Llanas, del mateix 1917. Així doncs, malgrat les deficiències i l'estat semi ruïnós d'algunes de les instal·lacions Can Llanas encara es feia servir.

La venda es va fer simultàniament al jutjat de la Llotja de Barcelona i al de Vic el dia 11 d'octubre de 1917.²⁴⁰ La millor conservació de les instal·lacions segurament va fer que la fàbrica del Dolcet fos adquirida per Llobet i Guri, mentre que la venda de la fàbrica del molí de la Cavalleria quedà deserta.

Una nova instància de la sindicatura de l'11 de febrer de 1918 va ordenar tornar-la a treure a subhasta pública amb una notable rebaixa sobre el preu. De fet, el 1917 s'havia taxat en 450.007 pessetes i el 1918 se li aplica una rebaixa d'un 25%, cosa que voldria dir que el preu de venda serien 337.505 pessetes i 25 cèntims. Tot i això, en la primera publicació que es fa d'aquesta segona subhasta pública hi ha un error pel que fa al valor de sortida, ja rebaixat, que s'estableix erròniament en 262.505 pessetes i 25 cèntims.²⁴¹ Per aquesta raó, pocs dies més tard, es fa un nou anunci amb les dades correctes.²⁴²

La venda, que es fixava per al 8 d'abril d'aquell any, es va anunciar enganxant cartells en llocs públics de Barcelona, Vic i Manlleu i publicant anuncis al *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona* i a la *Gaceta de Madrid*.

Finalment no es va fer el 8 d'abril, sinó el 26 de juny, tal com s'anuncià el 7 de maig i es publicà al *Boletín provincial* del dia 16, i a la *Gaceta de Madrid* el 17 del mateix mes.

Es van presentar diferents postors a la subhasta que, com en l'altra ocasió, es feu de forma simultània a Barcelona i a Vic. Al jutjat de la Llotja el millor postor fou Francisco Janer Solervicens que oferí 230.003 pessetes i 50 cèntims, tot i que acabà cedint la rematada al comerciant de Barcelona Valentí Iglesias Arau, pel mateix preu. A Vic hi va haver un únic postor, Esteve Costa i Roca, que va oferir menys diners, 225.100 pessetes.

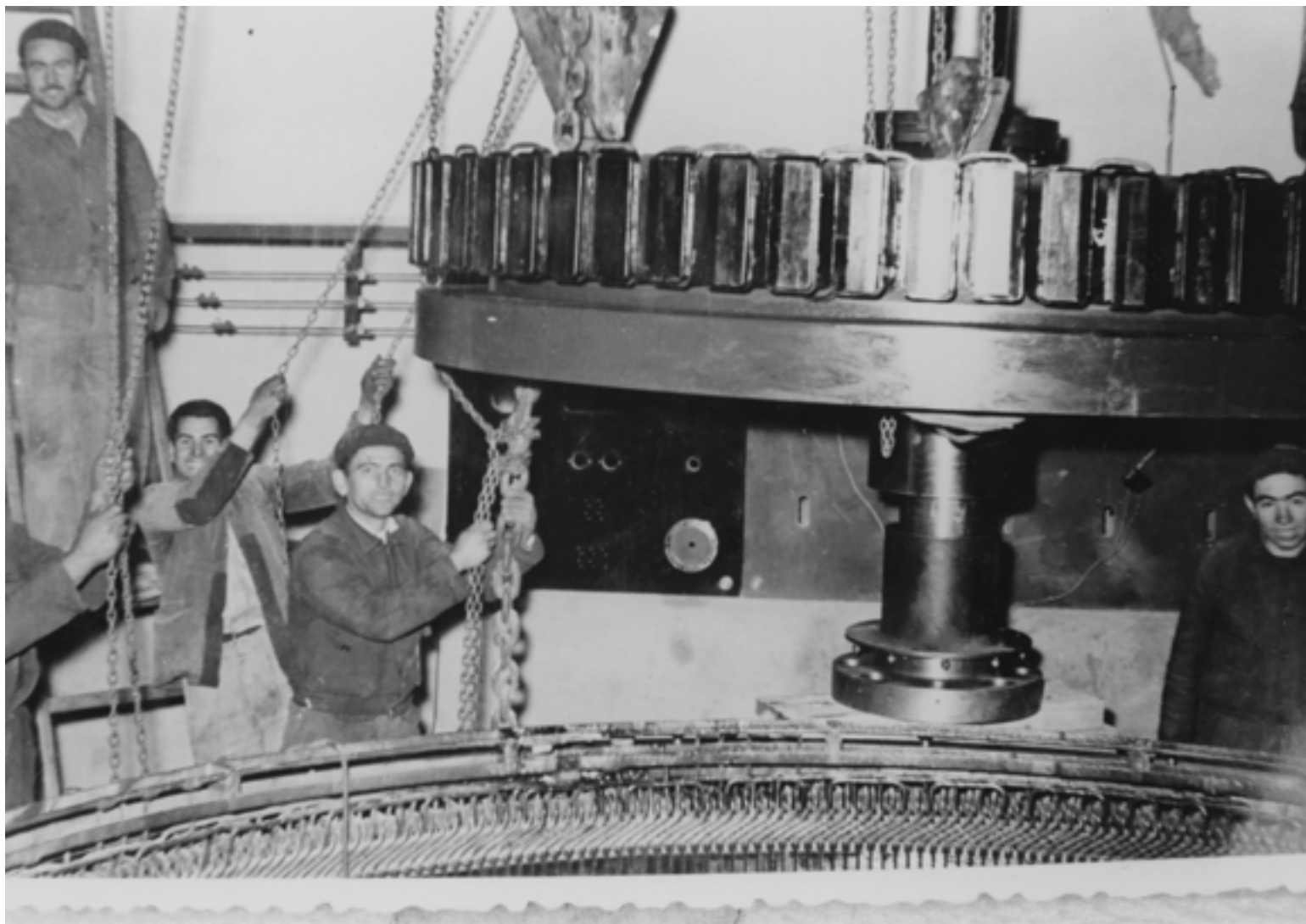
La transacció definitiva té lloc a Barcelona el 29 de juliol del 1918. Hi compareixen els síndics encarregats de gestionar la fallida de P. y J. Comas, Lluís Martí-Codolar i Pascual, Josep Faure i Bufalà i Claudi Biern i Clota que signen la venda a favor de Valentí Iglesias Arau per 137.335 pessetes i 50 cèntims la finca, i per 92.668 pessetes la maquinària i altres efectes i mobles. Es fa en dos instruments separats per mantenir la diferenciació que s'havia fet a l'hora de valorar la fàbrica ja en el moment de la primera venda pública (immoble per una banda i maquinària i altres per l'altra).

L'edifici de la fàbrica, un espai en contínua evolució

Des de la construcció de la primera edificació a mitjan segle XIX fins a la consolidació de les instal·lacions a l'actualitat, Can Llanas ha estat objecte de diverses ampliacions i reestructuracions. Fins ara, la imatge més antiga que existeix de la primera fàbrica és un dibuix de 1883, i la primera fotografia que se'n conserva, i que també podria correspondre a aquest període, no està datada.²⁴³ La fàbrica que es mostra és un edifici rectangular, alt i allargat, de planta baixa i tres pisos iguals. Aquest tipus de construcció feta seguint el model anglès, anomenat també manchesterià, és molt funcional i s'adequa a les necessitats tecnològiques de l'interior de la fàbrica: permet que hi hagi les connexions verticals i horitzontals per comunicar el moviment, mitjançant els embarrats, a qualsevol punt de l'edifici.²⁴⁴ Cap dels documents consultats conté una descripció detallada de la fàbrica del segle XIX, només en el document de compra de la fàbrica per part de Comas i Salvans, l'any 1880, s'esmenten tres sales diferenciades a l'edifici, que podrien correspondre's amb cadascuna de les plantes que apareixen al citat dibuix. Serà precisament amb aquests nous propietaris que s'incorporarà una part de terreny més enllà del camí ral, que passa pel mig de les instal·lacions. La xemeneia hi és ben present, així com un mur que delimita les instal·lacions. Entre les altres edificacions hi hauria el molí (encara és molí fariner), i la primera fotografia ja mostra uns magatzems, quatre nau baixes amb teulada

i una característica finestra rodones. Des de 1905 hi havia una part d'habitatge per allotjar el director i altres responsables, com a la majoria de fàbriques en aquell moment.

Durant els primers anys del segle XX la fàbrica de Can Llanas entra en un període de decadència que es revertirà, a partir del 1918 amb l'adquisició del conjunt fabril per part d'un nou propietari: Valentí Iglesias. Aquest industrial destinarà molts esforços a rehabilitar i adaptar l'edifici a les necessitats de la producció. Hi instal·larà la connexió elèctrica i farà notables reformes tant a la resclosa com al conjunt dels edificis. Aquesta dinàmica continuarà amb la Hilandera S.A. a partir de la dècada de 1930. Tant abans com després de la Guerra Civil es projectaran noves naus i dependències que transformaran l'aspecte de Can Llanas. L'edifici central es substituirà per edificis més baixos, naus més simples però aptes per acollir maquinària de grans dimensions i per distribuir els diferents processos en naus que s'adaptin a les necessitats de cadascuna d'aquestes fases de fabricació. Es busca, en definitiva, la racionalització productiva i el control dels treballadors. L'altre gran canvi que alterarà l'aspecte de la fàbrica serà el desviament del camí de Roda, per fora del recinte fabril, que propiciarà la construcció del mur perimetral que protegeix, encara avui, la fàbrica.

Instal·lació de la turbina.
Fons Cal Pastor.

LA SEGONA VIDA DE LA FÀBRICA DE CAN LLANAS

VALENTÍ IGLESIAS ARAU UN EMPRESARI MODERN

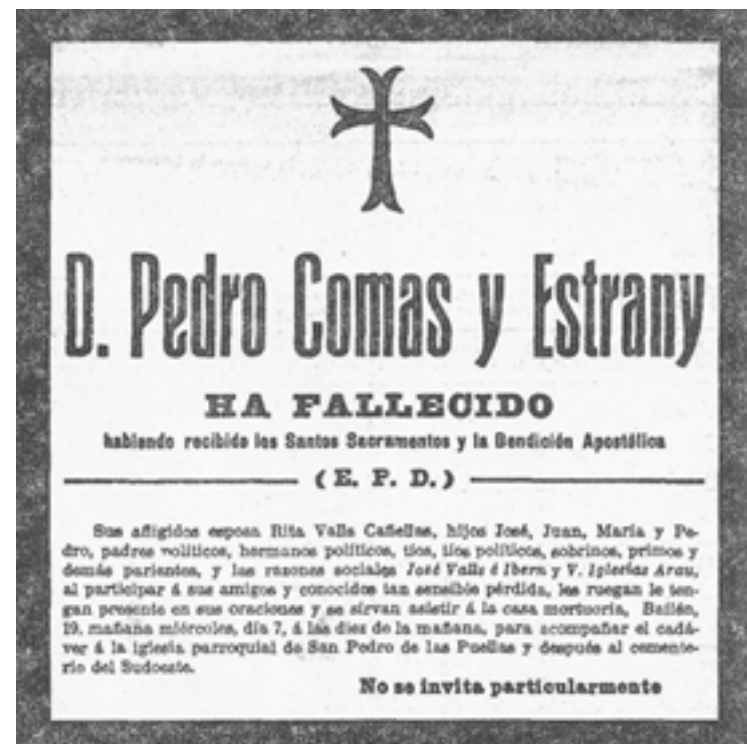
La fàbrica de Can Llanas acabaria en mans de l'industrial Valentí Iglesias Arau, de qui ja es té notícia com a propietari de la fàbrica el 1918, encara que no apareix a les matrícules industrials de Manlleu fins l'any següent, el 1919.²⁴⁵

Aquest empresari barceloní ja havia tingut una societat mercantil dedicada a la fabricació de filats i teixits amb el seu germà Martí Iglesias Arau i amb Josep Badia Macià, que va ser constituïda a Barcelona l'any 1897 davant del notari Melchor Canal amb el nom de Martín Iglesias y Cía.²⁴⁶ És fàcil pensar que, a més, ja tenia alguna relació de negocis amb la fàbrica manlleuena perquè el nom de la seva empresa, V. Iglesias Arau, apareix a l'esquela publicada a *La Vanguardia* amb motiu de la mort de Pere Comas i Estrany, l'altre soci de P. y J. Comas, el 6 de juliol de 1915.

Els primers mesos de funcionament de la fàbrica de Valentí Iglesias van estar marcats per la inestabilitat i les males relacions amb els treballadors, que venien heretades dels anteriors gestors de la fàbrica. L'acomiadament d'alguns obrers com a represàlia va acabar provocant la vaga de tots els operaris. La situació es va allargar fins que el propietari va cedir i va acabar tornant a admetre els acomiadats.²⁴⁷

L'any següent, el 1919, la situació es complica encara més arran de l'esclat el 5 de febrer d'aquell any a Barcelona de *la vaga de la Canadenca*, un conflicte que s'inicia a la fàbrica *Barcelona Traction, Light and Power Company*, d'origen canadenc, però que ben aviat s'estendrà i radicalitzarà fins al punt de provocar la declaració per part del govern central de l'estat de guerra a Barcelona. Finalment, va arribar l'acord després de 44 dies de vaga general, que van posar contra les cordes el govern i la patronal i van parilitzar una bona part de l'economia del país. Fruit d'aquesta entesa va arribar l'aprovació d'una antiga reivindicació obrera: la jornada de 8 hores.

El 3 d'abril de 1919 el cap del govern, Álvaro de Figueroa y Torres, primer comte de Romanones, publicà el decret de la jornada de vuit hores. Aquesta aprovació suposà la dimissió del governador civil de

Esquela de Pere Comas Estrany, publicada a *La Vanguardia* del 6 de juliol de 1915, en la qual apareix la raó social V. Iglesias Arau.

Barcelona, del cap de policia Duval i del mateix comte de Romanones, fet que va provocar la caiguda del govern.

Malgrat l'aprovació del decret, la situació estava lluny de calmar-se. La patronal actuà amb contundència, va imposar el tancament de les fàbriques com a mesura de pressió en contra de la jornada de vuit hores i les reivindicacions obreres, i el conflicte entre les dues parts va persistir.

A Manlleu també es van deixar sentir els efectes d'aquesta greu situació de crisi. El març d'aquell any diverses fàbriques de la població van deixar de treballar, coincidint amb l'aturada a Barcelona i, a l'abril, un cop finalitzada la vaga, la vila seguia totalment aturada, malgrat que la normalitat ja s'havia restablert a d'altres llocs com Mataró, Vic, Vilanova o Igualada.²⁴⁸ En els mesos posteriors la situació seguia sense resoldre's.

Límit de l'aigua del 7 d'octubre de 1919 marcat a la sala de turbines velles de Can Llanas.

L'agost d'aquell any la pressió dels fabricants es feia evident a tota la conca mitjana del Ter on *"en algunas fábricas se trabaja ocho horas; pero en otras la actitud intransigente de los patronos hacer tener complicaciones"*. L'estira-i-arronsa entre les dues parts comportava que a Manlleu només treballassin dues fàbriques amb 230 obrers, a Roda l'aturada fos gairebé general, a Sant Hipòlit de Voltregà només funcionés una fàbrica i a Vic, on els obrers havien ajornat uns dies la seva vaga per petició del tinent coronel de la Guàrdia Civil, es va acabar declarant el locaut pràcticament general. Només es treballava en algunes fàbriques de tint i blanqueig on la jornada era de vuit hores. A Torelló s'havia acceptat la jornada de vuit hores mentre a Sant Quirze, Montesquiu i Ripoll es van paraitzar totes les fàbriques.²⁴⁹

Les tensions van perdurar durant les setmanes següents, de fet el 7 d'octubre d'aquell any el diari *La Correspondencia de España*, publicat a Madrid, es feia ressò de la petició presentada pels fabricants de les conques del Ter i del Freser davant del Instituto de Reformas Sociales en què demanaven que la jornada de 8 hores no s'apliqués a les seves indústries.²⁵⁰

A les tensions laborals s'hi suma un important desastre natural: les inundacions que afectaren la conca del Ter del 6 al 10 d'octubre de 1919.²⁵¹ En el cas de Manlleu va patir un gran xàfec la nit del 6 al 7 d'octubre que va deixar la vila sense llum. Segons publicà la premsa, es va desbordar el torrent de la Borina i es van inundar diferents carrers de la població. Moltes cases es van esfondrar i hi va haver importants danys materials però, per sort, no es va haver de lamentar cap baixa personal. Totes les fàbriques van quedar negades i van patir greus destrosses i alguna crònica eleva l'alçada de l'aigua a vuit metres per damunt del seu nivell habitual.²⁵² En el cas de la fàbrica de Can Llanas, on s'ha conservat una marca que recorda aquest succés, l'aigua va arribar a un nivell de 2,5 m. En aquell moment a la fàbrica de Valentín Iglesias hi treballaven 100 persones, 59 homes i 41 dones.²⁵³

L'aiguat de 1919

Després d'una temporada de fortes pluges, el 7 d'octubre de 1919 la crescuda dels rius osonencs va provocar molts danys econòmics, però cap pèrdua humana. Els rius es van desbordar, i la força de l'aigua s'emportà animals, construccions, collites i les fàbriques van quedar molt afectades. El Gurri va causar moltes destrosses a Vic, i el Ges i el Ter, a Torelló. També es va trencar algun pont de sant Quirze, que va impedir l'arribada dels trens de muntanya, i el correu de Barcelona va quedar aturat entre Centelles i Balenyà.²⁵⁴ Les pluges no es van aturar i, encara el 28 d'octubre, la premsa relatava les "malvestats en moltes regions ocasionades per lo regim plujós que ha dominat tota una quinzenada" i predeia que "en temps de fortes llevantades com les que suara hem vist, y ádhuc no essent de tanta magnitud los temporals, faltades de bosch i aixaragallades les vessants, s'hi repetiran en los conreus i en les edificacions de les vores de riu les inundacions arrasadors": era manifesta la "mudança de les condicions climàtiques".²⁵⁵

La resclosa de can Llanas, que era de fusta, va quedar totalment destruïda i es va haver de refer. A la paret de la sala de turbines es va marcar amb color vermell una línia i la inscripció, també de color vermell, "7-10-1919" que recorda fins on va arribar l'aigua: va arribar a cobrir les dues turbines.

A finals de l'any 1919, Iglesias impulsarà una important innovació a la fàbrica de Can Llanas, l'electrificació de la força motriu que permetria reduir la dependència de l'energia hidràulica i de l'enllumenat de la fàbrica.

La petició de l'empresari barceloní d'aconseguir transportar electricitat a la fàbrica es fa a través de la Sociedad Española Hidráulica del Freser, una empresa creada a Bilbao l'any 1901 i dedicada a la producció i comercialització d'energia elèctrica. El projecte era construir una derivació de la línia elèctrica que anava de Manlleu a Roda, que permetés conduir una força de 3.000 W a la fàbrica de Can Llanas.

El 13 de març de l'any 1920 la instal·lació ja estava enllestida i supera una primera inspecció tècnica. L'aval definitiu dels enginyers especialitzats, però, per tal que s'aprovi i se n'autoritzi l'ús per part del Govern Civil, no arribarà fins al 7 d'agost del 1921. Aquell dia es reuneixen Francisco Gassol, enginyer de camins delegat per la prefectura d'obres públiques a les instal·lacions de la conca del Ter, i Marcelino Vivó i Graells, cap tècnic de l'explotació de línies i centrals elèctriques a Vic, de la Sociedad Española Hidráulica del Freser, i es porta a terme el reconeixement de la línia per tal d'aprovar-la definitivament.

El document inclou una detallada descripció de la instal·lació efectuada a la fàbrica Iglesias: el corrent arriba per una línia aèria de 3.000 W de tensió que deriva de la línia general que porta l'electricitat de Manlleu a Roda de Ter. La línia té una llargada aproximada de 500 metres i té, al seu torn, una petita derivació que porta llum al mas d'El Vicenç (Les Masies de Roda). La línia de la fàbrica està formada per tres conductors de coure electrolític de quatre mil·límetres de diàmetre, sobre aïlladors de porcellana. Els posts eren fets de fusta del país i estaven encastats directament a terra. El fil inferior d'aquesta conducció elèctrica quedava a uns sis metres d'alçada sobre el terra.

Pel que fa a l'estació de transformació construïda a la mateixa fàbrica en una habitació exterior, independent i tancada, hi havia un transformador trifàsic en bany d'oli de 100 KVA (quilovoltampere) de 3000/220 V, i 50 períodes amb fil neutre amb la baixa tensió. A part, hi havia instal·lats els aparells de maniobra i protecció necessaris per assegurar un bon servei (dobles desconnectadors a l'entrada de la línia, bobines de self, parallamps d'antena amb resistències líquides, fusibles d'alta tensió i quadre de maniobra de baixa tensió amb dos aparells comptadors). La línia de baixa tensió que neix té dues sortides: una que alimenta un motor de 80 HP, i l'altra per a l'enllumenat de la fàbrica. Segons els enginyers, tot estava en bones condicions per evitar comprometre la seguretat del personal de la fàbrica i dels encarregats de vigilar-ho i fer-ho anar. Superat aquest tràmit, el Govern Civil autoritza l'obra el 25 d'octubre del mateix 1921.²⁵⁶

Poc temps més tard, el mes de gener del 1922, Valentí Iglesias demana un augment de potència de 500 a 3.000 volts, a la Sociedad Española Hidráulica del Freser que inicia l'expedient, tant per a l'aprovació del nou servei com de les obres de modificació de la instal·lació, per garantir el nou voltatge sol·licitat per a la fàbrica de Can Llanas.

El nou cablejat seguirà el mateix traçat que l'anterior línia i els suports aniran posats en els mateixos punts sobre palometes de ferro

La placa "Cuartel del este", que encara es troba en un extrem del carrer, recorda que era el punt de reunió del sometent en l'època de Primo de Rivera, a la dècada de 1920. Foto: pàgina web de Mimcord.

encastades als murs de les cases -quan la línia passi sobre teulades- o en posts de fusta -quan vagi per camp obert o carrers sense urbanitzar. La línia serà trifilar, els conductors de fil de coure electrolític dur de 96% de conductivitat i d'una resistència a la ruptura de 38 kg per m/m². Es tractarà de corrent alterna trifàsica a 3.000 volts de tensió i amb una freqüència de 50 períodes. A l'estació de transformació de dins de Can Llanas s'hi posaran tots els aparells necessaris de protecció com parallamps i resistències de terra, curtcircuit i bobines de self. Mentre que al costat de la baixa tensió, i abans d'arribar al comptador, la corrent passarà per un quadre on hi haurà instal·lats els aparells mesuradors (amperímetre i voltímetre) de maniobra (interruptor i commutador) i de protecció (curtcircuits...).

L'autorització necessària del Govern Civil per operar amb la nova línia arribarà, en aquesta ocasió, el 14 d'agost de 1922.²⁵⁷

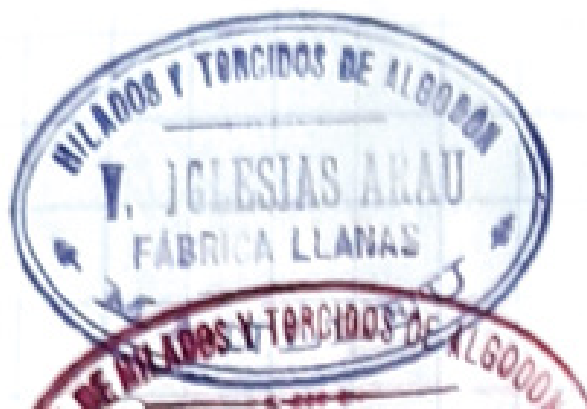
Aquesta no serà l'única reforma que impulsarà Iglesias a la fàbrica de Manlleu. Segons el diari *La Veu de Catalunya* durant l'any 1923 farà nous canvis a les instal·lacions de Can Llanas i a la presa i al canal del riu Ter.²⁵⁸

L'any 1923 la fàbrica tenia 168 treballadors. Era la segona fàbrica en nombre d'obers de tota la vila, al darrere de la firma Puigserinarell

Rovira y Cía., que comptava amb 201 assalariats. A Can Llanas hi havia 69 homes (41,1%) i 99 dones (58,9%). Pràcticament la totalitat dels obrers eren de Manlleu (93,5%), mentre que el 6,5% procedien del poble de Roda, molt proper a la fàbrica. L'edat dels treballadors va des dels 14 anys dels més joves fins als 61 anys de l'obrer més gran, amb una mitjana de 30,32 anys si es tenen en compte homes i dones. Aquesta xifra varia notablement si només es comptabilitzen les obreres (26,54 anys) o els obrers (35,75 anys) per separat. Pel que fa a les tasques desenvolupades per aquests treballadors, tots els llocs de treball de responsabilitat els ocupen homes. Hi ha 1 director, 3 encarregats, 2 ajudants d'encarregat i 1 responsable del despatx. També els oficis que garanteixen el bon estat de les instal·lacions i el bon funcionament de les màquines, els ocupen homes. Hi ha 1 muntador, 2 manyans i un aprenent, 1 fuster, 1 muntador, 6 peons i 1 sereno.

Pel que fa al procés de filatura els homes se centren, sobretot, en el treball a les cardes (4 obrers), als batans (2 obrers) i, a les màquines de filar, una fase del procés que depèn únicament del treball masculí, hi ha 42 filadors i 1 ajudant de filador. Aquesta dada corrobora que a la conca mitjana del Ter la resistència obrera va aconseguir frenar els intents

Segell del Qüestionari industrial de l'any 1920.

Restauració de la resclosa. Fons de la família Suriñach Albareda - Museu del Ter

dels empresaris de substituir els homes filadors professionals per treballadors no especialitzats, sovint dones, aprofitant la introducció de les màquines contínues de filar que resultaven més productives. L'objectiu d'aquesta reforma, que en el cas de la fàbrica de Can Llanas veiem que encara no s'havia dut a terme l'any 1923, era rebaixar les despeses salarials.

Pel que fa al treball femení, la fàbrica Iglesias se centrava en la segona part del procés de la filatura. Trobem 12 manudadores, 54 metxeres, 6 ajudants de metxeres i 27 aspiadores.²⁵⁹

La mort de Valentí Iglesias als 50 anys, el 31 de març de 1924, deixa la propietat de la fàbrica de Can Llanas en mans de la seva dona Mercè Pla i del seu fill, Josep, que impulsarà noves reformes a la fàbrica.²⁶⁰ Aquests treballs provocaren alguns maldecaps als veïns de Manlleu, tal com denuncia la *Gazeta de Vic* del 10 de setembre d'aquell any:

"els qui's dirigeixen a Manlleu pel camí vell es troben (...) al passar per la fàbrica de can Llanas ab un joch de cordes formant embarrat y funcionant al descobert sobre meteix de la testa sense la més elemental defensa preventiva, ni filament salvavides que'ls resguardi de una possible ruptura del cordam. L'espectacle és per si sol de mal efecte y cridem per lo meteix l'atenció del qui pertoquei subsanar tal deficiència d'ordre públich".²⁶¹

A finals d'octubre d'aquell any s'inicià també la construcció d'una nova resclosa de pedra a Can Llanas sota la direcció de l'enginyer Sabatés de Barcelona, al qual acompanya el jove -i segons els diaris de l'època *intel·ligent*- propietari de Can Llanas, Josep "Pepito" Iglesias Pla.²⁶²

Tot i aquests intents de posar al dia les instal·lacions per part de l'hereu de Valentí Iglesias, ben aviat la fàbrica deixà de treballar. Aquesta situació es vivia amb preocupació. La *Gazeta de Vich* publicà els diversos rumors que corrien per la comarca sobre la represa de l'activitat a la fàbrica. El 26 de gener de 1929, quan feia 4 mesos que estava aturada, exposava que no trigarien a tornar a treballar. La mateixa notícia es repetia intermitentment; el 4 d'abril, el 6 de juny, i continuaren l'any següent. El gener de 1930, però, arribaven les primeres notícies esperançadores: després de quinze mesos d'estar tancada s'informava al diari Manlleu que la fàbrica de Can Llanas ben aviat tornaria a engegar definitivament.²⁶³

Així, el 18 de març de 1930 es publicava que ja arribava cotó a la fàbrica, "lo que demostra que dintre de poch se posarà en marxa. Gràcies a Déu". El 6 de maig arribava més cotó i, finalment, el 17 de setembre de 1930 la notícia era que es treballava amb molta activitat. Començava així una nova etapa amb un nou nom, La Hilandería S. A., i un nou propietari, Lluís Jover Vidal.

Can Llanas a la dècada de 1920. Foto:
Xavier Valls

Viure a Can Llanas

La fàbrica de Can Llanas no tenia habitatges per als seus treballadors ni, de fet, els necessitava atesa la proximitat d'aquesta instal·lació fabril amb la vila de Manlleu i, també, amb Roda de Ter i amb Les Masies de Roda. Tot i això en el complex hi residien els moliners i també algun treballador de la fàbrica amb la seva família que s'encarregava de vigilar les instal·lacions.

L'any 1905 al molí hi vivien Francesc Erra Oliver, de 62 anys i originari de Santa Cecília de Voltregà, amb la seva

dona, Petronila Codinach Bras, de la mateixa edat i de Manlleu. En el moment de fer el padró, Erra hi figura com a invàlid. Aquell mateix any la família que vigilava la fàbrica era la de la vídua Mariana Font Targarona, de 66 anys, amb els seus dos fills Joan Güell Font, de 38 anys, i Maria Güell Font, de 27.²⁶⁴

En el padró posterior, que s'elabora el 1911, aquesta família viu encara a la fàbrica, però al molí hi ha Joan Oliva Freixa, de 40 anys, originari de Sant Joan de Fàbregues, amb la seva dona, Teresa Bracons Tarrés, de 35 anys, de Roda, i els seus tres fills -Ramona (10 anys), Joaquim (8) i Hermenegildo (5)- i el seu pare, Josep Oliva Vila, de 70 anys i fill de Sant Martí de Querós.²⁶⁵

El 1920, a la fàbrica hi vivia una família que devia fer les tasques de vigilància de l'establiment i que estava composta per Francisca Montaña Surribas (nascuda el 1853), vídua, i dos dels seus fills solters, Josefa Rojas Montaña (nascuda el 1888) i Sebastian Rojas Montaña (nascut el 1888), que acabaria exercint de director de la fàbrica de Valentí Iglesias. Sebastià es va casar l'any 1927 amb Àngela Camarasa Catalán, de Villena (Alacant), localitat on va tenir lloc l'enllaç. A part de ser el director de la fàbrica, Rojas també va ser professor d'un curs de Teoria de Filatura de Cambra de directors, majordoms i contramestres de l'art tèxtil al Foment. Emili Ramon Bassas era el director d'aquest centre educatiu, i els altres professors eren Bartrolí, de la fàbrica d'Ignasi Font de Torelló, i Padrós, de la fàbrica Baucells a can Puntí, de Manlleu.

Vista del magatzem. Fons Cal Pastor

Edifici de Can Llanas. A la planta baixa hi havia la fusteria, no es veu la manyeria, que era a la mateixa planta. Al primer pis hi vivia el director i, al segon, el manyà i l'escrivent. Al pis superior hi residia el majordom i, posteriorment, el tintorer ocupà el seu lloc; també hi havia un dipòsit d'aigua. Quan a la dècada de 1960 es va construir la torre del director, el tintorer va passar al pis del director, una mostra de la importància d'aquest ofici. Fons Cal Pastor.

Laboratori de Can Llanas,
probablement de 1927. Fons Cal
Pastor.

Despatx de Can Llanas amb un
calendari de l'any 1927. Fons Cal
Pastor.

Maquinària de Can Llanas, al dors s'indica
que són aspes, ovilleros, selles, doblador y
contínuas. Fons Cal Pastor.

Sala amb selfactines. Fons
Cal Pastor.

LA FAMÍLIA JOVER, 60 ANYS FENT FIL A LA HILANDERA S.A.

La fàbrica de Can Llanas va ser la seu de La Hilandera S.A. durant més de 60 anys (1930-1993). Del primers mesos de funcionament d'aquest establiment de la família Jover, s'ha conservat un reglament que es presentà a la Delegació Local del Consell del Treball de Manlleu, el 18 de novembre de 1930.²⁶⁶

Aquestes ordenances van ser signades el 31 d'octubre pel representant del patró i per Jaume Capdevila, Jaume Puig i Lola Castells, en nom dels treballadors. D'acord amb aquest reglament, la jornada laboral s'establia en 52 hores per al torn diürn, de dilluns a dissabte, i de 48 hores per al nocturn els mateixos dies, un horari que es desglossa minuciosament en el mateix acord. S'hi descriuen els horaris del torn diürn i els del nocturn de 52 hores, i l'opció de 50 hores que es fan en dos torns, un de matí i un de tarda vespre.

També s'assenyalava que els obrers havien de parar cada dia la feina mitja hora abans de plegar per netejar les màquines que tenien al seu càrrec, així com els lavabos de la fàbrica. Era important que els treballadors es fessin responsables del funcionament correcte de les màquines respectives, se'ls prohibia netejar-les si estaven en funcionament i se'ls recordava l'obligació d'avisar els responsables en cas d'accident. A més, se'ls demanava que mantinguessin una relació educada i de respecte mutu amb els amos i encarregats de la fàbrica.

El jornal es percebia un cop finalitzat l'horari del darrer dia laborable de la setmana. S'acceptava la possibilitat de contractar treballadors que no tinguessin encara els 18 anys sempre que aportessin un permís certificat dels seus pares o tutors. Finalment, s'establia l'obligatorietat dels pactes establerts per a tots els treballadors de La Hilandera S.A.

Encara que en aquest reglament no es recullen els dies festius, els podem conèixer a partir de la reglamentació del 1929 d'una altra fàbrica de la vila, la de Hilados y Tejidos Comas S.A., que recull la relació de dies

de festa d'acord amb el calendari tradicional i els costums immemorials de la població.²⁶⁷

Així, s'estableixen com a festius els dies següents: 1 de gener, 6 de gener, 2 de febrer, dilluns de Carnaval, 19 de març, 25 de març, la tarda de Dijous Sant, el matí de Divendres Sant, el dilluns de Pasqua de Resurrecció, l'Ascensió del Senyor, el dilluns de Pentecosta, Corpus Christi, 24 de juny, 29 de juny, 16 de juliol, 25 de juliol, 15, 16 i 17 d'agost (Festa Major de la vila), 8 de setembre, 1 de novembre, 8 de desembre i 25 i 26 de desembre, sempre que cap d'aquestes festes coincideixi amb diumenge. Normalment, tal com s'explica en aquest reglament, aquestes festes es compensaven amb l'horari habitual.

Els nous propietaris de la fàbrica de Can Llanas, no només es preocupen de fixar les bases per al correcte funcionament de la indústria, sinó que també inverteixen de forma decidida en una millora de les instal·lacions. Així, el mes de juny de l'any 1933, Lluís Jover Castells sol·licita permís a l'Ajuntament per allargar la quadra principal de la fàbrica pel cantó sud.²⁶⁸

La difícil situació econòmica i social que vivia el país en aquell moment, sobretot després de la victòria dels partits de dreta a les eleccions generals de l'any 1933, es traduirà en un clima de constant tensió en el món laboral. L'augment de l'atur, la davallada dels sous... van contribuir a una major crispació que era especialment evident a la vila de Manlleu.²⁶⁹

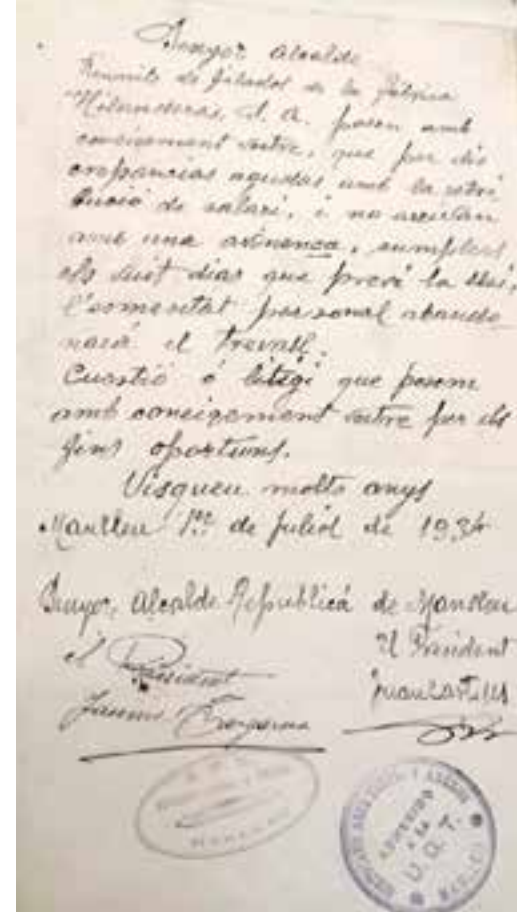
Les vagues de treballadors es van repetint durant mesos. Els obrers manlleuencs se sumen a la vaga general de 24 hores convocada per al dia 13 de març del 1934 per Alianza Obrera. Una iniciativa que esdevé un èxit a tot Catalunya, tret de la capital, Barcelona, on per motius ben diversos l'aturada acaba fracassant.²⁷⁰ Segons la premsa local els obrers de Manlleu van declarar-se en vaga, "quasi en la seva totalitat" però la tranquil·litat fou completa.²⁷¹

De fet, en els mesos següents a Manlleu segueixen la inestabilitat i els conflictes a diverses fàbriques de la vila.²⁷² En el cas de la Hilandera, un dels principals conflictes esclata el dia 11 del mes de juliol d'aquell mateix any. Els treballadors inicien una nova vaga, en aquest cas per les divergències sorgides amb l'amo a causa dels salaris que percebien.²⁷³ Segons recull la revista *El Ter*, des de feia temps hi havia un fort malestar degut a diversos motius, als quals s'havia sumat l'aplicació del "joc de la goma", una aplicació que, segons el cronista "podrà donar més o menys resultat al burgès però no així als treballadors que, després que han de treballar més de lo normal, se'n van amb jornals irrisoris".²⁷⁴ A més, amb l'aplicació de l'esmentat "joc", del qual no s'ha trobat cap altra informació, es quedaven sense ocupació unes quantes obreres que els obrers volien que seguissin formant part de la plantilla de personal.²⁷⁵

Després d'una assemblea els treballadors acordaren per unanimitat anar a la vaga fins que fossin reconegudes les seves demandes:

1. Percepció de 85 ptes. per als obrers que portin màquines contínues de 500 pues, i de 80 pessetes per als que en portin de 420 a 450. El filador assumirà el sou de l'auxiliar.
2. Garanties que no s'acomiadarà cap treballadora de la plantilla per culpa de l'aplicació del joc de goma.
3. Igualtat de sou al que perceben els obrers que pertanyen a la secció del jornal de la resta de fàbriques.
4. Les vacances han de ser pagades.

La intervenció de la Conselleria de Treball, que va involucrar-se des del primer moment en la recerca d'un acord entre les dues parts, va afavorir la solució del conflicte en pocs dies.²⁷⁶

Carta. ACOS, Ajuntament de Manlleu.

Nou dies més tard, el 20 de juliol, els representants de l'empresa, Josep M. Jover i Artés i Francesc Jover i Artés, i els dels obrers, Josep Salarich i Maria Castell acorden que mentre duri el procés d'assimilació de la transformació industrial a la secció de preparació, hi haurà els salaris mínims següents: els obrers encarregats de les contínues percebran 160 pessetes per setmana completa, els que portin màquines de 500 pues, i 150 pessetes els que portin màquines de 450-420 pues.

Entre altres acords, s'estableix que els jornalers passaran a cobrar de 40 a 42,50 pessetes i que les obreres que són interines quedaran fixes a la casa. Així mateix, tots els obrers gaudiran de vacances pagades i, finalment, l'obrer que feia paquets -la feina que sembla més amenaçada per la reforma de la maquinària- es canviarà de lloc així que sigui possible.

Un cop signat l'acord, el patró indicà als obrers que s'està fent una reparació a la fàbrica i que hauran d'esperar-se uns dies a posar-lo en marxa.²⁷⁷

Els problemes de la indústria manlleuena

El diari *Manlleu* publica el 29 de desembre de 1934 una notícia titulada *Dades desfavorables de la indústria manlleuena*, que recull -sens dubte amb la intenció de mitigar les aspiracions i reivindicacions obreres- els efectes que la crisi industrial té, al seu parer, en el conjunt de l'economia d'aquesta població osonenca:

“Industrials manlleuencs que havent començat a fabricar a Manlleu han traslladat o ampliat llurs fàbriques en altres indrets:

Almeda Alemany y Cía.: 15.000 pues
Balcells y Cía., José: 13.000 pues
Cabaní Oliva, Juan: 2.500 pues
Casacuberta, S.A. Hijos de V.: 17.500 pues

Hilaturas Forcada S. A. (de Navàs): 11.000 pues
Rexac, Vda e Hijos de Juan: 6.000 pues
Rifà S.A.: 4.000 pues
Salvans, José: 5.000 pues
Sanglas José y hermano: 20.000 pues

Total: 94.000 pues

Industrials manlleuencs que tenen actualment llur fàbrica instal·lada a Manlleu:

Hijos de V. Casacuberta S.A.: 8.000 pues
Grivé, Rowe y Cía.: 4.000 pues (parades)
Hilados y Tejidos Comas: 3.000 pues

Hilandera (Can Llanes): 9.000 pues
Hilaturas Riuter S.A. (Can Ramisa): 10.000 pues (parades)
Llobet i Guri, José: 10.000 pues
Rifà Eduardo: 8.000 pues

Total: 52.000 pues

Conseqüència: En lo que va de segle han causat baixa a la nostra vila varies fàbriques de filats, les quals establertes en diferents indrets avui representen més de 90.000 pues que podrien treballar a Manlleu.

En canvi actualment sols tenim 38.000 pues en funcionament i 14.000 parades.

90.000 pues ocupen uns 2.000 obrers i representen un ingrés anyal de 3.750.000 pessetes.

58.000 pues ocupen uns 800 obrers i representen un ingrés anyal de 1.500.000 pessetes.

Diferència: 2.000 obrers que hem perdut representen 4.500 habitants com a mínim i un augment d'ingrés anyal d'uns 3.750.000 ptes. Per tant Manlleu tindria 4.500 habitants més que actualment i ens podríem tutejar amb la capital de la Plana.

Els 4.500 habitants que hem perdut representarien ocupar uns 1.100 pisos que equival a unes 275 cases de 4 pisos cada una que s'haurien hagut de construir.

Hauria treballat el paleta, el fuster, el manyà, el pintor, el sastre, etc.”²⁷⁸

Relació d'empreses col·lectivitzades a Manlleu que apareix a la Causa General iniciada el mes d'octubre de 1940. AHN, FC-CAUSA_GENERAL,1600, Exp.1, f. 8.

Poc abans de l'esclat de la Guerra Civil, el gener de 1936, Lluís Jover Castells va fer encara una altra reforma a la fàbrica de Manlleu, va construir una nova paret de tancament per a tot el recinte fabril que comptaria, a més, amb una porta d'accés al pati de l'empresa, flanquejada per diferents finestres als laterals.²⁷⁹ En aquest moment el camí veïnal ja s'havia desviat pel cantó de la fàbrica, en el punt on encara és avui.

De fet, segons l'expedient, la sortida de la paret de tanca que planificava Jover era pel camí vell, el que travessava les instal·lacions de Can Llanas i que, temps enrere, havia estat cedit al seu propietari. Així mateix, Jover declara que posarà unes peces de fusta amb filferro espinós al capdamunt de tot el mur que separa la seva empresa del camí veïnal per evitar "l'entrada d'elements estranys".²⁸⁰ El perímetre d'aquest tancament és el que avui en dia encara té la fàbrica, tot i que la banda de la porta d'accés devia patir modificacions posteriors, ja que no és ben bé com apareix descrita en els plànols adjunts a aquesta llicència.

L'esclat de la Guerra Civil obriria un nou capítol de la història de la fàbrica.

Els primers dies que van seguir a l'alçament de la guarnició de Melilla, el 17 de juliol del 1936, van ser de gran inestabilitat. Les notícies que arribaven de l'alçament i dels posteriors combats entre els insurrectes i els obrers i les forces lleials a la República van propiciar una escalada de tensió i moments de caos i descontrol arreu. També a Manlleu, on aquest enfrontament es traduí en nombrosos aldarulls, saquejos i assassinats entre la població civil més conservadora, considerada afí a la causa dels insurrectes.

Entre les víctimes del desordre i la confusió que va seguir a l'alçament militar, a Manlleu hi hagué el director de la fàbrica Llobet i Guri S.A., el Dolcet, Pasqual Miró Arqués, que fou assassinat el 14 d'agost. Tenia 52 anys i era natural de Ripoll.²⁸¹

AYUNTAMIENTO DE MANLLEU 535

RELACION de las fábricas, talleres que sufrieron daños o fueron colectivizadas durante el periodo de dominación marxista, que se remite al Ilustre. Sr. Fiscal Instructor de Causa General, en cumplimiento de lo interesado en su atenta comunicación número 1.751 de fecha 7 del actual mes.

Membre de la entidad o empresa	Condición
Hijos de V. Jussanbarta, S. A.	Pec. Jussanbarta
Llobet-Guri, S. A.	Pec. Dolcet
Hilados y Tejidos Gomas, S. A.	Pec. Angles
Hilanderas, S. A.	Pec. Llanas
Anonima Rifa Anglada, S. A.	Pec. Miró
Productos Luteos, S. A.	Barrio Retación
Productos Selectos del Sur, S. A.	San Juan 2 al 15
Conductores Electricos Regué, S. A.	P. 4 febrero, 4
Barrio Gomeleva Albarrell	V. Pradera, 40
Sociedad Anonima Serra	Ruizol, n/a
Acorta del Ter, S. A.	Ruizol, 11
Pragana del Ter, S. A.	San Juan, 19
Pedre Calamar Balanf	San Juan, 4
Francisco Grané Morat	San Juan, 19
Antes P. y A. Regué, S. A.	San Juan, 17
Ignacio Groggi Vargós	San Juan, 40
Juan Garcia, S. A. (antes Juan Garcia de G.)	San Juan, 38
Agua Teñiles de Manlleu	S. Pradera, 17
Gas Manlleu, S. A.	San Antonio, 16
Producción y Administración de Electricidad, S.A.	Pedraza, 12
Juan Vilaseca Puigdollers	San Juan, 10
Pedre Plana Plana	Pedraza, 1
Ramon Font Palmerola	P. 4 Juan, 10
José Juanovos Tena	Ruizol, 17
Vda. de Ramón Molas	San Juan, 19
Mateo Parés Noguer	San Juan, 1
José Gaset March	Sandol, 5
Juan Soler Schastit	P. 4 Juan, 2
José Puig Morat	Ruizol, 19
Sebastian Casadevall Colomer	S. Soler, 17
José Terribas Soler	P. 4 febrero 17
Juan Bajona Costa	San Juan, 11
Juan Bretcha Roset	Vicente Pradera, 4
Vda. de Juan Godegal	San Juan, 14
Maximo Rey Grisé	San Juan, 40
Ramón Vilaseca Soler	Vicente Pradera, 19
Vda. de Ramón Bruch	San Juan, 75
J. y M. Rifa Grillet	Id., 3
M. y Hijos de S. Soler	P. 4 febrero, 19

Manlleu 11 de Septiembre de 1942.

El Alcalde.

[Firma]

A. H. N.
CAUSA GENERAL

Placa que assenyala on va arribar el nivell de l'aigua durant l'aiguat de 1940 a Can Llanas. Foto: pàgina web Mimcord.

No hi ha dades concretes de com afectà el conflicte a la fàbrica de la Hilandera, ni durant els primers dies de desgavell, ni al llarg de la guerra, més enllà del fet que fou, com la resta de fàbriques manlleuenques, col·lectivitzada. També se suma, com totes, a la vaga general convocada pel Comitè antifeixista de la població, integrat per representants de la CNT, UGT, ERC i el sindicat únic de treballadors Bloque Oposición, el 20 de juliol del 1936, com a resposta a la insurrecció feixista. Una acció que va mantenir tancades les fàbriques fins al dia 3 d'agost quan, per ordre del mateix Comitè, es va reprendre la feina a les fàbriques i tallers.²⁸²

Tampoc hi ha informació sobre la gestió de Can Llanas durant la guerra, però una vegada finalitzada, la propietat torna a la família Jover.

A la difícil situació en què es trobava Manlleu després de la guerra, s'hi va sumar, la nit del 17 al 18 d'octubre de l'any 1940, un gran aiguat que va castigar severament tota la conca del Ter.

A Manlleu l'aigua del riu va arribar als 9 metres per sobre del seu nivell habitual, segons *La Vanguardia Española*, 3 metres més amunt del nivell que havia assolit durant la riuada de 1919.²⁸³ Tots els carrers del Baix Vila van quedar inundats, deu persones de la vila van perdre la vida i quinze van resultar ferides de diversa consideració.

Hi va haver grans pèrdues materials, moltes cases es van esfondrar i altres van quedar en un estat absolutament ruïnós després del pas de l'aigua. Dels 932 edificis que tenia Manlleu, 525 van quedar afectats i 130 van ser totalment devastats per l'aigua. Les cases construïdes amb pedra i totxana van resistir millor l'embat del riu, però les més modestes, construïdes amb canyissades i tàpia, no van resistir l'aigua ni la humitat.²⁸⁴

Els danys en el teixit industrial de la vila s'elevaren a molts milions de pessetes. Les fàbriques properes al riu, i el mateix canal industrial que

les alimentava, van resultar molt perjudicades, especialment can Bonet, can Mataró, can Gorchs, can Roqué, can Llagostera i can Serra, mentre que les fàbriques no urbanes situades abans d'arribar a la vila, com eren can Puntí, el Dolcet, la colònia Rusiñol i ca l'Escolà, van veure's menys afectades. En el cas de Can Llanas, la riuada va destrossar la presa d'aigua i va deixar la fàbrica sense força.²⁸⁵

Molts manlleuencs no només van perdre l'habitatge i les pertinences aquella nit, sinó que també van perdre el seu mitjà de subsistència.

Les autoritats franquistes van enviar a la població un destacament de soldats d'enginyeria i un batalló de 500 homes de la presó de Barcelona per ajudar en les tasques de desenrunament, neteja i reconstrucció de la vila.

Segons la premsa, l'Auxili Social va enviar en un primer moment, per tal d'ajudar la població, dos mil quilos d'arròs, mil litres d'oli, dos mil quilos de llenties i cigrons, mil de sucre i cinc-cents de cafè.²⁸⁶ Una primera tramesa que es prometia ampliar amb nous subministraments en els dies següents, malgrat la difícil situació que passava el país, en plena postguerra.

Anunci de la Hilandera S.A. publicat al diari Pueblo. Diario del trabajo nacional el 18 de setembre de 1941 i que acompanya un article sobre Manlleu.

Turbina suïssa de la marca Kaplan, amb el generador instal·lat sobre el mateix eix de la turbina. Fons Cal Pastor.

Durant els primers anys posteriors a la Guerra Civil la propietat de la fàbrica seguia sent de Lluís Jover Vidal.²⁸⁷ El 1946, però, la gerència de l'empresa va passar al seu fill Josep Maria Jover Artés. Fou ell qui demanà, el febrer d'aquell any, un nou permís a l'Ajuntament de Manlleu per a reformar i ampliar el cos de l'edifici de la fàbrica Llanas. De fet, per ser precisos, les obres ja s'havien iniciat mesos enrere i estaven a punt d'acabar-se, però tal com especificava la petició a Can Llanas: *"creía el abajo firmante [en Josep Maria Jover Artés], que por tratarse de unas obras de carácter puramente industrial, dentro del recinto de la fábrica, situada en despoblado, no era necesario el requisito del permiso municipal, pero enterado de la imprescindible del mismo, solicito por la presente la legalización de la obra realizada."* Mesos després, a principis d'agost, la Comissió Gestora Municipal li concedeix el permís d'obra a canvi del pagament dels drets establerts a l'ordenança fiscal vigent.²⁸⁸

Mentre no s'aprova definitivament aquesta reforma, el 10 de juliol de 1946, el director de la fàbrica, Miquel Espuña, va demanar també permís per portar a terme un canvi de turbina a la fàbrica, amb l'objectiu d'obtenir més rendiment del salt. En aquest cas, encara que s'havien de refer els coberts on es trobava la turbina, la reforma afectà únicament uns 80 m² de la totalitat de la instal·lació, raó per la qual no es van arribar a presentar plànols a l'Ajuntament. Tot i això, a l'expedient s'hi especifica que se substituiran dues turbines antigues, que donaven 120 cavalls de potència, per una de moderna, marca Kaplan, prevista per al mateix salt i cabal.²⁸⁹ Un cop passades les inspeccions pertinents, van obtenir el permís per fer aquest canvi.

Només dos anys més tard el gerent Josep M. Jover va tornar a sol·licitar permís, aquest cop abans de fer les obres, per emprendre l'ampliació de la fàbrica, una autorització que, novament, se li va concedir.²⁹⁰

En el marc d'aquestes obres d'ampliació, Jover sol·licita també, el 16 de juny de 1948, permís per a la instal·lació d'un generador de vapor de 40 m² de superfície de calefacció.²⁹¹

Fotografia aèria de Manlleu i Can Llanas l'any 1946. ICGC.

Gràcies a la inspecció duta a terme per l'enginyer municipal el 24 de juliol de 1949, es compta amb més dades sobre com seria la instal·lació d'aquesta caldera:

1. El generador de vapor seria d'una superfície de calefacció de 40 m², tipus Field.
2. Els murs que envoltaven l'estança de les calderes tindrien una espessor mínima de 60 cm i s'establí la prohibició de construir cap mena d'habitatge al damunt d'aquesta estança.
3. El generador de vapor estaria separat de la paret mitgera per un espai mínim de 5 metres, així com també de la via pública.
4. El generador de vapor disposaria d'una doble alimentació d'aigua i de dues vàlvules de seguretat, una de contrapès, calibrades a una pressió de treball de 4 atmosferes.
5. El generador no podria ser substituït ni traslladat sense prèvia autorització municipal.
6. A més de les condicions esmentades s'havien de complir tots els requisits establerts pel vigent reglament d'estat sobre calderes i aparells de pressió.
7. Finalment s'establí el pagament a l'Ajuntament d'un total de 787,50 pessetes en concepte de drets d'instal·lació (750) i d'honoraris del personal facultatiu (37,50)

La Comissió Permanent de l'Ajuntament va donar per bo el projecte i aprovà definitivament l'expedient el 28 d'octubre de 1949.

Laboratori de Can Llanas, on treballaven majoritàriament dones. Pilar Cabezón fent proves amb una contínua més petita, cap a l'any 1952. Fons Maria Àngels Motjer - Museu del Ter

Dones i fàbrica

L'any 1955 a la Hilandera hi treballaven 259 persones, 204 dones i 55 homes, i era la segona fàbrica en nombre de treballadors de Manlleu, darrere de la fàbrica del Dolcet, propietat de Llobet i Guri, que en tenia 351.²⁹² El treball femení a la filatura no només hi era present, sinó que era, en aquell moment, molt majoritari. Aquest predomini de la dona en aquestes fàbriques s'inicia durant les primers dècades de segle XX, tot i que trigarà una mica més a consolidar-se a Manlleu.

Encara que en les dècades anteriors hi havia moltes dones treballant als establiments fabrils, és arran de l'ofensiva patronal de finals del segle XIX i principis del XX per homologar els obrers i diluir-los en una única classe treballadora, que el treball femení, no especialitzat, esdevé l'ariet dels propietaris industrials per acabar amb els privilegis -que ells consideraven excessius- i la influència dels obrers especialitzats dins les fàbriques.

L'intent d'aplicació d'aquesta estratègia a les filatures de Manlleu va provocar una forta oposició dels treballadors del sector a l'entorn del canvi de segle que s'ha simplificat convertint la presència de les dones a la fàbrica en la causa del problema quan, en realitat, ho era l'empitjorament dels salaris i les condicions laborals de tots els treballadors.

La revolta obrera de 1901 va donar via a les protestes però va servir, únicament, per endarrerir un procés de substitució progressiva dels treballadors d'ofici per d'altres no professionals, majoritàriament dones, menys considerats i retribuïts. L'any 1923 les treballadores del tèxtil a Manlleu representaven un 53% del total però el percentatge s'incrementaria significativament a la ciutat amb l'arribada del franquisme.²⁹³

Les dones treballadores s'ocupaven sobretot de la part final del procés de filatura, i rebien un salari més baix en comparació als seus companys, tot i fer la mateixa jornada laboral. Rebien, a més, malnoms que mostraven com eren percebudes socialment, com ara "xinxes". El "camí de les xinxes" era el camí que recorrien les dones per anar de Folgueroles a Roda de Ter, camins que feien les dones juntes per desplaçar-se fins als seus llocs de treball.²⁹⁴ A més, compaginaven la feina a la fàbrica amb les tasques domèstiques, la criança dels fills i la cura dels malalts. Els rols familiars i de gènere no es van modificar.

Malgrat els canvis legals, de les condicions laborals i de mentalitat, en ple segle XXI, a Catalunya tan sols el 9% de dones ocupen càrrecs directius, el sou és encara inferior i les dones dediquen, de mitjana, el doble de temps que els homes a les tasques domèstiques i a cures de familiars.

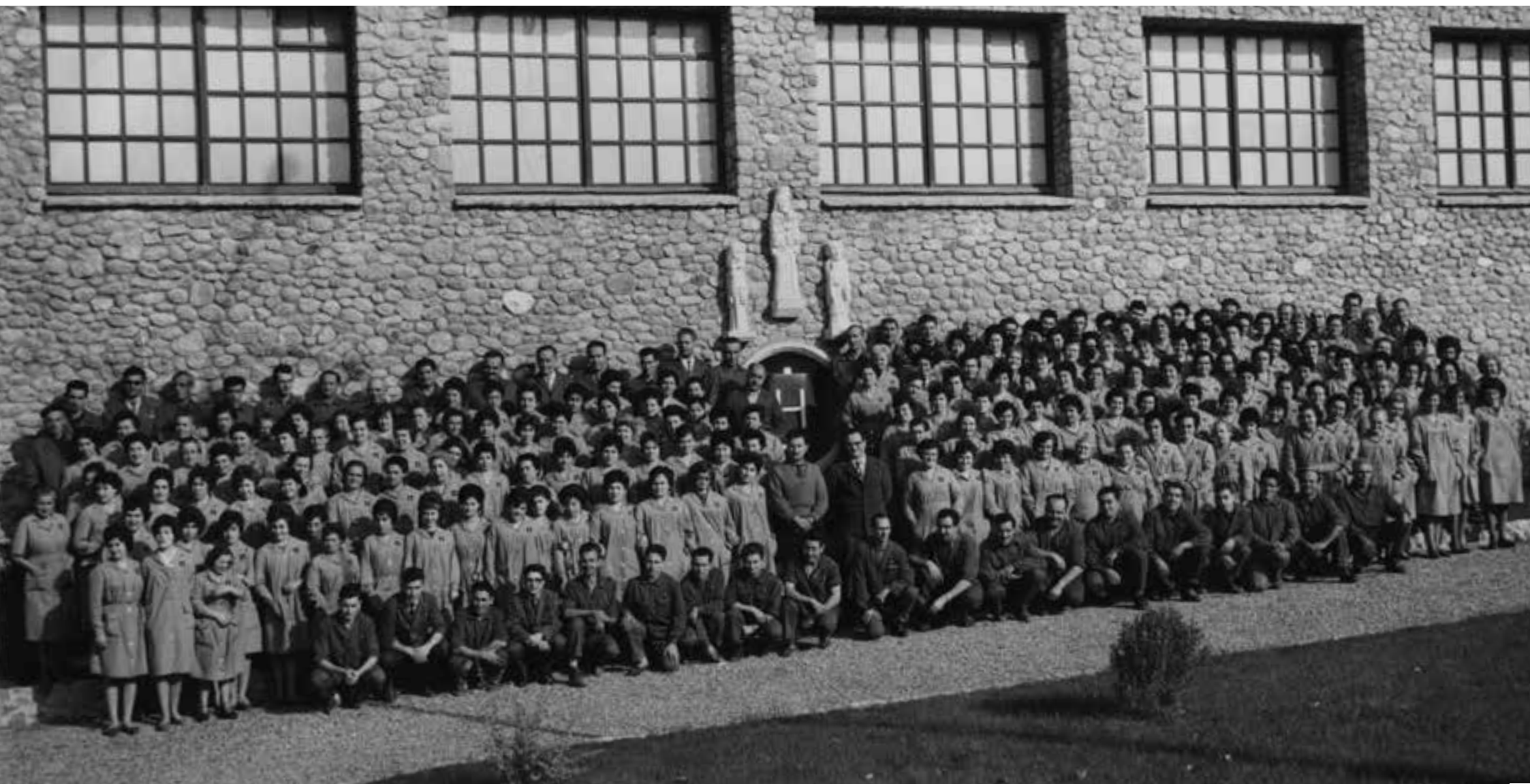
Treballadors del torn de tarda de 1950 aprox. Fons família Dordal Puigferrer - Museu del Ter.

Treballadors de la dècada de 1940. Fons Salvador Martí - Museu del Ter.

Treballadors al pati de la fàbrica el 1961. Autor: Xavier Valls. Fons família Pujol Parés - Museu del Ter.

S'ha conservat un reglament de règim intern de l'empresa signat el 22 d'abril de l'any 1965. El document es fa en compliment d'un decret aprovat el 12 de gener de 1961 i era d'obligat acatament per a tots els treballadors i treballadores de la Hilandera S.A., independentment de la seva categoria professional, del treball que fessin o del tipus de contracte que tinguessin.

Aquesta normativa aporta interessants dades sobre la Hilandera a la dècada dels seixanta. Així, s'especifica que la fàbrica es dedica als filats i retorts de cotó, tal com feia des dels seus orígens, però en aquest moment s'hi treballa també la viscosa i altres fibres. Hi ha dues seccions: la de filatura, que comprèn les seccions d'obertura, batanat, cardat, pentinat, manuars, metxeres, filat, doblat i retort, aspejat, bobinat i empaquetat, i la de serveis generals, que comprèn l'oficina administrativa, l'oficina tècnica i el laboratori de proves, el taller mecànic, la fusteria, els paletes encarregats de la reparació d'edificis, el manteniment de màquines, el personal tècnic i directiu.²⁹⁵

Les normes de treball que s'imposen obliguen, entre altres punts, els treballadors a fer la feina que se'ls assigna i només poden fer altres tasques si els ho ordena un superior jeràrquic, dins dels marges de la seva competència personal, incloent-hi aspectes com la neteja de la màquina, de les eines i del lloc de treball. Entre altres normes, també es diu que si l'empresa necessita, per raons de producció, encarregar a un treballador una feina diferent de l'habitual, canviar-lo de torn, de lloc de treball o de màquina ho podrà fer sempre que es respecti la categoria professional al treballador.

Referent al sistema de treball s'estableixen els següents sistemes de feina, d'acord amb la retribució:

A jornal. Rendiment normal. La remuneració serà la corresponent al salari base més el plus d'activitat.

Amb incentiu: en aquest cas, l'incentiu partirà del rendiment normal, i podrà adoptar les següents formes:

- a. Preu fet. Es considera que es treballa a preu fet quan, mesurada o no la seva activitat, el treballador sigui remunerat de forma que percebi el salari calculat segons un preu per unitat prèviament establert.
- b. A prima. Es considera que es treballa a prima quan, efectuat el mesuratge de la feina, es remunera al treballador l'excés sobre el rendiment normal mitjançant unes tarifes prèviament estudiades i aprovades.

En els articles posteriors s'especifiquen les condicions que hauran de complir els treballadors per estar adscrits a una o altra modalitat i per percebre les remuneracions pertinents. També es marquen els paràmetres per valorar el rendiment dels treballadors (òptim, normal...) i les pautes referents al control de qualitat de la feina.

Quant a la jornada laboral es marca que cal fer 8 hores diàries, és a dir, un total de 48 hores setmanals distribuïdes de forma diferent en funció de la secció a la qual s'estigui assignat (50). En els casos de torn seguit el personal haurà de fer 7 hores i mitja de treball efectiu, tot i que se'ls pot exigir de fer-ne 8 per necessitats de producció, amb el benentès que aquesta mitja hora es pagarà com a extraordinària. El jornal per als treballadors del torn de nit serà de 7 hores diàries de treball efectiu. Es considera horari nocturn des de les 9 de la nit fins a les 5 de la matinada, amb l'aclariment que en els casos en què el torn acabi a les 10 de la nit, no es considerarà aquesta última hora com a nocturna. Tampoc es consideraran feines nocturnes les que hagin de fer els treballadors de jornada diürna per causes catastròfiques o excepcionals, com tampoc ho serà la feina de nit exercida pel personal de vigilància, porters o serenos. Aquests darrers hauran de treballar 72 hores la setmana en el cas dels homes, i 60 en el cas de les dones.

També s'estableix el règim d'hores extraordinàries i el diumenge com a dia de descans juntament amb les festes obligatòries, així com els casos excepcionals en que els treballadors hauran de respondre a les necessitats de l'empresa fora del seu horari (reparació, neteja, manteniment...).

Es contempla també la possibilitat de fer ponts entre dos festius sempre que la direcció i el jurat de l'empresa ho considerin oportú, amb el benentès que el dia serà recuperable. Tots els treballadors tenen dret a vacances retribuïdes, si bé el nombre de dies varia en funció de la feina:

- 20 dies laborables per als viatjants
- 21 dies naturals per al personal administratiu, mercantil i d'organització
- 21 dies per als aprenents i aspirants en el supòsit que vagin als campaments de la Delegación de Juventudes. En cas contrari, tindran els mateixos dies que els seus companys de categoria laboral.
- 2 setmanes consecutives comprensives de 12 dies laborables per a la resta de personal.

Les vacances es faran d'acord amb les necessitats de la producció, i s'intentarà de complaure el personal pel que fa a les seves preferències d'època, tot i que tindran prioritat els més antics a l'hora d'escollir (65). També s'estableix el tipus de permisos i llicències que poden obtenir els treballadors. Així, a les dones que estiguin alletant se'ls concedeix una hora de permís diària, dividida en dues mitges hores, per poder atendre els seus deures maternals. Un cop la criatura tingui vuit mesos caldrà portar un certificat del metge que expliqui que continua la lactància, per poder seguir gaudint d'aquest dret.

Es podia entrar a l'empresa amb 14 anys presentant el certificat de vacunació, el de primera ensenyança i l'autorització paterna per a menors de 18 anys. A tots se'ls feia una revisió mèdica prèvia a la

contractació i hi havia un període de prova que variava en funció del lloc de feina: 4 mesos per al personal tècnic i directiu, 2 mesos per al personal mercantil i administratiu i 1 mes per als obrers qualificats i no qualificats i per als aprenents.

L'apartat de les possibles faltes lleus en què poden incórrer els treballadors és un reflex clar de la societat del moment, encara plenament instal·lada en el règim franquista. A les habituals faltes d'assistència, de puntualitat, errors, descuits, falta d'atenció, de disciplina, de respecte..., se n'hi sumen de més curioses com la manca d'higiene personal, parlar o discutir sobre "*asuntos extraños al trabajo durante la jornada*", canviar-se de roba abans d'hora, fer servir els estris d'higiene personal d'un altre treballador (raspall, tovallola, esponja, sabó...), fer les necessitats fora dels vàters, llençar deixalles fora dels llocs designats, menjar a la feina, escopir als tallers i dependències de la fàbrica, xiular, cantar o taral·lejar de forma escandalosa durant la jornada laboral, ajudar un company en un lloc diferent del que es té designat, quedar-se a les hores de descans al costat de les calderes, forns, focs, dipòsits, pous, bastides, passeres, motors, màquines, transmissions, instal·lacions d'alta tensió o qualsevol altre lloc que pugui resultar perillós. Entre les faltes greus, a part de les òbvies -reincidència en faltes lleus, faltar a la feina, ser impuntual...- hi ha la de simular malalties o accidents, les discussions entre el personal que acabin provocant escàndol, les trifurques, baralles i jocs als tallers i oficines, blasfemar, fer servir un llenguatge groller, amb paraules malsonants, llegir i distreure's en horari laboral, emborratxar-se, fer qualsevol acte de propaganda política, entrar als lavabos i vestuaris del sexe oposat, fitxar per un altre, utilitzar les eines o els materials de la fàbrica per a feines particulars o ofendre la Pàtria, la Religió o les Autoritats.

Encara hi ha un tercer grup, en aquest cas de faltes molt greus que impliquen la reiteració d'alguna de les faltes tipificades com de menor importància, així com delictes de robatori, de fer actes immorals, de provocar aldarulls o d'emborratxar-se habitualment al lloc de feina.

Les sancions, lògicament, variaven en funció de les faltes:

Per a faltes lleus: amonestació verbal, amonestació per escrit, suspensió de feina i sou de fins a dos dies.

Per a faltes greus: disminució del període de vacances retribuïdes, suspensió de feina i sou de tres a quinze dies, inhabilitació per a l'ascens durant el període d'un any.

Per faltes molt greus: suspensió de feina i sou de quinze a seixanta dies, pèrdua de l'antiguitat, inhabilitació per a l'ascens durant un període de fins a cinc anys i acomiadament.

Hi havia l'opció de l'acomiadament directe en cas de faltar deu dies a la feina durant un període de sis mesos, no ser puntual vuit vegades en un mes, catorze en tres mesos i vint en sis mesos, la indisciplina, la disminució de rendiment a la feina, l'embriaguesa habitual, la mala conducta -originar reiteradament baralles- la infidelitat a l'empresa.

Hi ha una àmplia normativa de seguretat per evitar accidents amb capítols específics per a cadascuna de les seccions i àrees de la fàbrica (filatura, calderes, zones de càrrega, motors i transmissions, taller de soldadura...).

La Hilandera tenia el seu propi metge d'empresa, el Dr. J. Bayés de Luna, les responsabilitats del qual queden descrites en el mateix reglament. També s'estableix la revisió mèdica que passen tots els treballadors -productors- en el moment d'ingressar o reingressar a l'empresa, i la seva finalitat:

1. Diagnosticar l'existència de malalties contagioses.
2. Valorar la capacitat de l'aspirant per treballar en general.

3. Determinar l'aptitud per a la feina específica que haurà de fer.

4. Precisar si l'examinat presenta predisposició a malalties que poguessin produir-se o agreujar-se en l'exercici de la seva feina.

5. Recollir les dades bàsiques per fer la fitxa mèdica del treballador admès.

Així mateix, es faran revisions periòdiques que comprendran un estudi mèdic, radioscòpies de tòrax, investigacions de components anormals i de sediments a l'orina, recompte d'hematies i leucòcits, fórmula leucocitària i velocitat d'eritrosedimentació, així com examen psicotècnic elemental d'acord amb les condicions requerides per a cadascun dels llocs de feina.

L'empresa disposa de diferents serveis socials i prestacions especials per als seus treballadors. Així, tots els fills dels obrers tenen ensenyament gratuït fins als 14 anys als col·legis dels Germans de la Doctrina Cristiana i a les Germanes Carmelites de Manlleu. També disposen de beques de *Maestría Industrial* als Pares Salesians de Barcelona per als fills dels obrers que tinguin les condicions necessàries o per al seu ingrés al Seminari Conciliar de Vic. En casos de tenir una extraordinària disposició per als estudis se'ls pot concedir, previ estudi i valoració de l'empresa, l'ingrés al Batxillerat i, en cas d'obtenir bones notes, se'ls ofereix la possibilitat de seguir estudiant la carrera que més s'avingui amb les seves aptituds.

Hi ha menjadors i vestidors per a tot el personal amb armariets individuals. Cada treballador rep, a més, la roba de feina de manera gratuïta, i tantes peces com s'estimi necessari.

L'empresa ofereix, gràcies a la Parròquia de Manlleu, un servei de guarderia infantil per als treballadors.

Hi ha un Jurat d'empresa, constituït per un president designat per l'empresa, un secretari i un nombre variable de vocals que escullin els treballadors, que vetllarà per atendre les necessitats que, per raó de malalties pròpies o dels seus familiars, puguin tenir els obrers. Serà competència d'aquest Jurat, entre altres aspectes, entendre en tot allò relatiu a prevenció d'accidents, seguretat i higiene, comoditat al lloc de feina, així com el compliment de tot el que recull el Reglament.

Un altre aspecte interessant que recull aquest document és la distribució de la plantilla de la fàbrica, que en el moment de la signatura, el 1965, és de 275 persones: 65 homes (23,6%) i 210 dones (76,4%). Veiem doncs, com es consolida l'augment progressiu del percentatge del treball femení a Can Llanas.

També hi ha la descripció de les tasques que corresponen a cadascun dels treballadors de l'empresa, des del cap de producció al fogoner encarregat de la caldera, passant per cadascuna de les treballadores de la filatura, el manyà i el fuster.

El personal tècnic i directiu l'integren:

Director cap de fabricació: té el títol adequat o la preparació teoricopràctica necessària, dirigeix i cuida les diferents operacions de la secció de filatura, efectua els càlculs teòrics i vigila els treballs pràctics encaminats a aconseguir-ne la bona marxa i el perfecte procés de fabricació. Té, sota la seva direcció i dependència, els majordoms i encarregats.

Majordom: és el que, a les ordres de la direcció del director cap de fabricació, i d'una forma més pràctica que teòrica, cuida de l'ordre en el treball, de la preparació i del bon funcionament. També exerceix les funcions que li són delegades.

Encarregat: és el que, a les ordres d'un superior jeràrquic, dirigeix, cuida i vigila la secció de filatura o una part.

Ajudant d'encarregat: és el que, a les ordres de l'encarregat, col·labora en la bona marxa de les seccions o subseccions que li són encomanades i pot suplir l'encarregat en cas de necessitat.

Cap de secció d'organització: és el que, amb manament directe sobre els tècnics de l'organització, i sota les ordres dels seus superiors, realitza tota classe d'estudis de temps i millores de mètodes, programació, plantejament, inspecció i control de producció.

El personal obrer inclou:

Secció de Filatura

Oficial bataner: és el que fa totes les operacions pròpies del batanat, des de l'obertura de les bales fins a l'últim destí de la tela.

Oficial canaler: és el que alimenta les cardes, té a càrrec seu la responsabilitat de la producció i la vigilància i la descàrrega, així com del moviment de teles i botons.

Oficial reunidor de cintes i napes: és el que es cuida de les reunidores i manuares de napes, reuneix les cintes de les cardes per formar napes i les ajunta a fi que quedin en disposició de ser utilitzades per la pentinadora.

Oficial pentinador: és el que es cuida de diverses pentinadores, les carrega de napa i treu els bobes.

Oficial manuarer: és el que es cuida dels manuars, els carrega de botes, empalma les metxes que es trenquen, els descarrega i es cuida de la regularitat d'aquestes metxes.

Oficial metxer: és el que es cuida de les màquines metxeres, les alimenta, treu les mudades, carrega els tubs i es cuida del bon funcionament de les màquines.

Oficial filador de contínues: és el que té a càrrec seu contínues de filar, i les atén en la posada en marxa, aturada, neteja i nuat, canvia les metxes i treu les mudades.

Oficial doblegador: és el que té a càrrec seu la màquina de doblar, carrega fusades o madeixes, treu els rodets o els cabdells i nua els fils que es trenquen.

Oficial torçador: és el que es cuida de les contínues de tòrçer, canvia les bobines, nua els fils i treu les mudades.

Oficial d'aspis (aspiador): és el que es cuida dels aspis, carrega la fusada i treu madeixes.

Oficial bobinador: és el que es cuida de la màquina per passar el fil de les fusades a les bobines, cabdells, cons o carrets, els parafina i els purga, si és el cas.

Oficial repassador de fil: és el que examina el filat i n'elimina els defectes.

Oficial empaquetador i encaixador: és el que té per missió reunir les madeixes per formar paquets i rotllos, encaixar o ensacar fusades, cabdells o cons, i, en general, deixar el filat en condicions per ser expedit.

Oficial sobrant o sobrer: és el que pertany a una determinada qualificació professional, no té màquina o lloc de treball determinat. Compleix la seva feina on les necessitats de fabricació ho requereixin, dins de la seva especialitat i de la peculiar organització de l'empresa.

Oficial borrar: és el que té la missió de recollir, classificar, pesar, embalar i etiquetar les borres produïdes en les diferents fases del procés de la fabricació segons les seves característiques.

Emmagatzemador de fil: és el que es fa càrrec dels fils. Els ordena i els entrega per utilitzar-los. Pot portar el llibre d'existències, o d'entrades i sortides, i entrega les notes pertinents a l'administració.

Pesador de fils: és el que pesa, anota i comprova els moviments dels filats.

Provador de fils: és el que prova i anota les condicions mecàniques de resistència i torsió del fil, sota les instruccions que rep dels tècnics.

Personal de serveis auxiliars

Mecànic: és l'oficial que, amb els coneixements teoricopràctics adequats per als oficis d'ajustador, torner, fresador, forjador, etc., atén les ordres de la direcció tècnica, majordoms, encarregats o contramestres, per reparar la maquinària, així com l'utilatge, les instal·lacions de transmissió o força motriu o les modificacions d'interès per millorar la producció. Es distingeixen dues categories.

Fuster: és l'oficial que, amb els coneixements teoricopràctics necessaris per a l'ofici, cuida de l'utilatge i la maquinària propis de la indústria, de les reparacions de la seva especialitat i executa les obres que la direcció tècnica projecti o modifiqui. Se'n distingeixen dues categories.

Paleta: és l'oficial que, amb els coneixements teoricopràctics del seu ofici, es cuida, amb l'utilatge adequat propietat de l'empresa, de l'execució de les obres de maçoneria, fàbrica, formigó... així com de les reparacions usuals. Se'n distingeixen dues categories.

Fogoner: és l'encarregat de conduir el foc de la caldera i mantenir-ne la pressió. Té a càrrec seu l'esmerilat de vàlvules i la revisió i reparació elemental per tal que funcioni normalment. Se'n distingeixen dues categories.

Mestre: és el que, amb el coneixement teoricopràctic suficient i amb dots de comandament, dirigeix una brigada o grup d'obriers d'una especialitat (mecànics, electricistes, paletes, fusters...) i és el responsable de la seva feina davant la direcció.²⁹⁶

Untador o engreixador: és el que es cuida i respon de l'engreixament de les transmissions i els motors o de les màquines en general, i n'assegura el funcionament correcte.

Encarregat de vigilants: és el que es cuida de la marxa dels serveis de vigilància i en comprova l'efectivitat en els períodes de descans o aturada.

Personal administratiu:

Cap de primera: és el que, amb poders o no, té la responsabilitat i la direcció d'una o més seccions, i és l'encarregat de donar-los unitat.

Cap de segona: és el que, amb poder limitat o no, és l'encarregat d'orientar, suggerir i donar unitat a la secció o dependència que tingui a càrrec, així com de distribuir les feines entre els oficials, auxiliars i personal que depengui d'ell.

Oficial de primera: és el treballador major de 20 anys amb un servei determinat a càrrec seu, que exerceix amb iniciativa i responsabilitat. Pot tenir treballadors a les seves ordres o no.

Oficial de segona: és el treballador major de 18 anys que, amb iniciativa i responsabilitat restringida, efectua funcions auxiliars de comptabilitat o de tipus administratiu.

Auxiliar: és el treballador major de 16 anys que sense iniciativa ni responsabilitat, fa operacions elementals administratives i, en general, les purament mecàniques.

Aspirant: és el treballador d'edat compresa entre 14 i 16 anys que treballa en feines pròpies de l'oficina.

Fotografia aèria de Manlleu i Can Llanas el 1957, envoltats de camps de cultiu. ICG

Les escultures de Can Llanas

Un element que crida l'atenció quan s'entra al recinte de Can Llanas és el conjunt de tres escultures que hi ha a la plaça de l'entrada. Corresponen a Sant Jaume, que és el patró de Manlleu, i a Sant Antoni Maria Claret, patró de la filatura durant un breu període de temps, que flanquegen la figura de la Mare de Déu de Montserrat. Aquesta marededeu està dreta, perquè el lema, popularment atribuït a la família Jover, era que “en aquesta casa no s'asseu ni Déu”.

Francesc d'A. Pujol va escriure un breu article al diari local el 1961 en què es descriuen les “tres bellas imágenes en un centro de trabajo” i aporta notícies de la creació i l'autoria de les escultures. Exposa que “Ya desde hace varios años que al construirse un comedor de verano junto al río se aprovecharon unas cuantas piedras centenarias esculpidas, procedentes de unos edificios de Dalt Vila, las cuales fueron dignamente colocadas dando esta característica”. En el moment en el qual es va escriure la notícia hi havia un esdeveniment cronològic de la Hilandera S.A. que no s'esmenta, i es van esculpir

expressament tres imatges “de sabor arcaico, las cuales fueron colocadas en uno de los muros del jardín, formando un tríptico de estilo románico modernizado de suma plasticidad y admirable conjunto”.²⁹⁷

L'autor de l'obra va ser Jaume Clavell i Nogueras (Argentona 1914- Begur 1997), un home polifacètic de família de fusters que fou també escultor, restaurador, pintor, dibuixant, decorador, col·leccionista, promotor cultural i, fins i tot, historiador; fou el creador de l'arxiu històric del seu poble i del Museu del Càntir, i el Centre d'Estudis de la seva vila nadiua, creat el 1999, porta precisament el seu nom. Com a escultor tenia un estil neoromànic que evolucionà amb els anys. Entre alguns dels projectes rellevants en què va participar, en destaquen l'homenatge a Joan Maragall i la figura de sant Pere, a Argentona. També al seu poble natal es conserven les escultures de la creu de terme projectada per l'arquitecte Antoni de Moragas i Gallissà (Barcelona 1913-1985), inaugurada l'any 1952 i restaurada modernament. Seria, precisament, arran d'aquesta obra que Clavell coneixeria l'abat Escarré de Montserrat, el qual li encarregaria diverses escultures per a aquest monestir benedictí, i amb el qual acabaria tenint un estreta amistat.

Imatge aèria de la
Hilandería SA el 1968. ICGC.

Imatge de les escultures amb una
placa instal·lada el 2002.
Fons Cal Pastor.

La matinada de l'11 de juny de l'any 1969 la fàbrica de Can Llanas va ser escenari d'un terrible accident en què van perdre la vida dos treballadors, mentre un tercer quedava ferit de gravetat. L'augment sobtat de la pressió a la caldera va provocar una potent explosió, a l'entorn de les 2 h de la matinada, que va destrossar totalment la sala on estava instal·lada i provocà, també, desperfectes materials a la resta de la indústria. Encara que en el torn de nit hi havia prop d'un centenar de treballadors, la deflagració només va afectar persones que, en aquell moment, es trobaven a prop del lloc de l'explosió. Els morts van ser Joan Vilar Puigferrer, de 52 anys, casat i amb tres fills, natural de Santa Maria de Corcó i veí de Manlleu, i José Bas Galdeano, de 53 anys, casat, natural de Picena (Granada) i veí de Vic. El ferit va ser Jaume Vilardell Soler, de 36 anys, casat, natural i veí de Manlleu.²⁹⁸

A principis de l'any 1969 es va presentar als propietaris de la Hilandera S.A. un estudi dut a terme per una empresa d'enginyers assessors de la indústria tèxtil, ASITEX, de Barcelona, que els havien encomanat per millorar l'organització de l'empresa, el rendiment i la productivitat. Després de setmanes d'estudi els enginyers contractats conclouen que el rendiment que es treu de la maquinària és molt baix (31%), que hi ha un problema de velocitat motivat per les matèries elaborades (25%) i que la producció només funciona un 63% del temps a causa de les múltiples aturades que pateix (per falta de matèria primera, personal...). A més, hi ha massa ruptures del fil que ocasionen també problemes a l'hora de produir. Malgrat el difícil context econòmic per a la indústria tèxtil catalana, sembla clara la voluntat dels propietaris de seguir invertint per millorar la fàbrica de Manlleu, i així garantir-ne la competitivitat.

La conservació de diferents qüestionaris tramesos per l'empresa tant a la delegació provincial del Ministeri d'Indústria com, més modernament, al Departament d'Indústria i Energia de la Generalitat de Catalunya aporten diferents dades sobre La Hilandera S.A. que resulten de gran interès per entendre l'evolució d'aquesta empresa durant la segona meitat del segle XX i fins al moment del seu tancament, l'any 1993.

El període cronològic d'aquestes enquestes va des de l'any 1960 fins a l'any 1988, encara que l'espai de temps transcorregut entre una tramesa i l'altra, no sempre és equitatiu. Així doncs, es disposa de dades referents als anys següents: 1960, 1965, 1966, 1968, 1972 i 1973, 1977 i 1988.²⁹⁹

A tots els qüestionaris s'hi fa constar que les oficines de l'empresa es troben al número 27 del carrer Girona de la ciutat de Barcelona. La superfície de la fàbrica, 21.300 m², dels quals 8.350 m² són coberts, també acostuma a repetir-se. Hi ha, a més, un seguit d'informacions que no canvien en els diferents formularis tramesos a l'administració corresponent que fan referència, per exemple, al tipus de fibres que es treballen i la quantitat, al nombre de treballadors i la seva categoria, a la maquinària o a les diferents seccions en què es dividia la producció a la fàbrica.

Una ullada general a aquestes respostes permet afirmar que per part dels propietaris hi ha, com a mínim en el període al qual es refereixen aquestes enquestes, diferents inversions destinades a millorar les instal·lacions i la maquinària i a garantir la competitivitat de l'empresa.

En aquest sentit també es pot veure la progressiva aposta dels amos per treballar noves fibres sintètiques, deixant de banda el cotó, i l'esforç per millorar el ventall de productes elaborats a la planta amb la introducció, a l'entorn de 1965, d'una secció de tint.

Al llarg d'aquests anys es van introduint canvis en altres aspectes que beneficien tant el producte final com, en alguns casos, les condicions de treball del personal contractat a la Hilandera, com seria el cas dels sistemes d'extracció que es van incorporant a les diferents fases del procés. Més modernament, ja a la dècada dels 80, també s'introdueixen mesures per tractar l'aigua i minimitzar l'impacte dels residus generats per aquesta activitat industrial.

La fi del regnat del cotó

Els canvis i les innovacions a la Hilandera S.A. van ser continuats. Un dels més significatius de la fàbrica del darrer terç del segle XX és el canvi de les matèries primeres. L'abandonament del cotó com a fibra principal a favor de les fibres sintètiques es constata a partir de les dades de consum anual de matèries primeres dels registres industrials i les seves revisions posteriors.

La indústria tèxtil s'havia fonamentat, a casa nostra, en matèries naturals d'origen animal, com la llana o la seda, o bé d'origen vegetal, com el cotó. Tot i que ja hi havia antecedents, al segle XX es van crear i desenvolupar nous

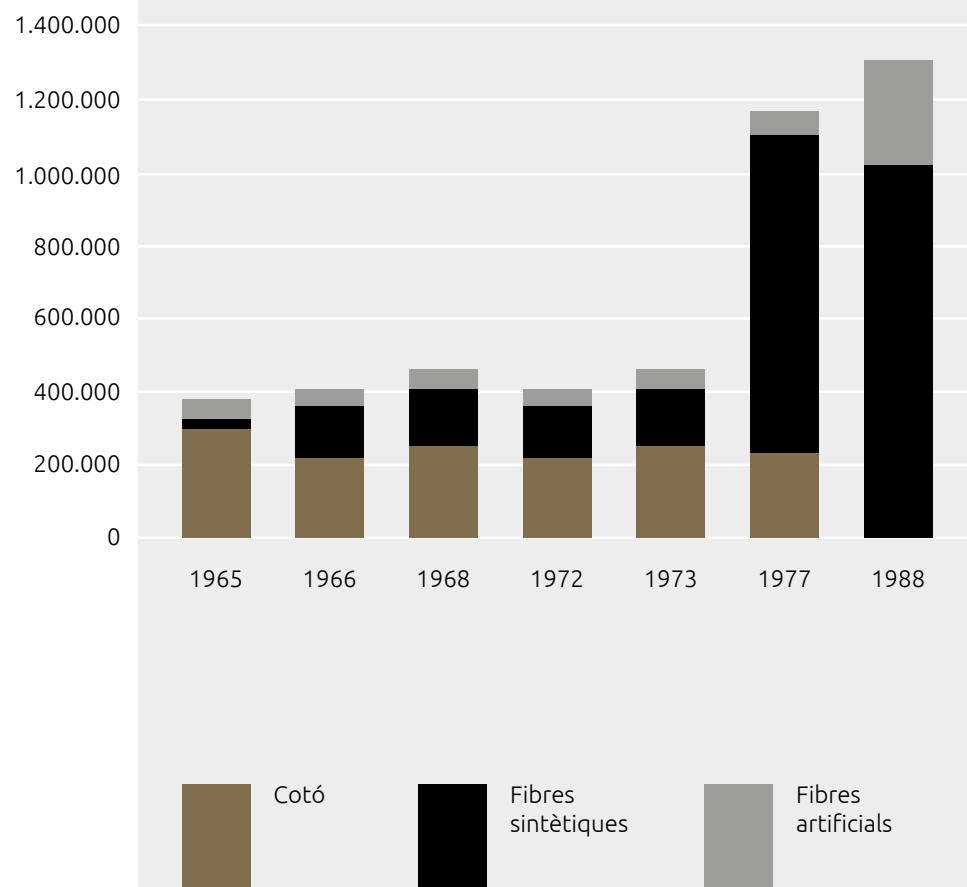
tipus de fibres que van suposar canvis i reptes per a la indústria tèxtil. Les fibres artificials, com la viscosa o raió, consisteixen en un producte fruit de combinar fibres d'origen sintètic amb fibres naturals, generalment la cel·lulosa. En canvi, les fibres sintètiques com el polièster o el niló tenen una composició que deriva de substàncies com el petroli, i s'obtenen mitjançant síntesis químiques.

La novetat no consistia només en que la maquinària produeixi més i més ràpidament, sinó que canvien totalment les matèries primeres. El cotó passa d'un consum de 298.000 kg. el 1965 a desaparèixer totalment el 1988, per tant s'acaba amb un regnat que havia durat segles. Les fibres artificials i les sintètiques es van acabar imposant, amb un creixement espectacular: entre 1965 i 1988 les fibres artificials creixen un 483%, mentre que les sintètiques ho fan un 3.642%.

Aquestes noves fibres suposaven alguns avantatges respecte l'ús del cotó. D'una banda, es deixava de dependre d'aquesta matèria primera, que no era local. D'altra banda, el producte que en sortia era més resistent i no era biodegradable, cosa que en aquells moments es considerava un tret positiu: el cotó es feia malbé, s'havia d'eixugar, costava de planxar... i aleshores no hi havia la consciència que podria ser perjudicial per al medi ambient. A més a més, els processos de producció eren més ràpids, hi havia més productivitat i era més net, en el sentit que el cotó fa molta pols i, a més, s'ha d'humitejar. El mercat va acceptar ràpidament aquests materials, i cada vegada hi hagué més demanda.

CONSUM ANUAL DE MATÈRIES PRIMERES, EN QUILOGRAMS.

Elaboració pròpia a partir de documentació de l'ANC.

Riuada de 1983. Autora: Hortènsia Soldevila.
Fons família Sanglas Solevila - Museu del Ter.

Imatge del personal de la Hilandera just abans del seu tancament el 1993. Fons Fina Rusiñol - Museu del Ter.

Treballadores de les metxeres de can Llanas davant de la fàbrica poc abans de tancar. 1990 aprox. Fons Fina Rusiñol - Museu del Ter.

L'empresa La Hilandera S.A. deixaria de funcionar el 31 de maig de 1993, després de més de 60 anys formant part de la història industrial de Manlleu. El 10 de febrer de 1995, la Generalitat de Catalunya la va donar definitivament de baixa del Registre Industrial.³⁰⁰ Quatre anys més tard, però, la família Jover va vendre la fàbrica de Can Llanas als actuals propietaris, la família Rovira. D'aquesta forma, es donava continuïtat a una història industrial que s'havia iniciat prop de 150 anys abans.

La crisi industrial dels anys setanta

Després de dècades de creixement, la crisi mundial del petroli dels anys 1973 i 1979 va marcar l'inici d'una profunda davallada.³⁰¹ La crisi provocada per la pujada del preu del cru i la consegüent pujada del cost de la vida, sense que s'hi fes front amb una millora dels salaris, va coincidir, en el cas del nostre país, amb importants canvis polítics (fi de la dictadura i inici de la transició). Tot plegat va obligar a les empreses a fer reconversions que sovint van acabar comportant el seu tancament, especialment entre els anys 1978 i 1984.

Un dels sectors més afectats per la situació fou el tèxtil. Aquest sector ja havia patit altres etapes de regressió, però en aquesta hi havia alguns factors nous, com el pas d'un atur transitori a un atur estructural, agreujat per la inflació i l'estancament econòmic. Les tensions socials i la conflictivitat laboral van anar acompanyades de reformes polítiques. L'ingrés d'Espanya a la Comunitat Econòmica

Europea, l'any 1986, va acabar de transformar l'escenari econòmic. D'una banda va suposar una millora per a les empreses que s'havien modernitzat, però, de l'altra, va comportar l'entrada d'una forta competència que reclamava canvis tecnològics i adequació de la producció a la nova demanda. El sector industrial no va reaccionar. L'atur industrial (especialment femení a la filatura), la desaparició d'empreses i la deslocalització van ser algunes de les conseqüències d'aquesta etapa.

A Osona, la indústria tèxtil que havia marcat la pauta de la revolució industrial, va liderar també la desindustrialització. Des de la dècada de 1970, el tancament de les diverses fàbriques i colònies del Ter Mitjà van ser constants. A Manlleu, can Puntí o can Rifà va tancar el 1991, el mateix any que ho feia el Dolcet; a Gurb, Malars -la primera colònia- va tancar les portes el 1996, a Torelló, La Coromina va tancar el 1978, la Blava de Roda de Ter, el 1999; a Sant Vicenç de Torelló, Fabra i Coats finalitzava la seva activitat l'any 2000.

EPÍLEG

Carnet d'artesa cordoner de l'any 1952 de Sebastià Rovira. Fons de la família Rovira

LA FAMÍLIA ROVIRA, LA RENOVACIÓ D'UN PROJECTE CENTENARI

La família Jover va vendre la fàbrica de Can Llanas als actuals propietaris, la família Rovira, l'any 1999. L'empresa Mimcord es va establir a les instal·lacions de Can Llanas, i el segle XXI començava amb uns nous propietaris, una empresa familiar dedicada a la fabricació de corda de paper fundada pel manlleuenc Sebastià Rovira Tenas.

Sebastià Rovira Tenas (1923-2021), la trajectòria d'un emprenedor

Els orígens de la família són a Taradell, al mas Prat. Sebastià era fill de Josep Rovira i Teresa Tenas, els quals van tenir cinc fills. Els tres primers fills del matrimoni (Assumpta, Pepita i Josep, que es faria capellà) van néixer a Vic, i els dos darrers (Joan i Sebastià), a Manlleu. De jove, Josep Rovira havia treballat a la indústria tèxtil, recollia el cotó sota les selfactines, però va tenir un accident amb una selfactina quan es tancava, fet que li va deixar seqüeles per a tota la vida. En Josep era representant de les màquines de cosir Wertheim, que va passar del taller de les màquines de cosir als telers. Aquells primers telers els va muntar en una fàbrica a la cantonada del carrer sant Martí Xic de Manlleu, i feien teixits de lit i draps de cuina. La família vivia allà mateix.

A l'inici de la Guerra Civil, la repressió de la rereguarda es va cobrar algunes víctimes a Manlleu. El 16 d'agost de 1936, Josep Rovira va ser assassinat a casa seva gairebé en presència del seu fill Sebastià, que estava tancat en una habitació. La família va fugir a Manresa i d'allà van anar a Sant Llorenç de Morunys, on van passar la guerra a casa d'uns familiars.

Acabada la guerra i de nou a Manlleu, els germans Rovira van començar una nova aventura industrial i van muntar uns telers a casa seva, però la riuada de 1940 s'ho va emportar tot. Després, en Sebastià va anar a fer el servei militar a Figueres on va fer alguns diners comerciant. Amb aquests diners, va muntar un nou taller que seria el precedent de Mimcord.

Sebastià Rovira es va casar amb Maria Rosa Vilaró Domènech. Ella era nascuda a Terrassa, de pare manlleuenc. El seu pare, Joan Vilaró, era un enginyer elèctric que treballava a La Canadenca, a Barcelona, i va passar a viure a aquella ciutat com a responsable de la zona del Vallès. Estava casat amb Hortènsia Domènech, que va morir poc després del naixement de la seva filla. Aquella nena va anar a Manlleu a casa d'uns parents, a la casa coneguda com a Cal Pastor. El matrimoni de Cal Pastor, Francesc (Quico) Tió Vivet i Carme Serra Vilaró no tenia fills, la van acollir i li van deixar la casa quan van morir. Sebastià Rovira i Maria Rosa Vilaró van tenir quatre fills: Xavier (n. 1949), Joan (n. 1954), Jordi (n. 1959) i Josep (n. 1972-m. 1987). Sebastià Rovira va morir l'any 2021 a l'edat de 97 anys.

Sebastià Rovira i Rosa Vilaró
festejant davant de Can Llanas a la
dècada de 1940. Fons família Rovira.

Sebastià Rovira Tenas va muntar un taller de cordills després de la guerra i del servei militar. S'oferia a recollir les bitlles de les fàbriques de fil, netejar-les i tornar-les netes, a canvi de quedar-se el fil sobrant, que tallava a diferents mides i els tenyia. Aquest fil es feia servir per lligar botifarres, embotits o blens d'espelma de mides diferents. Val a dir que en aquest procés de contacte amb les fàbriques, ja coneixia molts dels empresaris i, a més, va comptar amb l'ajuda de la seva parenta, Tecla Sala.

L'any 1952 va demanar llicència per legalitzar el "taller de Artesanía (cordonera)" que tenia al seu domicili. Segons el document, hi tenia 1 màquina trenadora de 16 carrets, 1 màquina d'encarretar de 16 pues, 1 torn per tòrcer i 1 motor. L'Ajuntament el va legalitzar el 22 de gener de 1953. Aquell modest taller, anomenat Sebastián Rovira Tenas, va ser la llavor d'una expansió que el mateix Rovira va veure al llarg de la segona meitat del segle XX.

L'impuls definitiu del negoci va venir de la mà d'una petició de la fàbrica automobilística SEAT, fundada el 1950 per l'Institut Nacional de Industria. Des de l'any 1958, van passar a ser el proveïdors de la marca amb la fabricació dels fils de paper que utilitzaven per fer els seients del cotxe. Quan la SEAT va deixar de banda el paper i va apostar pel plàstic, Rovira va crear l'empresa IQAP (1970).

L'any 1978 Sebastià Rovira va demanar llicència a l'Ajuntament per ampliar i perfeccionar la seva "industria dedicada a fabricación de

Certificat de Mestre
Major del Gremi
d'artesans de Sebastià
Rovira, 1951. Fons de
la família Rovira

cordelería de papel de diversos tipos", que duia a terme des de l'any 1951 al local del carrer Víctor Pradera núm. 8 de Manlleu. Tenia previst engegar les millores el febrer de 1979, i l'Ajuntament li concedí la llicència. Segons el projecte que van presentar al Consistori, "se trata de un local de planta baja de forma irregular de 40 m. de profundidad con un ancho promedio de 10 m. En la zona delantera con fachada a calle Víctor Pradera están dispuestas las oficinas generales; a continuación y situado prácticamente en su totalidad en patio interior de manzana, queda instalada la maquinaria de fabricación y almacén; a continuación se dispone de patio propio con acceso para mercancías desde calle Paseo 18 de Julio. Se dispone de dependencias con aseos y vestuarios para el personal, con ventilación cenital". En total, 100 m² destinats a oficines, 174 m² de taller, i un magatzem de 126m2 en un solar amb una superfície total de 650 m².

La maquinària que s'instal·larà després de l'ampliació és la següent: 2 màquines talladores-bobinadores de paper amb c. m. de 0.50 CV cadascuna (1 CV de potència), 4 màquines "dobladoras" de paper amb c. m. de 0.25 CV cadascuna (1 CV de potència), 2 màquines encoladores de cintes amb resistències, 2 màquines "dobladoras" de paper amb c.m. de 0.33 CV cadascuna (0.66 CV de potència) i 4 màquines de muntar ganxos i "presillas a pedal". La memòria assenyala que, amb la nova instal·lació accionada per petits electromotors individuals, quedaria anul·lada l'antiga instal·lació de transmissió per embarrat accionada per un electromotor.

Pel que fa a la producció anual, es calculava que es farien 45 tones de fil i cordes de paper de diversos tipus. Les matèries primeres necessàries, que no eren ni tòxiques ni perilloses, anirien al magatzem, que podria tenir una mitjana de 15 tones de paper, 300 kg de filferro, 500 kg de cintes diverses i unes 1.000 unitats de "ganchillos metálicos y accesorios varios".

L'empresa familiar havia crescut i evolucionat, i l'any 1986 es va constituir l'empresa **Mimcord**. L'empresa va passar a ser societat anònima aquell any, amb la participació de tots els germans, si bé Jordi Rovira Vilaró

tenia el 50% i n'era el responsable. Van canviar d'ubicació i s'instal·laren en un local més gran al carrer Ripoll, a Manlleu.

L'abril de 1986 es va presentar un projecte d'ampliació i trasllat de la indústria. En aquell moment, es produïen 125 tones de corda de paper tipus Mimcord 1OP, 60 tones de corda de paper de tipus Mimcord L3, 90 tones de paper tallat, 8 tones de cordes diverses i unes 120.000 unitat de peces compostes de paper i tela. D'altra banda, les matèries primeres anuals també eren molt elevades: 21 tones de paper Kraft natural, 25 tones de paper Kraft acolorit, 50 tones de ràfia polipropilè, 50.000 m² de tela teixida i 500.000 unitats de peces de filferro. La plantilla estava formada per 8 persones. La potència total que caldria instal·lar era de 50.70 CV, així com mesures per a la prevenció d'accidents i incendis i millora de les condicions higienicosanitàries. L'estudi econòmic que acompanyava el projecte preveu una despesa de 6 milions de pessetes per adquirir maquinària, 416.1850 pessetes per a les instal·lacions i 280.000 pessetes per a permisos i autoritzacions.

Les primeres cordes per fer nanses per a les bosses es van començar a produir el 1987. Un any després, el 1988, es va crear una empresa per fer seients per a cadires, Eurosedile (amb seu a Manuel, ciutat de València). Joan Rovira Vilaró, fill de Sebastià Rovira, es posà al capdavant de les exportacions i la internacionalització de l'empresa l'any 1998.

El darrer trasllat de la fàbrica es va fer l'any 1999, moment en què es compra Can Llanas, on s'instal·len els Rovira l'any 2000, després d'una important obra de reforma. En aquesta etapa ja no hi haurà ningú que visqui a la fàbrica de l'antic molí de la Cavalleria, els darrers habitants en van marxar el 1993 quan va tancar la Hilandera. Ara, però, en aquest nou capítol que retorna l'activitat i un paper protagonista a les antigues instal·lacions de Can Llanas, els propietaris, contràriament al que passava en el cas dels Jover, tornaran a viure a Manlleu.

Sebastià Rovira recollint la placa commemorativa
a la festa del 50è aniversari de la mà de Joaquim
Vivas, 2002. Fons Cal Pastor

Començava una nova etapa a l'antiga fàbrica del Molí de la Cavalleria, la primera en què la producció ja no se centraria en la filatura, sinó que fabriquen fils i cordes de paper. Des d'aquest punt privilegiat a la riba del Ter, ara s'exporten a 56 països tota mena de cordes de paper amb usos i funcionalitats ben diverses. Des de nanses de bosses, a cintes de paper, passant per cordes de garrafa i ampolles, cordes per cadires, blens per espelmes, per fer teixits, estores i tatamis, i, fins i tot, cordes de paper que s'apliquen a cables elèctrics. Un complet ventall de productes, elaborats amb tecnologia puntera, que ha tornat a omplir d'activitat l'antiga fàbrica de Can Llanas.

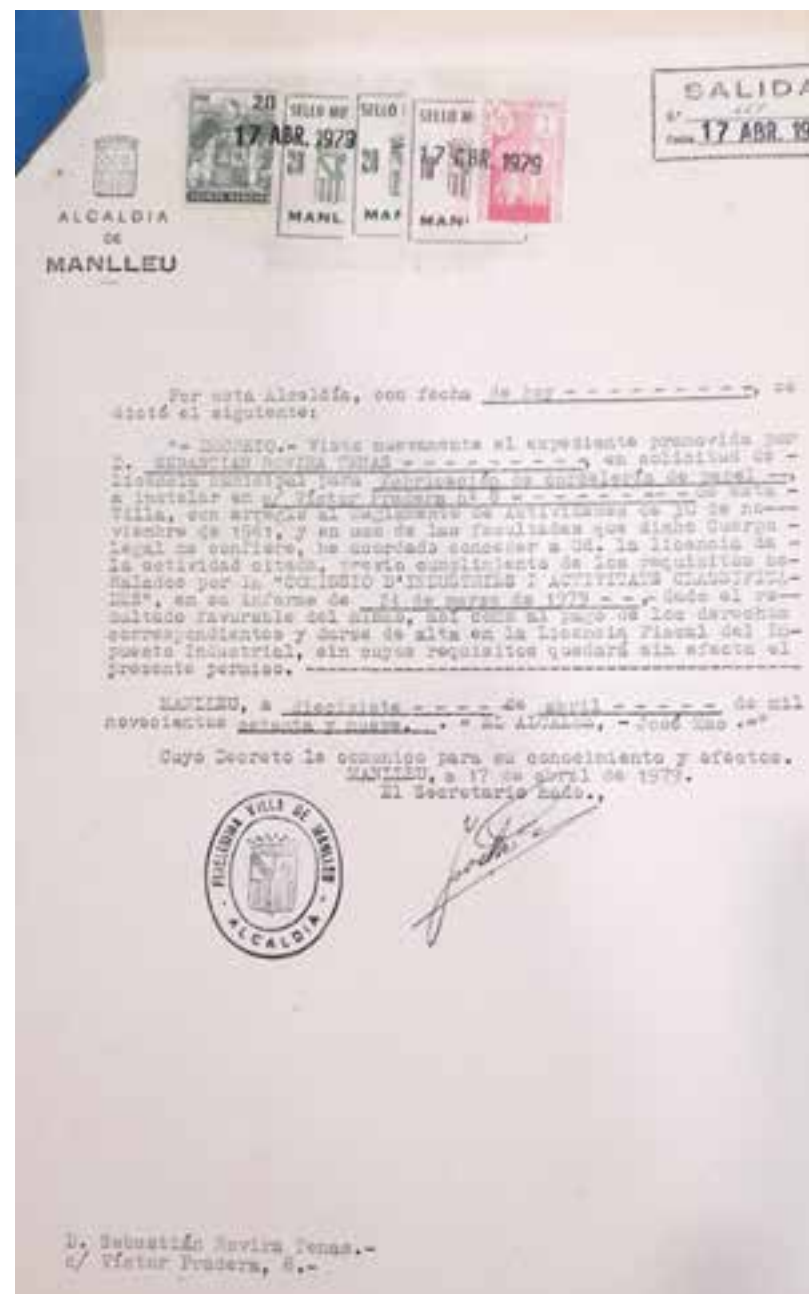
L'any 2002 Mimcord va celebrar el cinquantè aniversari del naixement de l'empresa, ja instal·lada de ple a Can Llanas. L'acte es va celebrar a la fàbrica, i es va lliurar una placa commemorativa al fundador. Es certificava així la continuïtat d'un projecte, no només del emprès per la família Rovira l'any 1952 sinó també de l'aventura que havia iniciat, més de 160 anys abans, Gabriel Llanas convertint el molí de la Cavalleria en el pal del paller sobre el qual edificaria el seu projecte industrial. 180 anys després aquest racó privilegiat a la riba del Ter es continua escrivint la història.

Entrada a la fàbrica, any 2024. Foto:
pàgina web de Mimcord.

Llicència concedida per
l'Ajuntament de Manlleu, any
1979. Fons família Rovira.

Canal d'entrada de Can Llanas. Autora:
Ester Molera. Museu del Ter.

Plànol descriptiu dels jardins de Can Llanas amb inventari vegetal. Dibuix: Manel Vicente. Museu del Ter.

Els jardins de Can Llanas

Els jardins són un dels pocs elements de Can Llanas que havien estat objecte d'estudi. Les fàbriques i colònies de la industrialització comptaven amb jardins des del moment de la seva creació. Són espais que no estan relacionats amb la producció industrial, sinó amb una ocupació simbòlica del territori i amb una jardineria no exempta d'una visió paternalista.

Can Llanas té dues zones enjardinades ben diferenciades: la zona d'entrada a les oficines i a la fàbrica, i la zona del darrere.³⁰²

A la primera (2.600 m²) hi ha arbustos mediterranis i entapissants, arbres ornamentals que fan ombra als vehicles estacionats a l'aparcament; és habitual que en aquests jardins hi hagi aurons americans i coníferes. Quan va passar als nous propietaris (1999), es va remodelar la zona i es van plantar liquidàmbar i dues moreres de paper. En canvi, a la segona zona (2.500 m² sense comptar la zona asfaltada) hi ha una sèrie d'arbres dispersos entre els quals destaquen una gran morera, un cedre d'encens o un xiprer d'Arizona. Hi ha una rierol que creua el paratge, amb una petita zona de ribera amb prat natural i pollancres, que compta amb una rampa al riu que permet l'accés al bombers, en cas d'emergència, o com embarcador.

Aquestes zones enjardinades han tingut modificacions i remodelacions constants, per la qual cosa queden pocs vestigis dels jardins originals. Actualment, els jardins són espais condicionats al servei de la funció que tenen: en el primer cas, d'ús públic, és l'entrada i benvinguda, sense luxes ni ostentació, mentre que el segon, més reservat, és una zona endreçada a la part posterior amb la funció de trobada o de reunió. Es tracta, seguint la mentalitat empresarial, de llocs funcionals que necessiten poc manteniment i poques despeses.

Fotografia aèria del Manlleu, amb Can Llanas quan el revolt del riu s'allunya de Manlleu. 3 de maig de 2023. ICGC.

CAN LLANAS

CAN LLANAS EN IMATGES

Sortida del canal.
Fons Cal Pastor.

Turbines velles amb parament de
fusta. Fons Cal Pastor.

Sortida del canal.
Fons Cal Pastor.

Obres del canal.
Fons Cal Pastor.

Vista de Can Llanas a mitjan
segle XX. Fons Jaume Salarich
Vila - Museu del Ter.

Un pescador prop de Can Llanas a
mitjan del segle XX. Fons Jaume
Salarich Vila - Museu del Ter.

Can Llanas a mitjan del segle XX,
amb les comportes ben visibles. Fons
Jaume Salarich Vila- Museu del Ter.

Vista de Can Llanas abans de les
grans remodelacions de la segona
meitat del segle XX. Fons Jaume
Salarich Vila - Museu del Ter.

Sala de les cardes. Fons Cal Pastor.

Aspis, amb el sistema d'embarrat. Fons Cal Pastor.

Cardes de cotó. Fons Cal Pastor.

Sala de les metxeres. Fons Cal Pastor.

Vista del riu Ter, amb Can Llanas al fons. Fons Jaume Salarich Vila - Museu del Ter.

Nois banyant-se a la platja de Can Llanas, 1939. Fons Burgés Oliveras - Museu del Ter.

Retrat d'una nena, 1958 aproximadament.
Fons Alfonso Casas - Museu del Ter.

Tres homes pesquen al riu Ter, prop de Can Llanas.
Fons Jaume Salarich Vila - Museu del Ter.

Nena jugant a l'entrada de Can Llanas.
Fons Jaume Salarich Vila - Museu del Ter.

Un home i un nen amb un gos davant
de l'entrada de Can Llanas. Fons família
Surñach Albareda - Museu del Ter.

Dos nens davant de Can Llanas, amb la xemeneia fumejant.
Fons Jaume Petit Bosch – Museu del Ter.

Vista de la fàbrica, any 1956 o 1957.
Fons Maria Àngels Motjer.

Celebració dels treballadors al menjador de la fàbrica
l'any 1985. Fons Fina Rusiñol - Museu del Ter.

Pèrgola de mitjan segle XX, actualment desapareguda. Fons
Jaume Salarich Vila - Museu del Ter.

Entrada a les oficines i aparcament a Mimcord. Fons Cal Pastor.

Vista de l'entrada del canal. Fons Cal Pastor.

Pollancrel al jardí del darrere de Can Llanas.
Autora: Ester Molera. Museu del Ter.

Arbustos al camí d'entrada de Can Llanas.
Autora: Ester Molera. Museu del Ter.

Pollancrel del jardí del darrere de la fàbrica.
Autora: Ester Molera. Museu del Ter.

BIBLIOGRAFIA

Alayo, Joan Carles. (2012). *El procés d'electrificació de Catalunya. Recursos naturals i actuacions empresarials. 1896-1936*. Tesi doctoral, Universitat Politècnica de Catalunya.

Albareda, Joaquim. (1981). *La industrialització a la Plana de Vic (1770-1875)*. Patronat d'Estudis Ausonencs.

Albareda, Joaquim. (1996). La batalla per l'aigua a la Plana de Vic (1825-1845). Dins: *Manlleu, el Ter i el canal industrial* (pp. 153-166). Ajuntament de Manlleu.

Albareda, Joaquim. (1987-1988). *La industrialització a Manlleu. Energia hidràulica i creixement urbà. Treballadors i fabricants 1760-1931*. Museu Industrial del Ter.

"Albert de Sicília Llanas i Castells". (11 setembre 2024). Dins *Enciclopèdia.cat*

Alcover, Antoni Maria i Moll, Francesc de B. *Diccionari Català-Valencià-Balear*.

23 d'oct. del 2024, Emili. (Març 2001). Els fets de març de 1901 a la conca del Ter (I). *El Ter*, 60, 21-23.

Bayón, Emili. (Abril 2001). Els fets de març de 1901 a la conca del Ter (II). *El Ter*, 61, 22-23.

Bayón, Emili. (Febrer 2006). *Informe sobre el molí Muntada de Manlleu*. Àrea de Patrimoni del Museu Industrial del Ter.

Bayón, Emili. (2008). Els orígens de la industrialització al Ter mitjà. *L'Avenç*, 331, 32-36.

Bayón, Emili i Casas Trabal, Pere. (2008). Una història silenciada. La invisibilitat de la dona obrera al Ter mitjà. *Revista d'etnologia de Catalunya*, 33, 163-169.

Bolòs, Jordi i Nuet, Josep. (1983). *Els molins fariners*. Ketres Editorial.

Burgaya, Josep. (Juny 1988). La industrialització a Manlleu. *Plecs d'Història Local*, 15, 226-229.

Calvo Vergés, Oriol (2002). Fa cinquanta anys. La Santa Missió i la creu de terme de Moragas i Clavell. *Fonts. Butlletí del Centre d'Estudis Argentonins*, 11. 11-13.

Cao, David. (2008). El Cercle Literari de Vic (1860-1902). Un espai de sociabilitat cultural a mig camí de la marina i la muntanya catalanes. *Cercles: revista d'història cultural*, 11, 77-90. RACO.

Cao, David. (2014). *Les elits i el poder local en una societat en transformació. Vic: política, cultura i associacionisme (1860-1902)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.

Carreras, Albert. (1983). El aprovechamiento de la energía hidráulica en Cataluña. 1840-1920. Un ensayo de interpretación. *Revista de Historia Económica*, II (2), 31-63.

Casado, Ignacio. (2009). La fàbrica: arquitectura y control de la mano de obra. *Contribuciones a las Ciencias Sociales*, 6. DIALNET.

Casas, Pere. (2014). *Els molins de Regàs i conflicte amb els vigatans*. 1714 pam a pam.

Casas, Pere. (2018). Xinxes, puces i fabricants. Les treballadores del tèxtil al Ter. *El Ter*, 164, 67-70.

Casas, Pere; Cirera, Jordi; García, Carles; Grané, Jordi; Molera, Joan; Vicente, Manel. (2019). *Els jardins de la industrialització al Ter*. Rafael Dalmau Editor.

Catasús, Aleix. (2016). *Josep Maria Pericas i Morros, arquitecte noucentista (Vic, 1881-Barcelona, 1966)*. Patronat d'Estudis Osonencs.

Cercador de l'Inventari de Patrimoni Arquitectònic de Catalunya. (2024). Generalitat de Catalunya.

Congost, Rosa. (1989). La família Safont, el comte de Santa Coloma i la revolució liberal. *Recerques: Història, economia, cultura*, 22, 83-92. RACO.

Cosas de Albert Llanas. (11 setembre 2024). Biblioteca Nacional de España.

El consultor. Nueva guía de Barcelona. Obra de gran utilidad para todos los vecinos y forasteros, y sumamente indispensable á los que pertenecen á la clase mercantil é industrial. (1857). Imprenta de la Publicidad a cargo de A. Flotats.

Enrech, Carles. (2019). *El Pla contra la Muntanya. La crisi de la indústria tèxtil del pla i la colonització fabril de la muntanya*. Universitat de Lleida.

- Enrech, Carles. (2001). L'Ofensiva patronal contra l'ofici. Estructures laborals i jerarquies a la indústria tèxtil catalana: 1881-1923. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 12, 185-196. RACO.
- Fototeca de Catalunya. (2023). Institut Cartogràfic i Geogràfic de Catalunya.
- Gaja, Esteve. (1976). *Història de Manlleu*. Caixa d'Estalvis Comarcal de Manlleu.
- Gaja, Esteve. (1988). *El Manlleu dels anys trenta (1930-1939)*. Caixa d'Estalvis Comarcal de Manlleu.
- Garcia, Albert. (2011). *La fabricació de la fàbrica: Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1884)*. Tesis doctoral. Universitat Pompeu Fabra.
- Grané, Jordi. (2019). *Manlleu desaparegut*. Efadós
- Grau, Jaume. (2007). *Carlinades. El Far West a la catalana*. Cossetània Edicions.
- Llonch, Montserrat. (2004). Jornada, salarios y costes laborales en el sector textil catalán (1891-1936). *Revista de Historia Industrial*, 26, 101-139. RACO.
- Llop, Irene i Sadurní, Núria. (2015). *Malars, de molí fariner a colònia industrial*. Ajuntament de Gurb, Museu del Ter.
- Llorens, Jordi. (1992). *Obrerisme i catalanisme (1875-1931)*. Editorial Barcanova.
- Maluquer, Jordi. (1983). La despatrimonialización del agua: movilización de un recurso natural fundamental. *Revista de Historia Económica*. I(2), 79-96.
- Meca, Benet i Saborit, Jaume. (2012). *La casa Comella de Vic: Arquitectura i història*. Projecte Final de Grau. Universitat Politècnica de Catalunya.
- Mimcord. *Fabricants de fils i cordes de paper*. (2023). Mimcord.
- Museu Nacional de la Ciència i la Tècnica de Catalunya. (MNACTEC). (s.d.). *El tèxtil: un procés tecnològic i humà*. Recuperat 28 setembre 2024, de
- Molí, Montserrat. (2020). Les Desamortitzacions al Berguedà. *L'Erol. Revista cultural del Berguedà*, 144, 42-50. RACO.
- Muset, Assumpta. (1995). Negociants osonencs en el mercat interior espanyol a la segona meitat del segle XVIII. *Ausa*, XVI(134), 223-240.
- L'aiguat de 1940. 75 anys. (2015). *Memòria de l'aiguat de 1940 a Manlleu. Exposició temporal Museu del Ter, del 17 d'octubre al 31 de desembre del 2015*. Museu del Ter.
- Oliva, Jordi. (2018). El cost humà de la Guerra Civil a la comarca d'Osona: Una primera aproximació. XXVIII(181-182), 755-827. RACO.
- Ollich, Imma; Subirana, Maria; Ramisa, Maties; Rocafiguera, Montserrat. (1995). *A banda i banda del Ter. Historia de Roda*. Ajuntament de Roda de Ter.
- Ortega, José. (1859). *Historia de las escuadras de Cataluña :su origen, sus proezas, sus vicisitudes, intercalada con la vida y hechos de los más célebres ladrones y bandoleros*. Librería Española. Imp. De Luis Tasso.
- Pagès, Joan. (1990). Les Preses en el període entre la primera i la darrera carlinada 1840-1872. *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca* (pp. 131-219).
- Pericas i Boixeda, a la Plana de Vic. (11 setembre 2024). Dins *enciclopèdia.cat*
- Piqueras, José A.; Sanz, Vicent. (2007). *A social history of Spanish Labour*. Berghahn Books.
- Prat, Antoni. (2022). El racó Pericas: Josep Maria Pericas Morros, la biografia. [Entrada de blog]. Recuperat l'11 de juny 2024
- Prat, Josep. (1984). *El canal industrial de Manlleu*. Caixa d'Estalvis Comarcal de Manlleu.
- Prat, Marc. (2008). Las estructuras comerciales de la industria algodonera catalana: el triunfo de los viajeros en el último tercio del siglo XIX. *Investigaciones de Historia Económica*, 12, 79-110.
- Prats, Bernat. (1993). *Documents del molí Miarons*. Autopublicat.
- Puigferrat, Carles. (2009). Els assassinats de Josep Soldevila, Josep Boixadera i Jaume Galobart (13 i 14 d'agost de 1936). *Ausa*, XXIV(164), 265-296.
- Ramón, Josep Maria. (1956). Els Safont. *Ausa*, II(17), 311-319. RACO.
- Raveux, Olivier. (2005). Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial. *Revista de Historia Industrial*, 28, 157-185. RACO.
- Rifà, Josep. (Abril 1943). *Nuestros mártires. Pascual Miró Artés*. Manlleu. Fiesta de la Victoria, s.p.

- Roca, Alexandre. (2003). *Manlleu. Episodis d'ahir*. Editorial Efadós.
- Rocafiguera de, Francesc. (2014). Efigie y mapa del regadío del llano de Vich y su territorio correspondientes", el projecte del paborde de Palau de regar la Plana de Vic amb aigua del Ter. *Ausa*, XXVI(174), 971-990.
- Roma, Francesc. (2011). *Conflictes per l'ús de l'aigua a la conca mitjana del Ter durant el segle XIX*.
- Sadurní, Núria i Llop, Irene . (2022). *Els fets de Malars. Anàlisi de la "Causa criminal formada por riñas ocurridas entre los trabajadores de las fábricas de Malars*. Museu del Ter.
- Salarich, Joaquim. (1858). *Higiene del tejedor o sean medios físicos y morales para evitar las enfermedades y procurar el bienestar de los obreros ocupados en hilar y tejer el algodón*. Imprenta y Librería de Soler Hermanos.
- Santamaria, Antonio. (2020, 19 de juliol). La crisi industrial dels 70 o la mort de la ciutat-fàbrica. *I-Sabadell*. Recuperat el 30 d'octubre de 2024, de <https://www.isabadell.cat/sabadell/historia/la-crisi-industrial-dels-setanta-o-la-mort-de-la-ciutat-fabrica/>
- Santasusagna, Albert. (2014). Aproximació geogràfica al conflicte urbanístic de la devesa de Manlleu. *Ausa*, XXVI(173), 705-722.
- Saurí, Manuel i Matas, José. (1849). *Manual histórico-topográfico estadístico y administrativo*. Manuel Saurí.
- Serra, Rosa. (2023). Industrials berguedans lluny del Berguedà al segle XIX. Dins *Els recursos naturals del Pirineu. 19es Trobades Culturals Pirinenques* (p. 17-42). Societat Andorrana de Ciències.
- Solà, Àngels. (1990). Una família burgesa de la Plana de Vic: els Moret, de Roda. Dins J. Figuerola (ed.), *Osona i Catalunya al segle XIX* (p. 202-212), Eumo Editorial.
- Solà, Àngels. (1995). Indústria tèxtil, màquines i fàbriques a Berga. *L'Erol. Revista cultural del Berguedà*, 47 12-15.
- Solà, Àngels. (1997). Entre teixits, màquines i llibres. Notes sobre la família Soler, originària de Cercs. *Quaderns de l'Àmbit de Recerques del Berguedà*, 3, 49-56.
- Solà, Àngels. (2005). La força hidràulica en la indústria tèxtil manresana, 1801 -1860. *L'Erol. Revista cultural del Berguedà*, 86-87, 13-16. DIALNET.
- Soler, Raimon. (2001). Productividad, costes y eficiencia en la industria textil aldonera catalana, 1840-1930. ¿Qué nos enseñan las empresas?. *VI Congreso de la Asociación Española de Historia Económica*.
- Subiñà, Enric. (2014). Jaume Clavell, historiador. *Fonts: butlletí del Centre d'Estudis Argentonins Jaume Clavell*, 59, 9-10. RACO.
- Sudrià, Carles. (1994). Capitalistes i fabricants. El finançament de la industrialització catalana (1815-1866). Conferència inaugural del curs 1993-1994. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 5, 29-40. RACO.
- Tornafoch, Xavier. (2002). *Catalanisme, carlisme i republicanisme a Vic (1899-1909)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Tornafoch, Xavier. (2004). *Política, eleccions i caciquisme a Vic (1900-1931)*. Tesis doctoral. Universitat Autònoma Barcelona.
- Tornafoch, Xavier. (2015). Les vagues de 1901 i 1902 a Osona. L'opinió conservadora davant les reivindicacions obreres. *Ausa*, XXVII(176), 321-331.
- Torrent, Domingo. (1893). *Manlleu: croquis para su historia*. Imp y librería Ramón Anglada y Pujals..
- Vallejo, Gerard. (2015). *La Guerra Civil a Manlleu. Guerra i revolució: dues cares de la mateixa moneda*. Treball de batxillerat. Premi de Recerca UVic-UCC.
- Manlleu, el Ter i el canal industrial. Materials per a una exposició*. (1995-1996). Museu de Manlleu.
- Vida anecdòtica de Albert Llanas. Recull d'acudits i facècies*. (1925). Editorial Millà.

PUBLICACIONS PERIÒDIQUES

Diario de Barcelona.

Diario Nacional Sindicalista Libertad.

Ejército y Armada. Órgano de opinión militar.

El Correo.

El Debate.

El Defensor del contribuyente.

El Día gráfico.

El Diluvio: Diario político de avisos, noticias y decretos.

El fomento industrial y mercantil: Periódico dedicado a la defensa de la industria y el comercio.

El Independiente. Periódico liberal.

El magisterio español: Revista General de la Enseñanza.

El Noticiero Universal.

El Restaurador: Diario de propaganda católico-social y de avisos.

El Ter.

Gaceta de Madrid.

Gaceta Montañesa.

Guirigay. Periódico político, popular del medio día.

La Almudaina: Diario de la mañana: avisos, noticias.

La Campana de Gràcia.

La comarca.

La Dinastía.

La Federación: Órgano del Centro Federal de las Sociedades Obreras.

La Gazeta de Vich.

La Imprenta: Diario de avisos, noticias y decretos.

La Publicidad: Eco de la industria y del comercio, diario de anuncios, avisos y noticias.

La Vanguardia.

La Veu de Catalunya: Diari català d'avisos, noticias y anuncis.

Manlleu.

Mirador. Setmanari de literatura, art i política.

Pueblo: Diario del Trabajo Nacional.

Revista del Vallés.

Revista ilustrada de banca, ferrocarriles, industria y seguros.

Santa Fe. New Mexican.

SIGLES

ABEV Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic

ACOS Arxiu Comarcal d'Osona

AHPB Arxiu Històric de Protocols de
BarcelonaAHPM Archivo Histórico de Protocolos de
MadridAMCB Arxiu Municipal Contemporani de
Barcelona

AMMA Arxiu Municipal de Manlleu

AMGr Arxiu Municipal de Granollers

ANC Arxiu Nacional de Catalunya

ANV Arxiu Notarial de Vic

AVV Arxiu de la Vegueria de Vic

ABREVIATURES

CV cavalls

f. foli

HP *horse power* (cavalls de potència)

n. nascut

m. mort

p. pàgina

r. recto

ss. següents

v. verso

vol. volum

Can Llanas a mitjan del segle XX.
Fons Jaume Salarich Vila - Museu
del Ter

ANNEX DOCUMENTAL

ANNEX 1 *Llista de propietaris de la fàbrica.*

[1] S'afegí, el mes de setembre de 1853, a la societat amb la cessió que li feu Joan Llanas i Tolosa de la meitat de la seva participació.

[2] A partir de 1864, la plaça de Joan Bernat Roca i Parés l'ocupa el seu nebot i hereu Joan Roca i Vilaseca.

[3] Aquesta data no correspon a la creació de la societat, sinó al moment en què Valentí Iglesias i Aran esdevé el propietari de Can Llanas.

Denominació	Any d'inici	Capital	Socis
GABRIEL LLANAS I CIA	[1844] - 06/06/1851	44.871 lliures 8 sous i 11 diners	Gabriel Llanas i Tolosa i Jacint Comella i Llanas
LLANAS Y SOBRINOS	06/08/1853	60.000 duros de plata / 300.000 pessetes	Gabriel Llanas i Tolosa, Jacint Comella i Llanas, Joan Llanas i Tolosa, Josep Comella i Llanas, Josep Pericas i Comella [Joan Bernat Roca i Parés][1]
	17/02/1859	110.000 duros / 550.000 pessetes	Jacint Comella i Llanas, Joan Llanas i Tolosa, Josep Pericas i Comella, Joan Bernat Roca i Parés Francisco Vilaró i Vila, Vicenç Llanas i Martí
PERICAS, LLANAS Y CÍA	30/01/1863	112.000 duros / 560.000 pessetes	Jacint Comella i Llanas, Joan Llanas i Tolosa, Josep Pericas i Comella, Joan Bernat Roca i Parés / Joan Roca i Vilaseca[2] Francisco Vilaró i Vila, Vicenç Llanas i Martí
PERICAS, SOLER Y CÍA	15/02/1867	112.000 duros / 560.000 pessetes	Jacint Comella i Llanas, Josep Pericas i Comella Francisco Vilaró i Vila, Ramon Soler i Noguera Vicenç Llanas i Martí
	05/02/1872	170.000 duros / 850.000 pessetes	
SALVANS, COMAS Y ESTRANY	[1880]		Domingo Salvans i Tresserra, Francisco Comas i Rusiñol
	22/07/1882	240.000 pessetes	Domingo Salvans i Tresserra, Francisco Comas i Rusiñol, Joaquim Estrany i Vintró
COMAS Y ESTRANY	30/12/1892	100.000 pessetes	Francisco Comas i Rusiñol Joaquim Estrany i Vintró
COMAS Y SOBRINOS	29/05/1897	100.000 pessetes	Francisco Comas i Rusiñol, Pere Comas i Estrany Jaume Comas i Estrany
P. Y J. COMAS	24/12/1904	50.000 pessetes	Pere Comas i Estrany, Jaume Comas i Estrany
VALENTÍ IGLESIAS	29/07/1918[3]		Valentí Iglesias i Aran
LA HILANDERA	1930		Lluís Jover Castells, Lluís Jover Vidal, Josep Maria Jove Artés
MIMCORD	1999		Sebastià Rovira i Tenes, Jordi Rovira i Vilaró

ANNEX 2

Equivalència de monedes esmentades al llibre.

Lliures i sous: tenen l'origen en la unitat de compte del sistema carolingi. 1 lliura eren 20 sous, 1 sou equivalia a 12 diners.

Maravedís: l'origen es troba en la moneda d'or almoràvit denominada morabatí. El 1718 s'imposà la fabricació i circulació de moneda castellana i s'introduí a Catalunya. En època de la reina Isabel II, al principi del seu regnat es va mantenir el sistema monetari heretat del seu pare, basat en el maravedís de coure (també hi havia escuts d'or i reals de plata). 34 **maravedisos** equivalien a 1 real. Durant el seu regnat hi va haver quatre sistemes monetaris, d'una banda per adaptar-se als sistemes decimals que hi havia a Europa, i d'altra banda, perquè a Espanya hi circulava molta moneda estrangera, sobretot francesa. Després del període del maravedís (1833-1848) hi hagueren successivament els sistemes de dècima de real (1848-1854), de cèntims de real (1854-1864) i d'escut de plata (1864-1868). Quan va ser destronada, el govern provisional va imposar la pesseta com a unitat monetària, va centralitzar-ne la producció a Madrid, i va tancar les diferents cases de moneda.

Pesseta (1868-2002): es subdividia en 100 **cèntims**. Un **duro** són 5 pessetes (ptes.). 1 **ral** equival a 25 cèntims de pesseta. Moneda de comptabilitat des de l'1/1/1999. Moneda de curs legal des de la reforma de la pesseta de 1868. Va ser substituïda per l'**euro** (€).

Euro (2002-): es subdivideix en 100 **cèntims**. 1 euro valia 166,386 pessetes. Marc monetari europeu.

ANNEX 3

1842, octubre, 27

Sol·licitud presentada per Gabriel Llanas a l'Ajuntament de Manlleu perquè es faci una nova carretera cap al molí de la Cavalleria.

ACOS, Ajuntament de Manlleu, Documents antics de l'Ajuntament 1663-1863, f. 967.

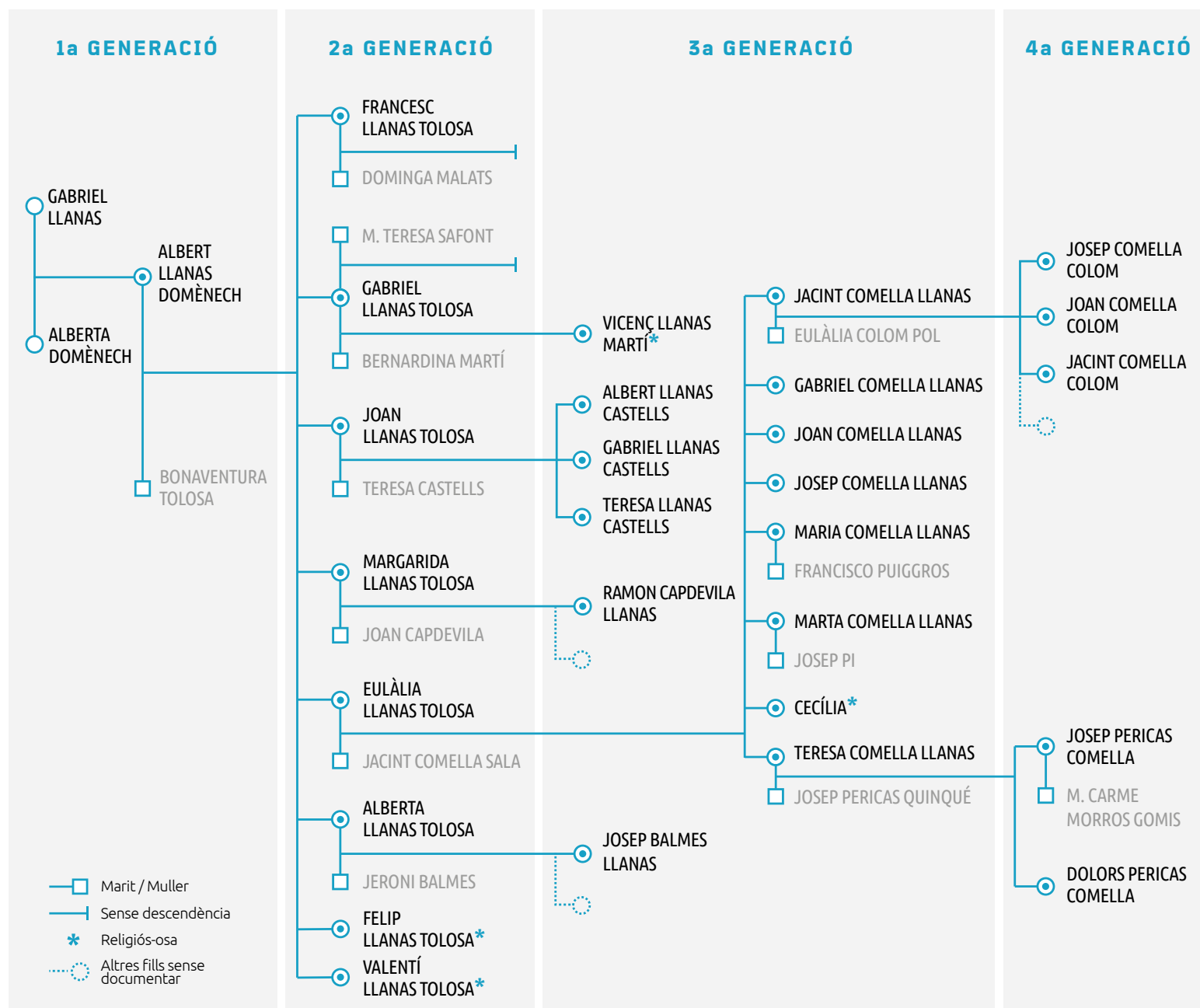
Señores del Ayuntamiento Constitucional de la Villa de Manlleu

Gabriel Llanas vecino de la ciudad de Vic a V.V. respetuosamente hace presente: que hallándose de mucho tiempo a esta parte cuasi inutilizada la que carretera que conduce al Molino llamado de la Caballería, propia del exponente, a causa de los muchos edificios que para la fabricación se han construido en la orilla del Río Ter, lo que hace que los carros hayan de meterse en el agua con grave perjuicio y aun peligro; seria muy del caso, no tanto para evitar las desgracias que no se oculta a esa Municipalidad podrían suceder, como para hermostear la orilla del expresado Río, la construcción de una carretera que procurando la utilidad de todos los que pueden reportar de ella algún beneficio, evitase los perjuicios que ahora ocasiona la inutilidad de la actual. En este concepto pues y en el de secundar las miras del Gobierno que recomienda tan particularmente la construcción de caminos para facilitar los transportes dando así el mayor impulso al comercio y fabricación que cada día va en aumento.

A V.V. suplica que habida consideración a los motivos expuestos, se sirva determinar la construcción de una nueva carretera al objeto expresado llamando al efecto a todas aquellas personas que pueden reportar de ella algún beneficio, tanto para el mo[do] de practicarlo como para la enmienda de gastos, perjuicios que tal vez ocasionare, o bien en aquellos términos bien vistos a ese cuerpo municipal, no perdiendo de vista que ahora es más oportuna la construcción que en ningún tiempo respecto a ser mayo las ventajas ya dichas. Es gracia con justicia que espera de V.V. el suplicante. Vich 27 de octubre de 1842.

Gabriel Llanas.

ANNEX 4

ANNEX 5

1870, setembre, 28

Previsió industrial feta per Josep Pericas, Ramon Capdevila i Antonio Font a Josep Raguer, fabricant de xocolata.

ABEV, ANV-2191 (notari Josep Ignasi Mirabet), fol. 465 i ss.

Número ciento veinte y cinco

En la ciudad de Vic, a 28 de septiembre de mil ochocientos setenta. Ante mi D. José Ignacio Mirabet, notario del colegio del territorio de la Audiencia de Barcelona, con residencia y vecindad en la presente ciudad y los testigos que se nombrarán comparecen D. José Pericas y Comellas, fabricante, casado, de edad cuarenta y seis años, vecino de Manlleu, residente en esta ciudad, D. Ramon Capdevila y Camps, fabricante, casado de edad treinta y cinco años, vecino de esta dicha ciudad, y D. Antonio Font y Fàbregas, fabricante, casado, de edad treinta y siete años, vecino de Ripoll, augurando y apareciendo tener la aptitud legal para este acto y otorgan que han sido requeridos por D. José Raguer y Graugés, fabricante de chocolate, casado, de edad veinte y nueve años, vecino de Ripoll para examinar, calcular y decidir lo que podía producir semanalmente contando la semana de seis días laborables y a trece horas diarias de jornal, una fábrica de hilados y torcidos situada en la villa de Ripoll movida por motor hidráulico, compuesta de ocho cardas, ochocientos husos de hilar y cuatrocientos husos de torcer que juntos forman mil doscientos husos, desde últimos de junio del año mil ochocientos sesenta y nueve a mediados de febrero de mil ochocientos setenta poco más o menos, y visto, examinado y calculado detenidamente según su inteligencia y práctica en el ramo de la industria de hilados y torcidos de algodón y en su lealtad y conciencia DECLARAN que el beneficio líquido que resulta viene probado al final de los conceptos siguientes:

Para hilar y torcer ochocientas libras catalanas de hilo número veinte y cuatro, se necesitan los operarios con los salarios y gastos que van a continuación:

<i>Un mayordomo con un salario semanal de ochenta reales</i>	<i>80 reales</i>
<i>Un dependiente de despacho cuarenta reales</i>	<i>40 reales</i>
<i>Un operario para el batán veinte y seis reales</i>	<i>26 reales</i>
<i>Un operario para las cardas treinta reales</i>	<i>30 reales</i>
<i>Un muchacho para el canal diez reales</i>	<i>10 reales</i>
<i>Dos operarias para manuales a veinte y dos reales una, cuarenta y cuatro reales</i>	<i>44 reales</i>
<i>Una operaria para mechera en grueso veinte y ocho reales</i>	<i>28 reales</i>
<i>Dos operarias para mechera en fino a veinte y ocho reales una, cincuenta y seis reales</i>	<i>56 reales</i>
<i>Tres muchachas ayudantas de mechera a diez reales una, treinta reales</i>	<i>30 reales</i>
<i>Cuatro operarias hilanderas, a veinte y seis reales una, ciento y cuatro reales</i>	<i>104 reales</i>
<i>Tres ayudantas o ponedoras de mecha a nueve reales una, veinte y siete reales</i>	<i>27 reales</i>
<i>Para doblar las ochocientas libras igual a treinta arrobas veinte libras a tres reales arroba</i>	<i>92 reales</i>
<i>Dos operarias para torcedoras a veinte y seis reales una cincuenta y dos reales</i>	<i>52 reales</i>
<i>Por los demás gastos de desmérito de maquinaria de cerrajero, carpintero, latonero, cubertor de cilindros, correas, cuerdas, aceite, portes, contribución, alquiler y demás gastos imprevistos doscientos cuarenta reales</i>	<i>240 reales</i>

<i>Total ochocientos cincuenta y nueve reales</i>	<i>859 reales</i>
<i>Para hilar y torcer las ochocientas libras de hilo número veinte y cuatro cargados los sobreanotados gastos sale cada una libra a un real siete céntimos igual por un paquete de once libras a once reales setenta y siete céntimos.</i>	<i>11 reales 77 céntimos</i>
<i>Para un paquete de hilo de once libras se necesita algodón en rama de Bouboujeac trece libras seis onzas que a veinte y nueve pesos y cuarto quintal que al plazo sale a siete sueldos diez y medio dineros cada una libra, precio término medio que estaba en la época de que se hace mérito, importe cincuenta y seis reales cincuenta y nueve céntimos</i>	<i>56 reales 59 céntimos</i>
<i>Total sesenta y ocho reales treinta y seis céntimos</i>	<i>68 reales 36 céntimos</i>
<i>Las ochocientas libras de hilo número veinte y cuatro que se pueden hilar semanalmente o sean setenta y dos paquetes ocho libras a sesenta y ocho reales treinta y seis céntimos paquete según resulta arriba expresado importan cuatro mil novecientos setenta y un reales sesenta y tres céntimos</i>	<i>4.971 reales 63 céntimos</i>
<i>Durante el tiempo mencionado consideramos se vendrán los paquetes torcidos número veinte y cuatro un tiempo con otro a setenta y dos reales un paquete siendo así los consabidos setenta y dos paquetes ocho libras suman cinco mil doscientos treinta y seis reales treinta y seis céntimos</i>	<i>5.236 reales 36 céntimos</i>
<i>Beneficio líquido que resulta semanalmente doscientos sesenta y cuatro reales setenta y tres céntimos</i>	<i>264 reales 73 céntimos</i>

Esta última partida de doscientos sesenta y cuatro reales setenta y tres céntimos semanales es el beneficio del hilado y torcido de ochocientas libras de hilo número veinte y cuatro que podía dar la fábrica sita en Ripoll con las cardas, husos, horas de trabajo y época que se refiere en el preámbulo de esta escritura y declaran ser verdad según su leal saber y entender.

Así lo otorgan en mi despacho siendo presentes por testigos D. Ramon Soler, vecino de Barcelona, y D. Esteban Espinás de esta vecindad a quienes y señores otorgantes he leído integra esta escritura y advertido del derecho de leerla por sí de que no han cesado. Y los señores otorgantes de cuyas personas profesión y vecindad me he enterado por los testigos instrumentales que lo son así mismo de conocimiento, firman, de que doy fe.

ANNEX 6

1917, setembre, 9

*Subhasta de les fàbriques Dolcet i Llanas.**Gaceta de Madrid, núm. 252, Annex 2, p. 941-943.***PRIMER LOTE**

Edificio fábrica denominado Dolcet, consta del edificio-fábrica destinada actualmente a hilados de algodón, señalada con el número 57, junto con el agua que sirve de fuerza motriz, con su represa, canales, compuertas, motor con todos sus accesorios, transmisión, casa para el mayordomo y demás anexos y dependiente de la misma fábrica, junto con un terreno en el cual está construida, de superficie todo cuatro cuarteras, o sean 145 áreas ocho centiáreas, o aquella mayor cabida que tenga, la que está circuida de tapias formando muralla: todo lo que antes era parte del manso Dolcet, sito en el paraje de San Esteban de Vilacetrú, y punto conocido por Viña del Dolcet, término municipal de Manlleu, junto con una porción de terreno rocal, sito a la parte de la expresada viña, y de dos casitas sin número, una cochería y el vapor con sus correspondientes transmisiones y calderas: todo lo cual forma una sola finca; lindante: por el frente, Poniente, con honores del Manso Comella, mediante una carretera: o la derecha, o cierzo, Norte, con honores del

Manso Dolcet, mediante un camino vecinal; por la izquierda, mediodía, con el río Ter, y por la espalda, Oriente, con honores del Manso Dolcet.

La mayor parte de las edificaciones que constituyen la fábrica nombrada Dolcet están emplazadas en la parte inferior de la carretera que atraviesa esta finca; se cuenta la casa llamada del Mayordomo, que consta de bajos y dos pisos, las cuadras para preparación, hilatura, cuarto de compuertas, departamentos de cerrajería, carpintería, chimenea de vapor, patios y anexos; asimismo se hallan en la parte inferior a dicha carretera, la represa en el río, los canales y todas las obras hidráulicas, en general son obras de buena edificación y conservación. En la parte alta, o sobre o parte superior a la indicada carretera, en su lado Norte, hay dos grupos de casitas de bajos y primer piso para viviendas, y un cobertizo con fachadas a la carretera, de construcción sencilla; separada de todas las construcciones indicadas, al interior del terreno cerrado que también se halla en la parte alta de la carretera, o en su lado Norte, como las casitas y cobertizo, se halla una pequeña casa de campo compuesta de bajos y primer piso, con cobertizos contiguos, todo de edificación sencilla y humilde que sirve de vivienda para arreos y útiles de labranza.

El terreno de cultivo que se riega con agua del río, está cercado; se halla al lado Norte del camino y es de regular calidad; por último, por el extremo Oriente posee un terreno rocado, en longitud de 90 metros y ancho de la carretera, hasta el camino vecinal, que sirve actualmente para expansión de la restante finca y sus operarios, sin que se aplique cultivo alguno.

La edificación de bajos y dos pisos ocupa 176 metros y es conocida por la Casa del Mayordomo. Las distintas edificaciones nombradas, situadas en la parte inferior, o al mediodía de la carretera, con todos los patios y sus anexos, ocupan en junto 5.102 metros. Los dos grupos de casitas

de bajos y primer piso, situadas al Norte de la carretera, ocupan en junto una superficie de 192 metros. Los cobertizos contiguos a las indicadas casitas ocupan la superficie de 298 metros, y la casa de campo y cobertizos contiguos ocupan la de 140 metros.

La fábrica Dolcet posee aproximadamente 100 caballos de fuerza útil, aun cuando actualmente desarrolla mucha mayor cantidad de fuerza a causa del abundante caudal de agua que permite funcionar sus dos turbinas, cosa que no sucede en verano. La presa o represa del río es de buena construcción y bien conservada; las obras hidráulicas, y, en general, todas las que constituyen fábrica, comprendidas al lado de Mediodía, o parte inferior de la carretera, se hallan en buen estado de conservación, y asimismo ofrecen buenas condiciones los motores y sus transmisiones.

En la fábrica Dolcet existe instalada la maquinaria, enseres y accesorios siguientes:

Fuera de servicio, y distribuidas en diversas dependencias, hay además algunas máquinas y efectos que no se utilizan.

El detalle de unos y otros es como sigue.

MAQUINARIA EN FUNCIONAMIENTO**Motor**

Un electromotor A.E.G., de 290 voltios y 78 amperes, trifásico, con su aparato de arranque y cuadro, el transformador y los cables de conexión.

Hilatura*Una màquina para destirar dedales**Un balón**Una porcupina Platt de 24" año 1900**Una caja de polvo**Una crigson Platt**Una cargadora automática Hetherington de 38" año 1905**Un batán Platt de sencillar de 37"**Dos batanes Platt de 37" con regulador para repasar**Cuatro cardas de chapones Platt de 38", de 1894 y dos iguales de 1896**Dos cardas de chapones Platt de 41", año 1908**Siete cardas Platt de cilindretes, de tomador grande**Cinco ídem id. De tomador pequeño**Un manuar Platt de tres bancos, de seis chorros**Otro de ocho chorros**Otro de seis chorros**Una màquina de esmerilar cilindretes**Una mechera en grueso Platt, de 100 husos. Año 1894**Otra de 90 husos (reparada)**Otra de 80 husos, del año 1882**Una mechera intermedia Platt, de 136 husos, año 1898**Una ídem de 156 husos, año 1893**Una ídem del año 1881**Una mechera en frío, Platt de 200 husos de 1871**Otra de 144 husos, de 1875**Otra de 210 husos de 1884**Una ídem id. De 260 husos de 1881**Otra ídem de 180 husos, de 1882**Una de 200 husos, de 1894**Una ídem de 176 husos, de 1866**Otra ídem de 180 husos reparada**Dos continuas Hetherington de 440 husos año 1891**Una continua Platt para trama de 380 husos, año 1892**Dos continuas dobles Platt de 544 husos, año 1894**Cinco selfacting Curtis de 500 husos**Una ídem id de 474 husos**Una continua de torcer Hetherington de 350 husos**Tres ídem. Platt de 350 husos**Dos ídem id. Howard de 300 husos**Un doblador de rodete, de 30 bombos, construcción J. M. Feliu**Un ídem de 40 bombos, construcción Stubbs**Quince aspes mecánicos de 50 husos**Una màquina aspe para hacer centenes**Una para hacer piano**Una maquinita de madera para hacer rodetes para el piano**Un torno para repasar cilindros de presión**Un disco para las cardas**Cuatro cilindros de esmeril**Un dinamómetro**Un cuadrante**Una maquinita para pruebas de mechas**Un aspe para pruebas**Una balanza para pesar tela**Un camastrón**Una prensa para hacer pacas, dos prensas para hacer rollos**Botes, rodetes de madera, bitllots, tubos para selfacting y recambios para la alimentación de dicha fábrica**Cajas de madera para transporte del hilo y para el hilo mojado, dos estufas con sus chimeneas**Una ídem id. Más pequeña*

Una báscula para 500 kilos

Un aspe a mano de madera para 30 púas

Dos básculas para 100 kilos

Un reloj de pared, de armario

Un armario de madera de 2,50 x 2,20 metros

Un ídem de 2,20 per 0,85 metros

Una mesa de madera de 1,20 por 0,95 metros con dos cajones

Veinte departamento de madera para guardar birlas y 23 ídem para mecha

Un banco de madera de 10,50 metros de largo

Un ídem con un estante intermedio de 9,50 metros

Una valla reja de madera de cinco por dos metros.

Otra de 23,50 por dos metros

Veinticuatro metros de estantería para colocar recambios

Una mesa de madera de 5,59 por 0,50 metros

Una ídem de dos por 0,59 metros

Un banco con un tornillo de ajustador

Ocho escaleras de mano

Dos crics o gatos de madera

Dos carretillas de mano

Una mesa de madera de 2,40 por un metro

Una bomba Pfeiffer, número 1 con su mecanismo y tuberías

Otra ídem número 3, con mecanismo, tuberías y contramarcha

Unos 12.000 kilos de transmisiones secundarias, instaladas en esta fábrica

Dos juegos embrague a fricción completos para conectar las turbinas y el electromotor con la transmisión general

Correas y cables de cuero, unos 800 kilogramos

Instalación eléctrica

Una dinamo Guillaumot, de unos 110 voltios 60 AMP con su cuadro de distribución

Instalación completa de alumbrado, compuesta de 250 lámparas incandescentes

Un armario de madera de 1,40 metros por 0,55

Taller de carpintería y cerrajería

Dos bancos de carpintero

Una pequeña sierra circular con banco de madera

Dos armarios para herramientas

Herramientas de carpintero

Algunos modelos de recambios

Una fragua completa de mampostería, con chimenea de hierro

Un ventilador centrífugo

Un fuelle

Un yunque

Una clavera

Un banco de ajustador con dos tornillos

Un torno cilíndrico de cuatro metros, entre puntos

Otro ídem de 1,50 metros

Máquina de taladrar, de columna, con tornillo y plato

Una ídem pequeña de pared

Una máquina limadora

Un aparato para muela, de esmeril

Otra para muela de agua

Herramientas y útiles para el servicio de este taller

Un armario de madera de 1,60 por 0,95 metros

Unos ocho metros de estantería de madera

Escritorio

Una valla vidriera de siete metros largo con 15 cristales

Una mesa armario con dos cajones

Otra de 2,30 metros largo con dos pupitres

Una caja de caudales

Una prensa de copiar

Tres sillas de rejilla

Cuatro taburetes de madera

Una percha de hierro

Cuarto de aceites

Un recipiente de madera chapado de hierro para contener aceite

Unos siete metros de estantería de madera

MÁQUINA Y EFECTOS QUE NO SE UTILIZAN

Sala del motor

Una máquina a vapor Corliss, de un cilindro y condensador de 60 HP, construida en La Maquinista, con pistón de recambio

Dos calderas de humerales y hervidores, construcción Maquinista de 50 M de superficie cada una

Un eje transmisión de dos metros largo por 130 milímetros, con un piños, dos cojinetes y sus vigas de apoyo

En la viña

Una vaporador para hilo

Unos 200 kilos hierro viejo, procedente de una tobera y de un bassi de muela

En el cuarto de la viña

Un ventilador centrífugo

Dos tubos de aletas de un metro

Un charol

Unos 200 kilos hierro viejo

Un balón pequeño

Una máquina de 20 púas para llenar canutos

Un yunque

En el cobertizo, entrando en la viña

Unos 200 kilos hierro viejo, procedente de aspes

Un ternal viejo de media tonelada

Dos juegos ternales de cuerdas con éstas

Una bomba Pfeiffer, número 3

Un cabestrante pequeño.

En el cuarto número 3 de la viña

Un torno al aire, desmontado

Doce aspes de madera, viejos

En el cuarto de aceites

Una báscula de 100 kilos

Una ídem de 500 kilos

Un caldero de cobre

En el patio

Unos 5.000 kilos de barras de transmisión, algunas de ellas torcidas.

Una polea de hierro de 1.200 por 230 milímetros

Unos 1.000 kilos hierro colado viejo

Unos 300 kilos hierro dulce, viejo

En el cuarto de recambios

Unos 250 kilos de hierro virgen, viejo

Unos 1.400 kilos tubería

Unos 2.000 kilos hierro viejo, en cinco soportes, seis cojinetes, seis poleas y cinco ruedas engranaje

En el desván sobre la preparación

Tres básculas para pesar el algodón para los batanes

Un banco de manual de seis por seis

Nueve aspes mecánicos de 40 husos, desmontados

Unos 1.000 kilos tubería vieja agujereada

Unos 1.000 kilos de recambios inservibles

En el cuarto número 31

Una mechera en grueso, marca Platt, de 60 husos cursa larga del año 1874

Dos prensas a mano para hacer paquetes

Unos 5.000 kilos de poleas y otros hierros

En el almacén de algodón

Un batán abridor de dos devanaderas

Un batán atador y repasador

En otro almacén junto a la carpintería

Cuatro caballetes madera

Ocho vigas madera

26 tablonos usados

Una sierra circular incompleta con banco de madera

Madera vieja

SEGUNDO LOTE

Edificio fábrica denominado Llanas, sito en la misma villa de Manlleu, con todas sus dependencias, con el uso y aprovechamiento de las aguas del río Ter para dar movimiento a dicha fábrica, represa y canal para la conducción de dichas aguas, derechos y servidumbres anexas a la misma y las tierras unidas a dicha fábrica.

Consta de la casa Molino harinero vulgarmente llamado de la Caballería, junto con el edificio-fábrica que unido al mismo con las demás dependencias forma una sola finca, que contiene una superficie de 1.222 metros 45 centímetros y aprovechamiento de las aguas del río Ter para dar movimiento a dicho molino-fábrica, represa y canal para la toma y conducción de dichas aguas, con todos los derechos y servidumbres anexas a las mismas y las tierras unidas a dicho molino y fábrica de cabida cuatro cuarteras, aproximadamente, equivalentes a 141 áreas ocho centiáreas 15 decímetros cuadrados, parte cultivo, parte yermo, situado todo en el cuartel del Este de la villa de Manlleu; lindante en junto a oriente con el rocal llamado del Vicens de la Guardia, parte con tierra de los herederos de Francisco Calm, a mediodía con el río Ter, a Poniente con el torrente llamado de San Martín y parte con tierras de los propios herederos de Francisco Calm y a cierzo o norte, con tierras de dichos herederos.

Las edificaciones que constituyen esta finca industrial se hallan emplazadas en dos grupos principales, separados por el camino que atraviesa de Este a Oeste dicha finca. En la parte inferior al camino, o sea a mediodía del mismo, se hallan edificios de bajos y dos pisos, bajos y primer piso, cobertizos, muros y patios cercados y anexos varios destinados y usados para la industria y depósitos y parte de habitaciones; se hallan todos en mal estado de conservación con varios detalles ruinosos; contiguos a las construcciones

indicadas se hallan las compuertas, cuarto de turbinas, canal de conducción de aguas para la fuerza motriz, la presa o represa para la toma de dichas aguas y demás obras hidráulicas. La represa que se halla construida por la unión de maderos sostenidos y apoyados por tornapuntas es defectuosa su construcción y conservación, dejando de aprovechar gran cantidad de aguas por sus importantes filtraciones. En la parte superior al camino, o sea al norte del mismo, se halla otro grupo de construcciones consistentes en cobertizos, el principal de los cuales es de reciente construcción, tiene regular altura y aunque su construcción es sencilla, se utiliza para hilados, cuyo movimiento para las máquinas de produce por correa que atraviesa el camino; este cobertizo que comprende una superficie aproximada de 1.555 metros es puede decirse, el único medianamente apto en que puede desarrollarse actualmente la industria y aún adolece de filtraciones de agua en épocas lluviosas por defectos de los tejados; los restantes cobertizos contiguos al anterior son antiguos, de poca altura y defectuosos.

Tiene un aprovechamiento inscripto en el Registro de Aguas con un caudal de 4.500 litros por segundo y con salto útil de 1,90 metros; en estas condiciones debe producir una fuerza igual y semejante al salto que con igual número de litros de agua se aprovecha en la fábrica de Dulcet, descrita y valorada en primer lugar, pero a causa de las pésimas condiciones de aprovechamiento en consideración a las condiciones sumamente defectuosas de casi todas las edificaciones que impiden un desarrollo regular a la industria a que se destina y teniendo en cuenta que aun cuando los tipos de alquiler o arrendamiento se usan a proporción de las unidades de fuerza, conteniendo los edificios todos para el desarrollo de dichas unidades, con la maquinaria correspondiente a producir la fuerza, sus transmisiones, con inclusión de los terrenos que ocupan y habitaciones del mayordomo, mientras que la descrita no posee

ni el número de caballos de fuerza consignados en la concesión, a causa de la anormalidad en la represa, ni tiene condiciones a propósito para utilizar la fuerza que llega a transmitirse, precisa que en tales condiciones no se produzca capital relativo a la concesión, equivalente a cien caballos de fuerza, y se tenga en cuenta las deficiencias todas que concurren a esta finca industrial.

En la fábrica Llanas existe instalada a orilla del río Ter, de cuyo río aprovecha un salto, y en normal funcionamiento, toda la maquinaria completa para una hilatura de algodón, con sus accesorios y recambios, habiendo además algunas máquinas y efectos fuera de servicio que se guardan en diversos locales de dicha fábrica.

Detalle de la maquinaria y enseres que prestan servicio en la mencionada fábrica, y otros efectos retirados que no se utilizan actualmente

Los primeros son:

Sección de hilados

Una porcupina Platt

Una Crigton Platt

Un batan atelador

Un batan espolsador

Un batán de repasar

Siete cardas de chapones, marca Hetherington, del año 1893

Ocho cardas iguales de 1891.

Tres cardas de chapones Howard, de 1908

Dos manuales Platt, de ocho cabezas año 1884

Una mechera en grueso Platt, de 80 husos, año 1886

Otra de 1866

Una mechera intermedia Platt de 126 husos, año 1880

Otra análoga de 138 husos, año 1884

Una mechera en fino Platt de 160 husos, año 1884

Otra análoga de 200 husos

Otra Samuel Brooks, de 160 husos, de 1889

Otra Platt de 160 husos, 1880

Otra análoga de 1884

Otra, también de 160 husos, de 1859

Una de 160 husos, también Platt, de 1872

Una selfacting Platt, de 600 husos, del año 1900

Cuatro selfacting Curtis, de 500 husos, año 1873

Tres selfacting Curtis de 500 husos, de los años 1882, 1883 y 1890

Cinco continuas Samuel Brooks de 372 husos

Dos ídem íd. De 300 husos

Un dinamómetro

Un cuadrante

Un aspe de pruebas

Una devanadera

Un vaporizador de hilo con una caldera tubular y un caballete alimentario

Siete aspes mecánicos de 50 husos

Dos ídem de 60 husos

Seis aspes madera de 30 husos. Botes, rodetes mechera, bitllots, tubos cartón y recambios para alimentación de toda la fábrica

Cajas madera para transporte de hilo y cajas para el hilo mojado

Una bomba Pfeiffer, número 3 con mecanismo de acción y tubería

Una báscula para 500 kilos

Seis escaleras de mano

Un camastrón con sus pesas

Un carro de transporte

Una tartana

Transmisiones secundarias de la fábrica, unos 21.500 kilos

Unos 517 kilos correa.

Talleres de carpintería y cerrajería

Un banco de carpintero

Una sierra circular con banco de madera

Un pequeño torno a pulso

*Herramientas de carpintería**Un torno cilíndrico de tres metros, entre puntos**Una máquina de taladrar, de columna**Una muela de agua con su base**Aparato para muela de esmeril (sin la muela)**Un banco con dos tornillos de ajustador**Utensilios y herramientas para este taller**Una mesa de madera de 3,75 metros, con cajones y armarios**Una estantería de seis metros de largo**Otra de 4,40 metros, con cinco estantes**Una valla de madera de 16,50 metros de largo por 1,50 de alto.***Alumbrado eléctrico***Un dínamo marca Guillaumot, de unos 110 voltios y 60 amperes, con su cuadro de distribución**Instalación completa de alumbrado de la fábrica, compuesta de 120 lámparas de incandescencia**Una valla vidriera de 10 metros de larga***Escritorio***Una valla vidriera de 6,30 metros**Una mesa con pupitre**Una prensa de copiar**Cuatro sillas**Una caja caudales marca Pol y Jover**Un reloj de pared de los llamados de capilla***MÁQUINAS Y EFECTOS QUE NO SE UTILIZAN****Motores***Dos calderas viejas de tres hervidores de la maquinista, de unos 50 metros de superficie**Una máquina a vapor, balancín, sistema roen de 40 HP nominales**Dos turbinas Planas Flaquer de 100 HP***En el patio***Un eje vertical con cuatro engranajes, peso unos 4.000 kilos**Cuatro poleas de hierro, pesa unos 4.000 kilos**Unos 2.000 kilos de hierro viejo***En el desván del segundo piso***Cuatro aspes a mano y un torno de madera**Un armazón de varillas de hierro para cubrir una estufa**Unos 100 kilos de hierro viejo***En el almacén de borras***Una máquina Crigton, con su porcupina (incompleta)**Un balón**Unos 500 kilos de hierro de recambio de la máquina a vapor**Un eje de hierro, de tres metros largo por 110 milímetros de diámetro**Un cric o gato de madera**Una caña de madera para la presa**Una pieza de madera**Cinco caballetes de madera de varias medidas***En el patio del molino***Varias guarniciones o arneses viejos para caballería*

ANNEX 7

1923

Relació de treballadors de Valentí Iglesias.

ACOS, Ajuntament de Manlleu, Governació 151. Ministerio de trabajo, comercio e industria, Dirección General de Estadística, Censo patronal obrero. 5 de novembre de 1923.

	COGNOMS	NOM	GÈNERE	edat	CÀRREC	PROCEDÈNCIA
1	VILANOVA PIERA	Francisco	H	32	Director	Manlleu
2	PUJOL LLEONART	Celedonio	H	52	Encarregat	Manlleu
3	COSTA VILA	Alberto	H	27	Encarregat	Manlleu
4	MAS CASACUBERTA	Gaspar	H	32	Encarregat	Roda
5	BONET SERRA	Jaume	H	44	Ajudant	Manlleu
6	TRAVERIA VILADECANS	Ramon	H	30	Ajudant	Manlleu
7	SELVA BASANY	Anselmo	H	44	Despatx	Manlleu
8	MITJAVILA MAJORAL	Juan	H	53	Peó	Manlleu
9	CAMINAL VERNET	Pedro	H	29	Muntador	Roda
10	SANTIES FREIXANET	Eduardo	H	38	Peó	Manlleu
11	MONTEIS OLIVÉ	José	H	61	Peó	Manlleu
12	SANGLAS CASANOVAS	José	H	30	Peó	Manlleu
13	PONSICH DIARS	Pedro	H	30	Manyà	Manlleu
14	CARÓS REGI	Vicente	H	15	Manyà (apr)	Roda
15	TRAVERIA VILADECANS	José	H	32	Fuster	Manlleu
16	PUJOL COLOMER	Antonio	H	18	Manyà	Manlleu
17	ARBÓS COMAS	Ramon	H	51	Peó	Roda
18	CURÓS MASOLIVER	Domingo	H	50	Peó	Manlleu
19	CARÓS CASALS	Agustí	H	41	Sereno	Roda
20	BARCONS FARRÉS	José	H	35	Cardes	Manlleu
21	FONT VILARDELL	José	H	32	Bataner	Manlleu
22	PARAREDA AUSIRÓ	José	H	39	Cardes	Roda
23	PAYÀS MASVIDAL	José	H	28	Cardes	Roda
24	ESPUÑA GRABALOSA	Jaime	H	53	Bataner	Manlleu
25	OLIVA FREIXA	Miguel	H	53	Cardes	Manlleu
26	PAYAROLS MONTAÑA	Juan	H	39	Filador	Manlleu
27	PLANAS PONS	Ramón	H	34	Filador	Manlleu
28	GALÍ MUNNÉ	Pedro	H	39	Filador	Roda

	COGNOMS	NOM	GÈNERE	edat	CÀRREC	PROCEDÈNCIA
29	LERRÉS TORRENT	Ginés	H	48	Filador	Manlleu
30	MONTEIS MASRAMON	Ramon	H	35	Filador	Manlleu
31	GRANÉ COLL	José	H	30	Filador	Manlleu
32	VILÀ GRAU	Pedro	H	36	Filador	Manlleu
33	VILALTA VILA	Juan	H	39	Filador	Manlleu
34	DIARS ESPEL	José	H	28	Filador	Manlleu
35	ISERN XUCLÀ	Francisco	H	34	Filador	Manlleu
36	CANTARELL PARASOLS	Juan	H	39	Filador	Manlleu
37	BAIÀ FAJOLS	Juan	H	49	Filador	Manlleu
38	REIXACH BAROY	Miguel	H	25	Filador	Manlleu
39	VIÑETA RICART	José	H	49	Filador	Manlleu
40	AGUILÀ RIERA	Pablo	H	57	Filador	Manlleu
41	BIGORRA TIÓ	Ramon	H	45	Filador	Manlleu
42	CLAPERÀ JUVANTENY	Miguel	H	25	Filador	Manlleu
43	ROCA SAGRISTÀ	Mariano	H	35	Filador	Manlleu
44	PLA RIBAS	Pedro	H	60	Filador	Manlleu
45	LLAGOSTERA JOSAS	Pablo	H	37	Filador	Manlleu
46	SALARICH DULCEDAS	José	H	41	Filador	Manlleu
47	VALLS ARGELAGUÉS	Juan	H	35	Filador	Manlleu
48	CODINA TEIXIDÓ	José	H	39	Filador	Manlleu
49	TARRÉS BADOSA	Ramon	H	49	Filador	Manlleu
50	TEIXIDÓ CASTAÑÉ	Juan	H	34	Filador	Manlleu
51	TRAVERIA SUBIRACHS	Alfonso	H	27	Filador	Manlleu
52	ROS GÜELL	Juan	H	30	Filador	Manlleu
53	TEIXIDÓ CASANOVAS	Antonio	H	22	Filador	Manlleu
54	MAS PETIT	Francisco	H	25	Filador	Manlleu
55	ROS GÜELL	Jaime	H	33	Filador	Manlleu
56	CASANOVAS BENET	Ramon	H	24	Filador	Manlleu

	COGNOMS	NOM	GÈNERE	edat	CÀRREC	PROCEDÈNCIA
57	CASANOVAS CREUS	Alfonso	H	28	Filador	Manlleu
58	MIARONS SERRA	Agustín	H	25	Filador	Manlleu
59	MONELLS LABRÓ	José	H	25	Filador	Manlleu
60	CAMPÀ PLATA	Ramon	H	42	Filador	Manlleu
61	CRISTINA TRAVESSET	Francisco	H	35	Filador	Roda
62	CAPDEVILA CAMPS	Jaime	H	32	Filador	Manlleu
63	CORBATERA PARCERISAS	Pedro	H	32	Filador	Manlleu
64	PUIG RIERA	Jaime	H	31	Filador	Manlleu
65	DORECO CANELLAS	Ramon	H	39	Filador	Manlleu
66	ARUMÍ XAPELLI	Jaime	H	21	Filador	Manlleu
67	MEDIÁN ARIMANY	Pedro	H	31	Filador	Roda
68	BARNIS MAT	Juan	H	17	Filador (ajud)	Manlleu
69	ROMA ANGLADA	Lucía	D	25	Manuadora	Manlleu
70	DOMPEI MORILLO	Pilar	D	40	Manuadora	Manlleu
71	GINEBRA PAYÀS	Concepción	D	43	Manuadora	Manlleu
72	MASDEU SOLÉ	Francisca	D	34	Manuadora	Manlleu
73	TOS SALA	Àngela	D	29	Metxera	Manlleu
74	CARNÉ MORERA	Maria	D	33	Metxera	Manlleu
75	ROCA DORIA	Josefa	D	38	Metxera	Manlleu
76	MOLAS RIERA	Mercedes	D	40	Metxera	Manlleu
77	MANUBENS GRAU	Maria	D	23	Metxera	Manlleu
78	BOU DUIÓ	Martina	D	22	Metxera	Manlleu
79	ROCA TARGARONA	Francisca	D	22	Metxera	Manlleu
80	REIXACH BAROY	Rosa	D	28	Metxera	Manlleu
81	VILA COLOM	Teresa	D	30	Metxera	Manlleu
82	SERRA VILARRASA	Matilde	D	33	Metxera	Manlleu
83	TORT CAMPS	Raimunda	D	42	Metxera	Manlleu
84	PRAT CABALLERIA	Carmen	D	21	Metxera	Manlleu

	COGNOMS	NOM	GÈNERE	edat	CÀRREC	PROCEDÈNCIA
85	PLA CABANAS	Dolores	D	22	Metxera	Manlleu
86	CODINA BORÍ	Rosa	D	36	Manuadora	Manlleu
87	OLIVES RIUS	Luisa	D	29	Manuadora	Manlleu
88	RIERA BARDOLET	Prudencia	D	38	Manuadora	Manlleu
89	FONT VILARDELL	Maria	D	30	Manuadora	Manlleu
90	RIUS PRAT	Luisa	D	54	Metxera	Manlleu
91	PARADELL VILLARÓ	Antònia	D	33	Metxera	Manlleu
92	MOLAS RIERA	Carmen	D	45	Metxera	Manlleu
93	VILAREGUT SALLÉS	Micaela	D	27	Metxera	Manlleu
94	MORETÓ ALTARRIBA	Dolores	D	22	Metxera	Manlleu
95	ANGLADA COMAS	Maria	D	27	Metxera	Manlleu
96	NOGUÉ BAQUÉ	Rosa	D	22	Metxera	Manlleu
97	PRAT COLL	Ramona	D	31	Metxera	Manlleu
98	ESPONA VILA	Margarita	D	33	Metxera	Manlleu
99	CODINACH SALA	Clara	D	38	Metxera	Manlleu
100	CANAL PRAT	Carmen	D	39	Metxera	Manlleu
101	ESPONA VILA	Mercedes	D	26	Metxera	Manlleu
102	BALLÓ GUÀRDIA	Encarnación	D	18	Metxera	Manlleu
103	CARCELLÉ BATLLE	Avelia	D	15	Metxera ajud	Manlleu
104	CARCELLÉ BATLLE	Dolores	D	14	Metxera	Manlleu
105	CASTELLS DOMPER	Dolores	D	17	Metxera	Manlleu
106	BORI MIRALPEIX	Asunción	D	15	Metxera	Manlleu
107	CAÑELLAS VINAIXA	Micaela	D	14	Metxera	Manlleu
108	GÜELL MUNTADA	Josefa	D	15	Metxera	Manlleu
109	PUJOL BADIA	Teresa	D	14	Metxera	Manlleu
110	COMA GIL	Vicenta	D	14	Metxera	Manlleu
111	CAMPS VIDORTA	Dominga	D	14	Metxera ajud	Manlleu
112	ESPUÑA PAPELL	Angela	D	14	Metxera ajud	Manlleu

	COGNOMS	NOM	GÈNERE	edat	CÀRREC	PROCEDÈNCIA
113	MORATÓ JUVENTENY	Maria	D	15	Metxera ajud	Manlleu
114	AYATS GINEBRA	Josefa	D	14	Metxera ajud	Manlleu
115	BUIXET SATORRAS	Remedios	D	16	Aspiadora	Manlleu
116	ILLA XUCLÀ	Margarita	D	20	Aspiadora	Manlleu
117	TRAVERIA VILADECANS	Francisca	D	19	Aspiadora	Manlleu
118	MIMÓ CREUS	Teresa	D	25	Aspiadora	Manlleu
119	PETIT RAMÓN	Dolores	D	18	Aspiadora	Manlleu
120	PARADELL PÉREZ	Carmen	D	29	Aspiadora	Manlleu
121	PAPELL ARTIGA	Sabina	D	14	Aspiadora	Manlleu
122	CASANY VIELLA	Maria	D	17	Aspiadora	Manlleu
123	VIÑAS VILA	Maria	D	17	Aspiadora	Manlleu
124	DALMAU DALMAU	Luisa	D	16	Aspiadora	Manlleu
125	ROMA CABALLERIA	Josefa	D	29	Aspiadora	Manlleu
126	RUCAROL ICART	Teresa	D	34	Aspiadora	Manlleu
127	COSTA VILA	Maria	D	29	Aspiadora	Manlleu
128	MIMÓ CREUS	Angela	D	21	Aspiadora	Manlleu
129	SAYÓS GALLIFA	Josefa	D	35	Aspiadora	Manlleu
130	ROCA PONS	Dolores	D	25	Aspiadora	Manlleu
131	SOLÉ PÉREZ	Margarita	D	40	Aspiadora	Manlleu
132	CULLELL ARABIA	Adelaida	D	29	Aspiadora	Manlleu
133	ORIOL MIR	Concepción	D	34	Aspiadora	Manlleu
134	MOLAS XIU?	Montserrat	D	17	Aspiadora	Manlleu
135	CAPDEVILA SORELES	Montserrat	D	17	Aspiadora	Manlleu
136	GUDAYOL SALA	Carmen	D	40	Aspiadora	Manlleu
137	BENET CASANELLAS	Josefa	D	22	Aspiadora	Manlleu
138	CLAPEROLS PALOMERAS	Teresa	D	24	Aspiadora	Manlleu
139	FREIXAS PUIGVÍ	Carmen	D	15	Aspiadora	Manlleu
140	SOLSONA CASAS	Dolores	D	31	Aspiadora	Manlleu

	COGNOMS	NOM	GÈNERE	edat	CÀRREC	PROCEDÈNCIA
141	VILAMALA TEIXIDÓ	Asunción	D	39	Aspiadora	Manlleu
142	PUJOL BADIA	Anastasia	D	16	Metxera	Manlleu
143	MIARONS SERRA	Josefa	D	24	Metxera	Manlleu
144	MORATÓ JUVENTENY	Josefa	D	17	Metxera ajud	Manlleu
145	DALMAU PUJOL	Josefa	D	17	Metxera	Manlleu
146	PASTANT? CANAL	Maria	D	15	Metxera	Manlleu
147	VILADECANS SORELES	Rosa	D	15	Metxera	Manlleu
148	FERRER CODINA	Dolores	D	14	Metxera	Manlleu
149	TORT	Antonia	D	14	Metxera	Manlleu
150	ARBÓS GALLART	Francisco	H	18	Bataner	Manlleu
151	MARTIN HIDALGO	Francisca	D	21	Manuadora	Manlleu
152	ANGLADA CAÑELLAS	Josefa	D	29	Manuadora	Manlleu
153	CASAS GARBAL	Dolores	D	21	Manuadora	Roda
154	BOIX HOMS	Maria	D	33	Manuadora	Manlleu
155	TOMÀS ESPIL	Ramona	D	35	Metxera	Manlleu
156	MONELLS FABRÉ	Mercedes	D	29	Metxera	Manlleu
157	GONFAUS MAS	Teresa	D	33	Metxera	Manlleu
158	BAULENAS VILA	Ramona	D	28	Metxera	Manlleu
159	CORBATERA CASADESÚS	Paula	D	23	Metxera	Manlleu
160	SARRETA CAMPRODON	Dolores	D	37	Metxera	Manlleu
161	ILLA ROCA	Maria	D	23	Metxera	Manlleu
162	CRUSAT RIERA	Carmen	D	40	Metxera	Manlleu
163	COMA COSTA	Matilde	D	36	Metxera	Manlleu
164	VILA MAS	Maria	D	40	Metxera	Manlleu
165	SULÉ DOMÈNECH	Concepción	D	44	Metxera	Manlleu
166	RIOLL CAÑELLAS	Josefa	D	32	Metxera	Manlleu
167	MASDÉU SOLÉ	Josefa	D	35	Metxera	Manlleu
168	BARCONS FARRÉS	Rosa	D	37	Metxera	Manlleu

ANNEX 8

1930

Reglament de la fàbrica Hilandera S.A.

ACOS, Ajuntament de Manlleu,
Reglaments, pactes treball, convenis
de diferents empreses de Manlleu,
1912/1936.

**REGLAMENT DE LA FÀBRICA
HILANDERA S. A.****HORARI**

Torn diürn de 52 hores, repartides de 7.45 h fins a les 12 h (4.15) i de les 13.15 h a les 18.30 h (5.15)

Total: 9.30 hores de feina els cinc primers dies de la setmana. El dissabte es comença a la mateixa hora i s'acaba a les 12.15 (així es compleixen les 52 hores).

També preveu l'horari de les setmanes de 5 dies. 43 hores i 20 minuts que es distribuïran de la mateixa manera que a l'altre cas, els quatre primers dies, i el cinquè es treballarà fins a les 13.05 per complir les 43 hores i 20 minuts.

La setmana de 34 h i 40 minuts, que correspon a la setmana de quatre dies, es distribueix de la mateixa manera els tres primers dies, i l'últim es treballen 6 hores i 10 minuts, per acabar el torn a les 13.55.

Torn nocturn de 48 hores

De les 18.30 h a les 24 h. (5.30 h) i d'1 h a 5 h de la matinada (4 h).

Total: 9.30 h cada jornada, i queda una fracció de 30 minuts, divisible per a cada nit corresponent 6-7.15 -10.15 minuts en les setmanes de 5, 4, 3 i 2 nits.

Horari en dos torns de 50 hores setmanals

De les 5 h a les 8 h.30 (3.30 hores)

1r torn:

De 9h a 14 h. (5 hores)

Descans de 30 minuts

Total: 8.30 hores de feina els cinc primers dies de la setmana. El dissabte es comença a la mateixa hora per acabar a les 13 h, així es completen les 50 hores. A continuació es procedirà a la revisió i engreixament de les transmissions.

2n torn

De les 14 h a les 19 h (5 hores)

Descans de 30 minuts

De 19.30 h a 23 h. (3.30 hores)

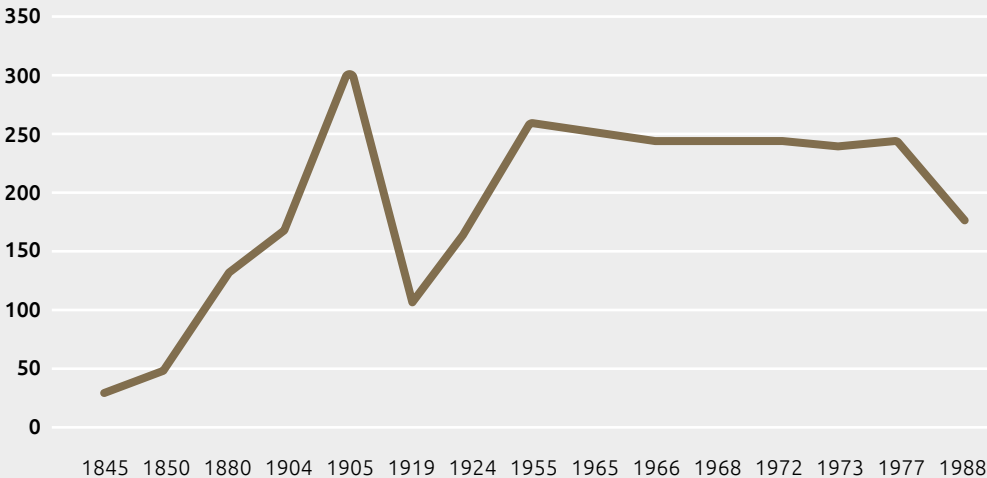
Total: 8.30 hores de feina els cinc primers dies de la setmana. El dissabte es comença a la mateixa hora i s'acaba a les 22 h, així es completen les 50 hores.

A les setmanes de 5 dies la jornada del darrer dia laborable serà de 10 minuts més per a cada torn i de 20 les setmanes de 4 dies, que seran distribuïts en l'interval que queda per a la revisió de les transmissions. 31 d'octubre de 1930

ANNEX 9

Evolució del nombre de treballadors a Can Llanas (1845-1988).

Elaboració pròpia.

NOMBRE DE TREBALLADORS

1845	22	1965	275
1850	44	1966	242
1880	127	1968	242
1904	170	1972	242
1905	300	1973	239
1919	100	1977	241
1924	168	1988	176
1955	259		

NOTES

- 1 Vegeu l'annex 1.
- 2 AMMA, Arxiu Regàs, caixa 1, lligall 1, doc. 8.
- 3 Prat, *El Canal industrial de Manlleu*, p. 39.
- 4 AMMA, Arxiu Regàs, caixa 2, lligall 1, doc. 2.
- 5 Ídem.
- 6 Prat, *Documents del molí de Miarons*.
- 7 Prat, *El canal industrial de Manlleu*, p. 39.
- 8 AMMA, Arxiu Regàs, caixa 1, exp. 3, lligall 1, doc. 11. Còpia del 16 de desembre de 1910 feta pel notari de Barcelona Joan Alegret d'un document original del 8 de febrer de 1832.
- 9 Prat, *El canal industrial de Manlleu*, p. 41. Malauradament, no s'esmenta la procedència de la documentació original que, en el seu moment, va poder consultar l'autor.
- 10 Bayón, "Els orígens de la industrialització al Ter mitjà", p. 33.
- 11 La primera, coneguda també com la Guerra dels Set anys, va tenir lloc entre els anys 1833-40, la segona, entre 1846-49, i finalment la tercera, entre 1872-76.
- 12 *El Ter*, 30 de setembre de 2024.
- 13 AMMA, Arxiu Regàs, caixa 1, lligall 1, doc. 1. Establiment del molí Miarons, 1840
- 14 Les butlles concedien indulgències, indults, dispenses, gràcies i exempcions als seus propietaris.
- 15 Torrent, *Manlleu: croquis para su historia*, p. 96.
- 16 ABEV, AVV, Cúria del Veguer, 1845.
- 17 *Guirigay: periodico político popular del medio día*, 14 de maig de 1839. Les "acemilas" són mules de càrrega.
- 18 Torrent, *Manlleu: croquis para su historia*, p. 98-99.
- 19 *Guirigay: periodico político popular del medio día*, 20 de maig de 1839.
- 20 orrent, *Manlleu: croquis para su historia*, p. 100.
- 21 Publicació del testament de M. Núria de Calm i de Toralla. ABEV, ANV-1228/2 (notaria de Torelló, notari Antoni Masmitjà i Hereter), f. 74v i ss.. 1 d'octubre de 1839.
- 22 AMMA, Arxiu Regàs, caixa 1, lligall 1, doc. 1. Establiment del molí Miarons, 1840.
- 23 Segons Torrent, els veïns van refugiar-se principalment a Vic i a Torelló on van ser molt ben acollits, després de la destrucció de Manlleu. Torrent, *Manlleu: croquis para su historia*, p. 100-101.
- 24 Torrent, *Manlleu: croquis para su historia*, p. 107.
- 25 Segons Prat, seria can Barola. Feyner arrenda aquesta fàbrica a Puget, que es deuria cremar en l'incendi de 1839, desanimat per les dificultats de tirar endavant el projecte. Albareda, *La industrialització a la Plana de Vic*, p. 88.
- 26 *Diario de Barcelona*, 1 d'abril de 1844.
- 27 *Manlleu, el Ter i el canal industrial. Materials per a una exposició*, p. 33.
- 28 Bayón, "Els orígens de la industrialització al Ter mitjà", p. 34.
- 29 AMMA, Arxiu Regàs, caixa 2, lligall 1, doc. 25. Venda efectuada davant del notari Josep Elías i Cebrià, notari públic de Barcelona, el 21 d'abril de 1841.
- 30 Preu lleugerament inferior al que va establir només 12 anys abans en el contracte d'arrendament establert amb el moliner Josep Ordeig, que pujava a 300 lliures. AMMA, Arxiu Regàs, lligall 3, doc. 21.
- 31 El document diu literalment: "amb un poch de terra cultiva herm y cabaña al voltant del mateix molí". ABEV, ANV-1466 (notari Josep Miquel Portell). 6 de maig

de 1841. L'extensió apareix recollida en un document d'acceptació de censal de l'1 de juny de 1843. ABEV, ANV-1468 (notari Josep Miquel Portell), f. 274.

- 32 Encara que la venda no inclou les referències als respectius documents perquè, tal com s'hi afirma, el venedor no en disposa en el moment de fer la transacció, s'han pogut localitzar a través dels posteriors reconeixements de crèdit que fa Gabriel Llanas en compliment de l'establert en la venda.
- 33 Al document hi figura Vicenç de la Guàrdia reproduint un costum força estès de barrejar el nom de la casa del Vicenç amb el de l'església de Sant Miquel de la Guàrdia que té al costat.
- 34 La vessana és un tros de terra de conreu i, sobretot, el que es té arrendat per conrear-lo. Alcover, Moll, *Diccionari Català-Valencià-Balear*.
- 35 La cana és una antiga mesura de longitud dividida en vuit pams que s'utilitzava a Catalunya, les Illes Balears, Occitània, Nord d'Itàlia... La seva equivalència varia una mica en funció del territori. La de Barcelona feia 1.555 m, la de Girona 1.559 m, la de Lleida 1.556, la de Tarragona 1.560 i la de Mallorca 1.564 m.
- 36 AMMA, Arxiu Regàs, caixa 1, lligall 1, doc. 1.
- 37 ABEV, ANV-1466, 1467, (notari Josep Miquel Portell): 6 de maig de 1841; 30 de juliol de 1841; 23 de febrer de 1842; 1 de març de 1842 i 12 de març de 1842.
- 38 El matrimoni format per Albert Llanas Domènech i Maria Bonaventura Tolosa va tenir set fills: Francesc, Gabriel, Joan, Margarida, Eulàlia, Alberta, Felip i Valentí.
- 39 Muset destaca el protagonisme dels comerciants osonencs en el corrent migratori cap a Madrid i l'entorn de la monarquia que busca la conquesta dels mercats peninsulars. Muset, "Negociants osonencs en el mercat interior espanyol a la segona meitat del segle XVIII", p. 223-240.
- 40 Muset, "Negociants osonencs en el mercat interior espanyol a la segona meitat del segle XVIII", p. 230.
- 41 Prat, "Las estructuras comerciales de la industria algodonera catalana: el triunfo de los viajeros en el último tercio del siglo XIX", p. 81-82.
- 42 Encara que se l'identifica com a baster en el seu testament, publicat l'any 1827. ABEV, ANV-1326/2 (notari Tomàs Portell i Brachs), f. 78. 21 de juny de 1827.
- 43 Capítols matrimonials entre Gabriel Llanas Tolosa i Maria Teresa Safont. 14 de maig de 1818. Notari: Manuel Colí de Vic.
- 44 Segons els capítols matrimonials Teresa Safont era major de 18 anys però menor de 25 en el moment de contraure matrimoni. ABEV, ANV-1482/2 (notari Manuel Colí i Nou), f. 350-351. 14 de maig de 1818. El matrimoni Safont Lluch tindria quatre fills (Josep, Jaume, Miquel i Manuel) i dues filles (Esperança i Maria Teresa). Ramon, "Els Safont", p. 311,
- 45 Ramón, "Els Safont", p. 311-319; Albareda, *La industrialització a la Plana de Vic*, p. 114-115.
- 46 Congost, "La família Safont, el comte de Santa Coloma i la revolució liberal", p. 83-92; Congost, "La família Safont, el comte de Santa Coloma i la revolució liberal"; Serra, "Industrials berguedans lluny del Berguedà al segle XIX", p. 17-42.
- 47 Albareda, *La industrialització a la Plana de Vic*, p. 114- 115.
- 48 Ramón, "Els Safont", p. 312.
- 49 En un document de l'any 1847 es documenta una referència al testament de Maria Teresa Safont, signat a Vic el 31 de desembre de l'any 1845, fet que ens inclina a pensar que devia morir en els mesos posteriors. ABEV, ANV-1616 (notari Miquel Fàbregas), f. 175 i ss.
- 50 ABEV, ANV-1617 (notari Miquel Fàbregas), f. 35. 1848.
- 51 Vicenç Llanas afirma tenir 22 anys en una procura que signa davant del notari de Barcelona Josep Pla i Soler el dia 8 d'agost de l'any 1871.
- 52 ABEV, ANV- 1603 (notari Miquel Fàbregas), f. 343-344. 1 de desembre de 1820.
- 53 Muset destaca que la majoria d'iniciatives es van canalitzar a través de l'associació d'individus d'una mateixa nissaga o població. Muset, "Negociants osonencs en el mercat interior espanyol a la segona meitat del segle XVIII", p. 230.
- 54 Es va protestar una lletra de canvi de Joan Llanas a Barcelona; a més, havia demanat als socis que li fessin dues lletres per valor de 20.000 rals de velló, per les quals havien perdut un 3% del seu valor (30 duros) i, per si fos poc, tenien coneixement que en Joan Llanas havia negociat altres lletres amb uns termes semblants en contra de la voluntat dels socis. ABEV, ANV-1603 (notari Miquel Fàbregas), f. 343-344. 1820.
- 55 Ídem.
- 56 AHPM, T.24064 (notari José Varela), f. 181r-181v.

- 57 Albert Llanas Domènech va morir el 20 de juny de 1827. L'endemà, el notari Tomàs Portell va obrir i transcriure el seu testament i darrera voluntat, signat el 17 d'abril de 1826, a petició del seu fill Gabriel Llanas i Domènech. ABEV, ANV-1326/2 (notari Tomàs Portell i Brachs), f. 78 i ss. 21 de juny de 1827.
- 58 Vegeu l'arbre genealògic de les famílies Llanas, Comella i Pericas a l'annex documental núm. 4.
- 59 ABEV, ANV- 1326/2 (notari Tomàs Portell i Brachs), Fol. 78 i ss. 21 de juny de 1827.
- 60 Ídem.
- 61 Fa referència probablement a l'obridora, una màquina que per les seves característiques havia enganxat les mans i els braços de molts treballadors i treballadores que la feien anar, d'aquí que se l'anomenés popularment diable o llop. MNACTEC, "L'obridora".
- 62 ABEV, ANV-1464 (notari Josep Miquel Portell), Fol. 387 i ss. 1 de desembre de 1839. La relació és força més completa en un inventari anterior, efectuat l'any posterior a la mort d'Albert Llanas, el 1827, en el qual s'esmenta l'existència d'una quadra de filatura i una de tissatge dins l'edifici fàbrica; la mort del propietari i el fet que no es faci efectiu el repartiment de l'herència fins uns anys més tard pot justificar aquesta deixadesa de la fàbrica que sembla intuir-se l'any 1839. ABEV, ANV-1615/3 (notari Miquel Fàbregas), f. 274 i ss. 9 de juliol de 1827.
- 63 ABEV, ANV-1467 (notari Josep Miquel Portell), f. 72. 17 de febrer 1841.
- 64 ABEV, AVV, Cúria del Veguer, 1840.
- 65 ACOS, Ajuntament de Manlleu, Documents antics de l'Ajuntament 1663-1863, f. 967. Vegeu annex documental 3.
- 66 Segons l'historiador Bayón, era coneguda com la "fàbrica groga", però no s'indica la referència documental. Bayón, "Els orígens de la industrialització al Ter mitjà", p. 34-35.
- 67 AHPB, Josep Elias i Cebrià, 1266/15, f. 225. 19 de juny de 1853. En aquest document s'afirma que Gabriel Llanas havia exercit com a administrador del negoci des del mes de maig de 1844.
- 68 ABEV, ANV-1655 (notari Josep Vilabella), f. 40-41. 6 de març de 1844.
- 69 Alguns dels pocs detalls que coneixem d'aquesta primera fàbrica (preu de la construcció, càrrec d'administrador...) els coneixem gràcies a la seva inclusió en una sentència arbitral de l'any 1853 que enfrontarà els dos socis per diferents divergències econòmiques. AHPB, Josep Elias i Cebrià, 1.265/15. 19 de juny de 1853.
- 70 ACOS, Ajuntament de Manlleu, Llibre d'Actes de Conciliació 1840-1856. 18 de setembre de 1846.
- 71 ABEV, ANV-1658 (notari Josep Vilabella), f. 89v-90. 4 d'abril de 1847.
- 72 Albareda, *La industrialització a Manlleu*.
- 73 Saurí, *Manual histórico-topográfico estadístico y administrativo*, p. 320.
- 74 AHPB, Josep Elias i Cebrià, 1.266/13, f. 203-205. 6 de juny de 1851.
- 75 El matrimoni format per Jacint Comella Sala i Eulàlia Llanas Tolosa va tenir vuit fills: Jacint, Gabriel, Josep, Joan, Maria (casada amb Francisco Puiggros), Marta (casada amb Josep Pi), Teresa (casada amb Josep Pericas Quinqué) i Cecília (religiosa). ABEV, ANV-1946/2 (notari Gabriel Josep Minguell), f. 46-48. 1856.
- 76 Albareda, *La industrialització a la Plana de Vic*, p. 92.
- 77 El metge vigatà Joaquim Salarich ja esmentava en el seu llibre de l'any 1858, *Higiene del tejedor o sean medios físicos y morales para evitar las enfermedades y procurar el bienestar de los obreros ocupados en hilar y tejer el algodón* que els empresaris utilitzaven el torn de nit en èpoques de molta demanda per aprofitar el curs d'aigua, però l'any 1853 en l'expedient per la baralla entre diversos treballadors a la fàbrica i colònia de Malars (Gurb), ja es documenta un torn nocturn estable que, aquí, quedaria també confirmat. Llop, Sadurní, *Els fets de Malars de 1853. Anàlisi de la Causa criminal formada por riñas ocurridas entre los trabajadores de las fábricas de Malars*.
- 78 Els seus germans eren Jacint, Gabriel, Joan, Josep, Maria, Marta, Teresa i Cecília. ABEV, ANV-1611 (notari Miquel Fàbregas), f. 364-365. 1834.
- 79 Cao, *Les elits i el poder local en una societat en transformació. Vic: política, cultura i associacionisme (1860-1902)*.
- 80 Josep Pericas és representat per Francesc Tous, comerciant de Barcelona, en l'acte de constitució de la nova societat. Possiblement per això en alguns textos figura, erròniament, el nom d'aquest darrer com a soci de l'empresa. Segons Cabana, Tous pertanyia a la coneguda família igualadina instal·lada a Barcelona i era soci dels Guixà a la seva fàbrica de Sant Quirze, fet que corrobora les bones relacions de la família propietària de Can Llanas amb les elits de fabricants.

- 81** La nova societat durarà des de l'1 de gener de 1854 fins al 31 de desembre de 1858. AHPB, Josep Elias i Cebrià, 1.266/15, f. 187-193. 6 d'agost de 1853.
- 82** Vicenç de la Guàrdia al document original.
- 83** Una de les primeres turbines que es tenen documentades a la conca mitjana del Ter és la Fontaine de la fàbrica de Can Sanglas de Manlleu, actual Museu del Ter, instal·lada per l'empresa gironina Planas i Flaquer l'any 1860.
- 84** AHPB, Magí Soler i Gelada, 1.287/16, f. 181-186. 2 de març de 1853.
- 85** AHPB, Magí Soler i Gelada, 1.287/17, f. 92-94. 9 de juny de 1853.
- 86** AHPB, Josep Elias i Cebrià, 1.266/15, f. 221-225. 19 de setembre de 1853.
- 87** ABEV, ANV-2249/1 (notaria de Manlleu, notari Josep Ignasi Torrent i Carulla), f. 373-374. 11 de setembre de 1854 i fol.452-469. 27 d'octubre de 1854. A l'inventari que es fa després de la seva mort, en dos dies diferents, es fa constar que va tenir lloc el dia 2 de setembre del 1854.
- 88** ABEV, ANV-2249/1 (notaria de Manlleu, notari Josep Ignasi Torrent i Carulla), f. 323-326. 31 d'agost de 1854.
- 89** Aquest nom es donava a les instal·lacions fabrils en què l'espai de treball i el d'habitatges formaven part d'un mateix edifici. Van ser molt comuns durant les primeres etapes de la industrialització i es troben nombrosos exemples a la ciutat de Barcelona.
- 90** Es refereix a Sant Miquel de la Guàrdia.
- 91** ABEV, ANV-2249/1 (notaria de Manlleu, notari Josep Ignasi Torrent i Carulla), f. 373-374, f. 452-469. 11 de setembre de 1854, 27 d'octubre de 1854.
- 92** *Diario de Barcelona*, 4 d'abril de 1857.
- 93** Segons la guia *El consultor. Nueva guia de Barcelona* de l'any 1857, en aquest mateix despatx hi havia el dipòsit de cordoneria mecànica d'en Joan Llanas (p. 312).
- 94** ABEV, ANV-1626 (notari Miquel Fàbregas), f. 253-254. 26 d'abril de 1857.
- 95** ABEV, ANV-1626 (notari Miquel Fàbregas), f. 867-869. 27 de desembre de 1857.
- 96** AHPB. Josep Maria Pons i Codinach, 1285/32, f. 84-94.
- 97** ABEV, ANV-2249/1 (notaria de Manlleu, notari Josep Ignasi Torrent i Garriga), f. 323. 31 d'agost de 1854.
- 98** La creació de la nova societat i els diferents aspectes que la regiran, apareixen també recollits en un document posterior. ABEV, ANV-1997 (notari Francesc Portell), f. 185-193. 7 de febrer de 1880. En aquest instrument, però, no hi apareix el nom de Joan Llanas. Segurament, es deu a un oblit de l'escriptura, ja que en un altre document que parla d'aquesta societat, el nom del germà d'en Gabriel Llanas apareix al costat dels altres. ACOS, Col·lecció de manuscrits i documents sòlts, Conill Ricart de Vic (Rusconi), Caixa de la Societat Pericas, Llanas i Cia i documents de la mateixa societat, 1865-1866. ACOS80-7-T2-185.
- 99** AHPB. Josep Maria Pons i Codinach. 1285/32, f. 91 r-v.
- 100** ABEV, ANV-2249/1 (notaria de Manlleu, notari Josep Ignasi Torrent i Carulla), f. 323-326. 31 d'agost de 1854.
- 101** *Diario de Barcelona de avisos y noticias*, 17 d'octubre de 1864.
- 102** *Diario de Barcelona de avisos y noticias*, 8 de gener de 1862.
- 103** ACOS, Ajuntament de Manlleu, Matrícules i documents industrials, 1842-1870. ACOS80-77-T1-1879.
- 104** ACOS, Ajuntament de Manlleu, Matrícules i documents industrials, 1842-1870. ACOS80-77-T1-1879. 1862.
- 105** En algunes publicacions figura com a nascut el 1840, però la partida de naixement correspon al 1841. AMCB, reg. núm. 926. 28 de desembre de 1841.
- 106** "Albert de Sicília Llanas i Castells". (11 setembre 2024). Dins *Enciclopèdia.cat*
- 107** Biblioteca Nacional de España. (11 setembre 2024). "Cosas de Albert Llanas".
- 108** *Vida anecdòtica de Albert Llanas. Recull d'acudits i facècies*, p. 7.
- 109** *Mirador. Setmanari de literatura, art i política*, 22 desembre 1934.
- 110** ACOS, Col·lecció de manuscrits i documents sòlts, Conill Ricart de Vic (Rusconi), Caixa de la Societat Pericas, Llanas i Cia i documents de la mateixa societat, 1865-1866. ACOS80-7-T2-185.
- 111** ABEV, ANV-2249/1 (notaria de Manlleu, notari Josep Ignasi Torrent i Carulla), f. 323. 31 d'agost de 1854.

- 112** Havia entrat a la societat l'any 1853 per via d'en Joan Llanas, que li cedeix la meitat de la seva participació a Llanas y sobrinos.
- 113** Encara que s'ignora quin any va morir Joan Llanas, havia dictat testament un any abans, l'any 1862 a Barcelona.
- 114** Àngels Solà considera que Ramon Soler devia ser magatzemista de teixits o representant a Barcelona d'algunes fàbriques tèxtils de fora de la ciutat. Segons aquesta autora, Soler entra a la societat en primer lloc com a substitut de Joan Llanas, a qui dona per mort, i gràcies a la protecció d'un altre soci, Joan Bernat Roca i Parés, amic íntim del seu oncle matern, Marià Noguera i Vivó. Totes dues raons semblen bones, només hi ha una petita incorrecció en l'article que és datar la incorporació de Soler al projecte de la fàbrica de Can Llanas l'any 1867 quan, en realitat, aquesta té lloc cinc anys abans, el 1863. Solà, *Entre teixits, màquines i llibres*, p. 53.
- 115** ACOS, Col·lecció de manuscrits i documents solts, Conill Ricart de Vic (Rusconi), Caixa de la Societat Pericas, Llanas i Cía. i documents de la mateixa societat, 1865-1866. ACOS80-7-T2-185. Segons una nota recollida en aquest document en la mateixa data Joan Llanas va ser substituït per Joan Vaixeras com a procurador i també s'aprovà el balanç de l'empresa corresponent al 1863.
- 116** ABEV, ANV-1997 (notari Francesc Portell), f. 185-194. 7 de febrer de 1880.
- 117** Un document que fa referència a la disputa entre en Roca i la resta de socis, esmenta un tal Noguera com a un dels principals creditors del primer. ACOS, Col·lecció de manuscrits i documents solts, Conill Ricart de Vic (Rusconi), Caixa de la Societat Pericas, Llanas i Cía. i documents de la mateixa societat, 1865-1866. ACOS80-7-T2-185.
- 118** Ídem.
- 119** *El consultor. Nueva guía de Barcelona*.
- 120** ABEV, ANV-2058 (notari Notari Pius Mas), f. 787-793. 1869.
- 121** Francesc Cabanas considera que aquesta empresa comença l'any 1867 sense contemplar el nom Pericas y Cía., i acaba el 1885. El 1883, però, ja es documenta la Societat Salvans, Comas i Estrany a les matrícules industrials. La consulta a les matrícules industrials de Manlleu constata que apareix Pericas y Cía., però des del 1867 s'havia canviat el nom de la Societat per la de Pericas, Soler y Cía.
- 122** Document copiat a la pròrroga de la societat que se signa el 1872. AHPB, Josep Pla i Soler, 1.298/63.
- 123** Aquest municipi osonenc va ser creat l'any 1826 per sentència del Consell de Castella, però l'any 1926 es tornà a fusionar amb Sant Pere de Torelló.
- 124** L'absència del nom de Soler a la denominació de la Societat tal com es registren a les matrícules industrials dels primers anys de funcionament, s'explica probablement per la influència del soci administrador i director de la societat, en Josep Pericas, i per l'absència física de Ramon Soler que s'encarregava de defensar els interessos de l'empresa des de la ciutat de Barcelona, on residia.
- 125** A les matrícules industrials dels anys 1870-1871 i 1871-1872 que es conserven a l'Arxiu Històric Municipal de Manlleu hi apareixen esmentats 36 telers mecànics.
- 126** "Pericas i Boixeda, a la Plana de Vic". (11 setembre 2024). Dins *enciclopèdia.cat*
- 127** Desconeixem la data exacte però en un document del 28 de setembre de l'any 1870 es fa constar que té 46 anys. ABEV, ANV-2191 (notari Josep Ignasi Mirabet), f. 465.
- 128** Capítols matrimonials entre Josep Pericas Quinqué i Teresa Comella. ABEV, ANV-1604 (notari Miquel Fàbregas), f. 357. 17 de juny de 1821.
- 129** L'any 1851 es diu que seguirà fent de director al costat de Josep Comella però no diu des de quin any. L'any 1853 ja apareix com a director en solitari, quan Josep Comella substitueix a Gabriel Llanas com a administrador.
- 130** ABEV, ANV-1946/1 (notari Gabriel Josep Minguell), f. 125-127.
- 131** AHPB, Notari Josep Elias i Cebrià, 1.266/24, f. 115. 1 de maig de 1862.
- 132** Prat, "El racó Pericas: Josep maria Pericas Morros, la biografia".
- 133** Catasús, *Josep Maria Pericas i Morros, arquitecte noucentista*, p. 15.
- 134** *Diari de Barcelona*, 7 d'abril de 1864.
- 135** ABEV, ANV-2055 (notari Pius Mas), f. 1597 i ss. 16 de setembre de 1867.
- 136** ABEV, ANV-2191 (notari Josep Ignasi Mirabet), f. 465 i ss. 1870.
- 137** Cabanas, "Pericas i Boixeda, a la Plana de Vic". (11 setembre 2024). Dins *enciclopèdia.cat*
- 138** Aquesta fàbrica, coneguda popularment com Can Mastrot, estava situada al carrer del Pla de Balenyà, número 4 de Vic. Tornafoch, *Política, eleccions i caciquisme a Vic (1900-1931)*, p. 59.

- 139** "Pericas i Boixeda, a la Plana de Vic". (11 setembre 2024). Dins *enciclopèdia.cat*. Segons algunes fonts, però, va morir l'any 1885.
- 140** *La Federación: órgano del Centro Federal de las Sociedades Obreras*, 29 de maig de 1870.
- 141** *La Federación: órgano del Centro Federal de las Sociedades Obreras*, 4 d'agost de 1870.
- 142** Aquest horari aniria d'acord amb el que ja recollia el metge vigatà Joaquim Salarich l'any 1858 quan afirmava que a les fàbriques de filatures i teixits mecànics hi havia, en aquell moment, una jornada setmanal de 69 hores dividides en 12 hores diàries, de dilluns a divendres, i 9 hores el dissabte, a tot arreu, amb excepció de les fàbriques del Ter on s'arribava fins a 13 hores treballades cada dia. Salarich, *Higiene del Tejedor*, p. 101.
- 143** Es refereix a la fàbrica José Roca y Cía., situada al molí d'en Sanglas, en la qual participava Pericas com a soci fundador.
- 144** *La Federación: órgano del Centro Federal de las Sociedades Obreras*, 14 d'agost de 1870.
- 145** ABEV, ANV-2191 (notari Josep Ignasi Mirabet), fol. 465 i ss. 28 de setembre de 1870. Vegeu annex 5.
- 146** AHPB, Josep Pla i Soler, 1.298/63, f. 431-438.
- 147** ABEV, ANV-2063 (notari Pius Mas), f. 629-630. 5 de juliol de 1871.
- 148** Meca, Saborit, *La casa Comella de Vic*, p. 19-20.
- 149** Cao, *Les elits i el poder local en una societat en transformació. Vic: política, cultura i associacionisme (1860-1902)*, p. 38.
- 150** *La Imprenta: diario de avisos, noticias y decretos*, 13 de gener de 1874.
- 151** ABEV, ANV-2077 (notari Pius Mas), f. 1133-1138, 20 d'octubre de 1879.
- 152** Segons l'Inventari de Patrimoni Arquitectònic de Catalunya, la canalització que conduïa l'aigua d'aquesta finca fins a la fàbrica de Vic data del 1813, una data que ens sembla prematura per justificar la seva relació amb la fàbrica de Can Mastrot. De fet, sembla que Jacint Comella no adquireix aquesta finca fins a la dècada de 1860. D'altra banda no es diu enlloc d'on prové aquesta informació, fet que la fa difícil de contrastar. Inventari de Patrimoni Arquitectònic de Catalunya, <https://invarquit.cultura.gencat.cat/card/24172>
- 153** ABEV, ANV-2345 (notari Francesc Pascual i Elias). 20 d'agost de 1881. Josep Safont i Lluç va morir ric, però sense fills. Tot el seu llegat va passar a la filla del seu germà Manel, la Josefa Safont i Quiroga. Serra i Rotés, "Industrials berguedans lluny del Berguedà al segle XIX", p. 37.
- 154** ABEV, ANV-2343 (notari Francesc Pascual i Elias). 22 d'octubre de 1881.
- 155** Segons Àngels Solà, l'any 1884 la fàbrica vigatana de Pericas, Soler y Cía. tenia 612 fusos i 50 telers accionats per una màquina de vapor. Solà, *Entre teixits, màquines...*, p. 54
- 156** Segons Cabana, aquesta societat deixaria d'existir entre els anys 1882 i 1883, però Àngels Solà situa la dissolució de Pericas, Soler y Cía. l'any 1885. Cabana, *Fàbriques i empresaris*, p. 420-421; Solà, *Entre teixits, màquines i llibres*, p. 53
- 157** Arran de la mort de Francisco Vilaró i en virtut del que havien convingut a l'escriptura de la societat Pericas, Soler y Cía., van entrar a formar-ne part la seva vídua Maria Matas i el seu fill Joan Vilaró en concepte d'usufructuària i hereu, respectivament. A la nova societat tindran la categoria de socis comandataris.
- 158** ACOS, Col·lecció de manuscrits i documents solts, Conill Ricart de Vic (Rusconi), Escriptura pública de constitució de Pericas, Soler, Comella y Cía., 1885. ACOS80-7-T2-318.
- 159** Ídem.
- 160** Solà, *Entre teixits, màquines i llibres*, p. 53.
- 161** ABEV, ANV-2374 (notaria de Torelló, notari Francesc Giró Torra), f. 373-384. 1880.
- 162** ABEV, ANV-2272 (notaria de Manlleu, notari Josep Ignasi Torrent), f. 965-975. 5 de desembre de 1877.
- 163** ABEV, ANV-2286 (notaria de Manlleu, notari Domènec Torrent), f. 683-685. 5 d'octubre de 1891.
- 164** En el moment de portar a terme la compravenda, Emília Artés estava casada en segones núpcies amb Antoni Mayolas i Sansalvador, del comerç, ciutadà de Barcelona,
- 165** ABEV, ANV (notari Salvador Solà) f.617-619. 22 d'agost de 1890.
- 166** ABEV, ANV-2374 (notaria de Torelló, notari Francesc Giró Torra), f. 373-384. 1880.
- 167** La nova turbina de Salvans, Comas i Estrany apareix a la relació de turbines fabricades per la casa gironina *Planas, Flaquer y Cía.* entre els anys 1858-1930.

- 168** Encara que Joan Llanas tenia tres fills, l'Albert, en Gabriel i la Teresa, aquesta darrera va morir sense descendència, raó per la qual els seus germans esdevingueren els únics hereus d'aquest llegat.
- 169** AHPB, Adrià Margarit i Coll, 1.393/85, f. 1305-1311. 7 d'agost de 1902.
- 170** ABEV, ANV-2275 (notaria de Manlleu, notari Josep Ignasi Torrent), f. 405-409. 22 de juliol de 1882.
- 171** ACOS, Ajuntament de Manlleu, Sol·licituds d'entrades a l'Ajuntament de Manlleu ACOS80-77-T2-11987.
- 172** Segons Carles Enrech, a mitjans de la dècada de 1880 la fàbrica ja comptava amb 127 obrers. D'acord amb les informacions que recull aquest historiador no seria de les més grans de Manlleu, pel que fa al nombre de treballadors (Camil Roig en té 326 i el Dolcet 315) però assenyalava la tendència ascendent de l'empresa. Enrech, *El pla contra la muntanya*, p. 36.
- 173** Roma, "Conflictes per l'ús de l'aigua a la conca mitjana del Ter durant el segle XIX".
- 174** Roca, *Manlleu. Episodis d'ahir*, p. 205.
- 175** ACOS, Ajuntament de Manlleu, Sol·licituds d'entrades a l'Ajuntament de Manlleu. ACOS80-77-T2-11988.
- 176** Franciso Comas i Maria Estrany havien sol·licitat el mateix any 1887 permís a l'Ajuntament per poder moure les moles del molí de la Cavalleria dins la mateixa fàbrica. Ídem.
- 177** Ídem.
- 178** *El Diluvio: diario político de avisos, noticias y decretos*, 6 d'octubre de 1887.
- 179** *El Diluvio: diario político de avisos, noticias y decretos*, 11 de febrer de 1887.
- 180** *La Publicidad: eco de la industria y del comercio, diario de anuncios, avisos y noticias*, 13 de juny de 1887.
- 181** *La Publicidad: eco de la industria y del comercio, diario de anuncios, avisos y noticias*. 16 de juny de 1887.
- 182** *Diario de Barcelona*, 28 de novembre de 1887; *El Diluvio: diario político de avisos, noticias y decretos*, 28 de novembre de 1887; *La Almudaina: diario de la mañana: avisos, noticias*, 28 de desembre de 1887.
- 183** AHPB, Adrià Margarit i Coll, 1.393/29, f. 1666-1667. 1888.
- 184** Maria Estrany i Vintró figura com a muller de Francisco Comas i Rusiñol a l'acta de compra de la meitat de la fàbrica de Can Llanas. AHPB, Adrià Margarit i Coll, 1.393/29, f. 1668-1672. 1888.
- 185** AHPB, Adrià Margarit i Coll, 1.393/43, f. 694-695. 26 de març de 1892.
- 186** AHPB, Adrià Margarit i Coll, 1.393/29, f. 1668-1672. 1888.
- 187** ACOS, Ajuntament de Manlleu, Sol·licituds d'entrades a l'Ajuntament de Manlleu. ACOS80-77-T2-11984.
- 188** Tornafoch, *Les vagues de 1901 i 1902 a Osona. L'opinió conservadora davant les reivindicacions obreres*, p. 321-331.
- 189** *El Independiente. Periódico Liberal*, 10 d'abril de 1891; *El correo*, 24 de maig de 1890.
- 190** *El Correo*, 10 de novembre de 1891.
- 191** Enrech, *El pla contra la muntanya*, p. 137.
- 192** *La Vanguardia*, 13 de desembre de 1891.
- 193** ABEV, ANV-2287 (notaria de Manlleu, notari Domènec Torrent i Garriga), f. 751-752. 1892.
- 194** ABEV, ANV-2287 (notaria de Manlleu, notari Domènec Torrent i Garriga), f. 753-756. 1892.
- 195** *La Dinastía*, 18 de juliol de 1893.
- 196** ACOS, Ajuntament de Manlleu, Matrícula industrial 1898-1899.
- 197** Testament de Maria Estrany i Vintró. AHPB, Adrià Margarit Coll, 1.393/43, f. 694-695. Els fills del matrimoni són Pere, Jaume, Joan i Martí Comas Estrany.
- 198** AHPB, Adrià Margarit Coll, 1.393/65, f. 1042-1045. 29 de maig de 1897.
- 199** *El fomento industrial y mercantil: periódico dedicado a la defensa de la industria y el comercio*, 28 de febrer de 1898.
- 200** *La Vanguardia* del 8 d'abril de 1902, publica que, després d'un sorteig, Joaquim Estrany va ser nomenat vocal de la Junta Directiva del Foment Nacional del

Treball. Estava casat amb Cándida Álvarez i el seu gendre era director-tècnic de la Hispano Suiza (La Vanguardia, 13 de novembre de 1918). Va morir el 21 de gener de 1926 als 82 anys, la seva esquela aparegué a *La Vanguardia* el 27 de gener de 1926. El 10 de febrer de 1898 havia constituït una societat amb els seus dos fills Antoni Bonaventura i Rafel anomenada Estrany, Hijos y Cía. dedicada a la fabricació de filats i retorts de cotó, davant del notari Ignacio Planas (*El fomento industrial y mercantil: periódico dedicado a la defensa de la industria y el comercio*, 28 de febrer de 1898).

201 AHPB, Adrià Margarit i Coll, 1.393/65, f. 1042-1045. 29 de maig de 1897.

202 El fet que Joan Comas i Estrany, el quart germà, no aparegui a cap altra document suggereix que devia morir prematurament.

203 AHPB, Adrià Margarit i Coll, 1.393/65, f. 1112-15. 9 de juny de 1897.

204 AHPB, Adrià Margarit i Coll, 1.393/65, f. 1483-85. 19 de juliol de 1897.

205 AHPB, Adrià Margarit i Coll, 1.393/72, f. 886-87. 19 d'abril de 1899.

206 Al diari *El Ter* del 28 de juliol de 1900 es recull la notícia que Comas rep el viàtic i se li desitja una ràpida recuperació de la llarga malaltia contra la qual lluita. Com a curiositat, en aquest mateix número es publica l'esquela d'un altre fabricant molt destacat de Manlleu, en Josep Sanglas i Miàs. En el moment de dictar testament, el mes d'abril del 1899, tenia 62 anys. Tot i això, hi ha una mica de decalatge amb l'edat real de Francisco Comas ja que el diari *El Ter* de Manlleu publica l'esquela dient que va morir amb 65 anys (*El Ter*, 14 d'agost de 1900).

207 ABEV, ANV-2295 (notaria de Manlleu, notari Domènec Torrent i Garriga), f. 508-509. 1900.

208 ABEV, ANV-2515 (notaria de Manlleu, notari Domènec Torrent i Garriga), f. 623-624. 10 de setembre de 1901.

209 ABEV, ANV-2515 (notaria de Manlleu, notari Domènec Torrent i Garriga), f. 631-632, 633-634. 10 de setembre de 1901.

210 *El Ter*, 25 de febrer de 1899.

211 Llop, Sadurní, *Malars. De molí fariner a colònia industrial*, p. 72.

212 *La Vanguardia*, 11 d'octubre de 1900.

213 Tornafoch, *Catalanisme, carlisme i republicanisme*, p. 53-54.

214 ACOS, Ajuntament de Manlleu.

215 Ollich et. al., *A banda i banda del Ter*, p. 198.

216 Gaja, *Història de Manlleu*, p. 202.

217 Bayón, "Els fets de març de 1901 (I)", p. 22.

218 *Santa Fe. New Mexican*, 12 de març 1901. El text presenta algunes imprecisions: confon les cases dels fabricants per fàbriques, i un dels ferits, que era el fill de l'alcalde de Manlleu, pel mateix cap del consistori, i es parla de dos morts sense especificar que no són a Manlleu sinó a Torelló i Ripoll, respectivament. Tot i això, no deixa de ser sorprenent la velocitat amb què es publica la revolta a l'altra banda del món.

219 Tornafoch, *Les vagues de 1901*, p. 325.

220 Tornafoch, *Catalanisme, carlisme, republicanisme*, p. 53- 54.

221 Bayón, "Els fets de març de 1901 (II)", p. 23; Albareda, *La industrialització a Manlleu*, p. 47.

222 ACOS, Ajuntament de Manlleu. Qüestionari industrial, juliol 1904.

223 AHPB. Adrià Margarit i Coll, 1.393/94, f. 2154-2155. 24 de desembre de 1904.

224 ACOS, Ajuntament de Manlleu, Baixes 1901-1926. 1904

225 ACOS, Ajuntament de Manlleu, Baixes 1901-1926.

226 ACOS, Ajuntament de Manlleu, Matricula industrial. 1902.

227 ACOS, Ajuntament de Manlleu, Matricula industrial. 1904.

228 *El Diluvio*, 29 de novembre de 1905; *El magisterio español: Revista General de la Enseñanza*, 2 de desembre de 1905.

229 AHPB, Adrià Margarit i Coll, AHPB, 1.393/86, f. 1690-91. 29 d'octubre de 1902.

230 ACOS, Ajuntament de Manlleu, Governació 151. Abril de 1909.

231 No sembla que tinguin cap parentiu perquè els Bonaventura Comas i fills d'Isidre procedien d'una família de Sant Feliu de Codines, però no s'ha localitzat l'instrument d'aquest lloguer que confirmaria la relació entre ells. El nom de Bonaventura Comas e hijos de Isidro ja apareix a la matrícula industrial del 1911

instal·lats a les fàbriques del Dolcet i de Can Llanas. Sembla que es tracta de la família propietària de la fàbrica de Can Comas de Granollers, fundada a finals del XIX. *Revista del Vallés*, 31 d'agost de 1952.; Fons Unitesa; l'inventari del Fons Unitesa detalla documentació relacionada. El diari *La Publicidad* documenta l'any 1913 la creació de la Societat Bonaventura e Hijos de Isidro Comas, però aquest nom ja apareix a les matrícules industrials de Manlleu un parell d'anys abans; d'altra banda, es tracta de la societat successora de Bonaventura e Isidre Comas creada a l'entorn de 1880 a Granollers. *La Publicidad: eco de la industria y del comercio diario de anuncios, avisos y noticias*, 28 de setembre de 1913.

232 *El Defensor del contribuyente*, 28 de febrer de 1911.

233 A partir d'aquell moment es prohibeix fer cap pagament als fallits, sinó al dipositari del deute José Pérez Martínez, habitant de Barcelona. Alhora es demana que totes aquelles persones que tinguin en el seu poder béns o pertinençes dels socis, que ho manifestin per mitjà de nota al comissari Gumersido Álvarez Barbeito, de la mateixa ciutat. *Revista ilustrada de banca, ferrocarriles, industria y seguros*. 10 de juny de 1911.

234 Reglament signat el 23 de desembre de 1912 per Josep Castells com a director de Buenaventura e hijos de Isidro Comas, i lliurat a la Junta Local de Reformes Socials de Manlleu el 21 d'abril de 1913, en aplicació del 2n paràgraf de l'article 17 de la Llei del 13 de març de 1900 sobre el treball de dones i nens. ACOS, Ajuntament de Manlleu. Reglaments, pactes treball, convenis de diferents empreses de Manlleu, 1912-1936. ACOS80-77-T1-244.

235 *Gazeta Montanyesa*, 18 de febrer de 1913.

236 Pere Comas Estrany va morir el 1915, fet que devia acabar de precipitar la subhasta dels béns de la societat. La seva esquela apareix a la primera plana de *La Vanguardia* del dia 6 de juliol de 1915.

237 Vegeu la relació completa a l'Annex documental 6.

238 *Gaceta de Madrid*, 9 de setembre de 1917. annex 2, p. 941-943. Vegeu annex 6.

239 *Gaceta de Madrid*, 9 de setembre de 1917, annex 2, p. 941.

240 AHPB, i Antoni Par i Tusquets, 1.442/120, f. 4556 i ss. 29 de juliol de 1918.

241 *Gaceta de Madrid*, 9 de febrer de 1918.

242 *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, 2 de març de 1918.

243 *Planol Industrial y Comercial de Manlleu*, 1883. Autor: J. Calvet. Museu del Ter; la fotografia és de Jacint Rifà i Anglada.

244 Casado, "la fàbrica".

245 Baixa de Comas y Estrany el novembre de 1919 "por transferencia a Valentín Iglesias Arau". ACOS, Ajuntament de Manlleu, Registre de baixes industrials 1901-1926. 1919.

246 *a Vanguardia*, 27 de gener de 1897.

247 *El Debate*, 7 de juny de 1918.

248 *El Restaurador: diario de propaganda católico-social y de avisos*, 10 d'abril de 1919.

249 *Ejército y Armada. Órgano de opinión militar*, 28 d'agost de 1919.

250 *La Correspondencia de España*, 7 d'octubre de 1919.

251 L'abast de les inundacions van afectar un territori més ampli que incloïa les comarques del Baix Llobregat, la Garrotxa, l'Alt Empordà, el Gironès, Osona, el Ripollès, la Selva, el Solsonès, el Vallès Oriental i el Bages.

252 *La correspondencia de España*, 9 d'octubre de 1919.

253 ACOS, Ajuntament de Manlleu, Governació 151.1919.

254 *La Gazeta de Vich*, 7 d'octubre de 1919, i 9 d'octubre de 1919.

255 *La Gazeta de Vich*, 8 d'octubre de 1919.

256 ANC, Fons Prefectura Provincial de Carreteres Barcelona, Autoritzacions d'obres, serveis i usos en zones d'influència de carreteres. Transport d'energia elèctrica a la fàbrica del senyor V. Iglesias al terme de Manlleu. 1919-1922.

257 ANC, Fons Prefectura Provincial de Carreteres Barcelona, Autoritzacions d'obres, serveis i usos en zones d'influència de carreteres. Transport d'energia elèctrica a la fàbrica del senyor V. Iglesias al terme de Manlleu. 1922.

258 *La Veu de Catalunya: diari català d'avisos, notícies y anuncis*, 8 de febrer de 1923; *La Veu de Catalunya: diari català d'avisos, notícies y anuncis*, 31 d'agost de 1921.

259 ACOS, Ajuntament de Manlleu, Governació 151. Ministerio de trabajo, comercio e industria. Dirección general de estadística. Censo Patronal Obrero. 5 de novembre

de 1923. Vegeu la relació completa de treballadors de la fàbrica de Valentí Iglesias a l'annex 7.

260 *La Publicitat*, 23 d'abril de 1925.

261 *Gazeta de Vich*, 10 de setembre de 1927.

262 *La Vanguardia*, 27 d'octubre de 1927; *Gazeta de Vich*, 29 d'octubre de 1927.

263 *Manlleu*, 18 de gener de 1930.

264 ACOS. Ajuntament de Manlleu, Padró d'habitants 1905-1911. 1905. ACOS80-77-T1-80.

265 ACOS, Ajuntament de Manlleu, Padró d'habitants 1905-1911. 1911. ACOS80-77-T1-80.

266 Vegeu annex 8.

267 ACOS, Ajuntament de Manlleu, Reglaments, pactes treball i convenis de diferents empreses de Manlleu, 1912/1936. Es conserva un reglament per a les fàbriques de Manlleu de Hilados y Tejidos Comas del 1929. Són els hereus de Bonaventura Comas i fills d'Isidre Comas, d'una de les fàbriques més importants de Granollers, i era precisament d'allà que eren en Bonaventura i l'Isidre. *El dia grafico*, 27 d'abril de 1933. Tot i que aquesta família havia arrendat durant temps les fàbriques del Dolcet i Can Llanas, en aquest moment tenen arrendada una altra infraestructura fabril, possiblement Can Sanglas, tal com pot deduir-se per la relació d'empreses col·lectivitzades arran de l'esclat de la Guerra Civil. A més, hi ha una notícia del 1940 que parla dels efectes de les inundacions del Ter a Manlleu i conviuen la Hilandera amb aquests Comas. *El adelantado: Periódico de Intereses Morales y Materiales, Ciencias, Literatura y Artes*, 21 d'octubre de 1940.

268 ACOS, Ajuntament de Manlleu, OP 27/2 79/1933.

269 Vallejo documenta l'any 1934 enfrontaments entre els dos bàndols que posteriorment es veurien les cares durant la Guerra Civil: l'apedregament de la imatge de la Mare de Déu de la Font, el boicot dels mitings tradicionalistes per part dels militants d'esquerres, o la tensió evident entre els periòdic conservador, *Manlleu*, i l'afí a Esquerra Republicana, *El Ter*. Vallejo, *La Guerra Civil a Manlleu*, p. 13.

270 *La Batalla*, 17 de març de 1934.

271 *Manlleu: portaveu quinzenal dels manlleuencs i de llur vila*, 17 de març de 1934.

272 *La Veu de Catalunya*, 27 de juliol de 1934 recull l'aturada forçosa per falta de feina de dues fàbriques més de Manlleu.

273 *La Veu de Catalunya*, 20 juliol de 1934.

274 *El Ter*, 14 de juliol de 1934.

275 Gaja, *El Manlleu dels anys trenta (1930-1939)*, p. 103.

276 *El Diluvio*, 22 de juliol de 1934.

277 *El Ter*, 28 juliol 1934.

278 *Manlleu*, 29 de desembre de 1934.

279 ACOS, OP 29/1 7/1936.

280 ACOS, OP 29/17/1936 Expedient instruït en virtut d'una instància presentada per Lluís Jover Castells. 17 de gener de 1936.

281 Puigferrat, "Els assassinats de Josep Soldevila...", p. 273.

282 AHN, FC-CAUSA_GENERAL, 1600, Exp.1, f. 8.

283 *La Vanguardia española*, 20 d'octubre de 1940.

284 Exposició Museu del Ter, *L'aiguat de 1940. 75 anys. Memòria de l'aiguat de 1940 a Manlleu*.

285 *La Vanguardia española*, 20 d'octubre de 1940.

286 *Diario Nacional Sindicalista Libertad*, 20 d'octubre de 1940

287 Piqueras, Sanz, *A social history of Spanish Labour*, p. 277.

288 ACOS, Ajuntament de Manlleu, 8/1946, *Expediente instruido en virtud de instancia presentada por Hilandera SA solicitando permiso para efectuar obras de OP 32/2 reforma en dicha fábrica*. Les dues turbines velles, segons els actuals propietaris, eren de la marca Francis.

289 ACOS, Ajuntament de Manlleu, OP 32/2 2/194,6 *Expediente instruido en virtud de instancia presentada por D. José M. Jover Artes, solicitando permiso para reformar y ampliar un cuerpo de edificio de la Fábrica Llanas*.

- 290** ACOS, OP 33/2 53/1948, "Expediente instruido en virtud de instancia presentada por D. José M Jover en nombre y representación de Hilandera, SA solicitando permiso para efectuar obras en dicha fábrica, según los planos adjuntos".
- 291** ACOS, OP 15/1 19/1948, "Expediente instruido en virtud de instancia presentada per José M. Jover Artes solicitando permiso para instalar una caldera de vapor en la fábrica Hilandera". Hi ha un plànol amb la caldera de vapor i la planta general de la fàbrica.
- 292** ACOS, Ajuntament de Manlleu, Governació 151. Any 1955.
- 293** Casas, "Xinxes, puces i fabricantes", p. 68.
- 294** Bayón, Casas, "Una història silenciada", p. 166-167.
- 295** "Entretenimiento" a l'original.
- 296** Per la descripció es dedueix que es tractava del cap o encarregat de cadascuna de les especialitats.
- 297** *Comarca*, 30 de desembre de 1961.
- 298** *El Noticiero Universal*, 11 de juny de 1969.
- 299** ANC1-296-T-214368; ANC1-296-T-178228.
- 300** ANC, Departament d'Indústria, Comerç i Turisme de la Generalitat de Catalunya. Fons 296, Caixa 16502. I0010 Registre d'Establiments Industrials de Catalunya. (Baixes_3), 210.
- 301** Santamaria, "La crisi industrial".
- 302** Casas et. al., *Els jardins de la industrialització al riu Ter*, p. 25-36, 174-176.

e-MUSEUdelTER

Museu del Ter
MNACTEC

Ajuntament
de Manlleu

Generalitat de Catalunya
Departament
de Cultura

Museu Nacional
de la Ciència i la Tècnica
de Catalunya

Museu del Ter Plaça de les Dones del Ter, 1
08560 - Manlleu - T 938515176
info@museudelter.cat
www.museudelter.cat

#MUSEUDELTER
#MANLLEU
#ENLÍNIA

